

**Міністерство освіти і науки України
Державний заклад „Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”**

**Н. С. Безгодова
А. О. Найрулін**

УКРАЇНСЬКА МОВА

**Практикум
для абітурієнтів**

Частина I

**Старобільськ
ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”
2019**

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
ВСТУП	6
§ 1. Українська мова – мова української нації	6
§ 2. Стилї української мови	13
ФОНЕТИКА	21
§ 1. Звуки мови. Класифікація голосних і приголосних звуків	21
§ 2. Фонетична транскрипція	26
§ 3. Асиміляція приголосних	34
§ 4. Дисиміляція приголосних	35
§ 5. Спрощення в групах приголосних	37
§ 6. Склад слова. Складоподіл	40
§ 7. Правила наголошування слів	41
§ 8. Чергування голосних звуків	45
§ 9. Чергування приголосних звуків при словозміні і словотворенні	46
§ 10. Позиційні чергування	48
ОРФОЕПІЯ	56
§ 1. Вимова голосних звуків	56
§ 2. Вимова приголосних звуків	57
ГРАФІКА	60
§ 1. Особливості української графіки	60
§ 2. Правила переносу	61
ОРФОГРАФІЯ	65
§ 1. Принципи української орфографії	65
§ 2. Правопис наголошених і ненаголошених голосних у коренях слів	66
§ 3. Правила вживання знака м'якшення	70
§ 4. Правила вживання апострофа	76
§ 5. Правопис префіксів	79
§ 6. Правопис суфіксів	80
§ 7. Подвоєння букв на позначення збігу однакових приголосних на межі частин слова та подовження м'яких приголосних	86
§ 8. Уживання великої літери	90

§ 9. Правопис складних слів	99
§ 10. Правопис слів іншомовного походження	110
ЛЕКСИКОЛОГІЯ	120
§ 1. Лексика української мови з погляду походження та вживання	120
§ 2. Лексичний склад української мови	123
§ 3. Омоніми. Синоніми. Антоніми. Пароніми	125
§ 4. Запозичення іншомовних слів	126
ФРАЗЕОЛОГІЯ	131
ЛЕКСИКОГРАФІЯ	138
МОРФЕМІКА. СЛОВОТВІР	142
§ 1. Структура слова	142
§ 2. Словотвір. Способи творення в українській мові	144
КОНТРОЛЬНИЙ БЛОК „Перевір себе”.	
ПІДСУМКОВІ ТЕСТИ. ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ	152
Варіант I	152
Варіант II	155
Варіант III	158
Варіант IV	161
Варіант V	164
Варіант VI	166
Варіант VII	170
Варіант VIII	173
Варіант IX	176
Варіант X	179
Варіант XI	182
Варіант XII	185
Варіант XIII	187
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	191

ПЕРЕДМОВА

Завдання вчителів і викладачів української мови – допомогти абітурієнтам ґрунтовно підготуватися до зовнішнього незалежного оцінювання, розширити знання з основних розділів шкільного курсу, поєднати теоретичний матеріал з практичним володінням мовою.

Реалізація цього завдання неможлива без своєчасного і якісного забезпечення учнів-старшокласників (абітурієнтів) і вчителів та викладачів необхідним навчально-методичним матеріалом, який би, по-перше, ознайомив абітурієнтів з особливостями тестування як форми випробування, по-друге, сам був предметом повторення, поглиблення, корекції знань, умінь і навичок.

Перша частина пропонованого посібника охоплює такі розділи курсу сучасної української літературної мови: „Фонетика. Графіка. Орфоепія. Орфографія”, „Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія”, „Морфеміка (будова слова). Словотвір”, які відповідають чинній програмі з української мови, чинному правопису і програмі ЗНО.

Інформаційний і практичний блоки спрямовані на розвиток пізнавальних умінь і навичок, на формування комунікативної компетентності учня, збагачення мовлення лексико-фразеологічними і стилістичними засобами.

Ефективним методом навчання, засвоєння та перевірки знань є тестові завдання. Кожна опрацьована тема курсу передбачає поточний тестовий контроль. Посібник уміщує 13 варіантів підсумкових тестів „Перевір себе”, а також 13 зразків текстів для написання власного висловлення (творчої роботи).

Навчальне видання рекомендоване абітурієнтам, учням старших класів, учителям шкіл, ліцеїв, коледжів, викладачам закладів вищої освіти, а також усім, хто любить рідну мову й бажає підвищити свій загальний рівень.

ВСТУП

ІНФОРМАЦІЙНИЙ БЛОК

§ 1. Українська мова – мова української нації

Усім відомо, що найбільше й найдорожче добро кожного народу – це його мова. Вона існує не сама по собі, а в людському суспільстві, у свідомості членів суспільства, реалізується у процесах мовлення (усного чи писемного). Тому доля мови певною мірою залежить від кожного з мовців. Через мову ми пізнаємо світ. Отже, **мова** – це найважливіший засіб спілкування людей, засіб вираження й передавання думок, почуттів, волевиявлень. У цій ролі людська мова має універсальний характер: нею можна передавати все те, що виражається іншими сигналами, системами знаків, наприклад, мімікою, жестами, морськими чи дорожніми знаками. Разом з тим, жоден із цих засобів спілкування не може конкурувати з мовою щодо повноти, чіткості й обсягу передаваної інформації. Кожен елемент мови має свою значущість лише в єдності та взаємозв'язку з іншими елементами.

Українська мова належить до індоєвропейської сім'ї мов, яка є найбільш вивченою та поширеною: цими мовами розмовляє близько 52% населення земної кулі. У цій сім'ї мов українська мова належить до *слов'янської* групи й разом з російською та білоруською утворює *східнослов'янську* підгрупу; до *західнослов'янської* підгрупи належать польська, чеська, словацька, лужицька, кашубська й полабська (мертва); до *південнослов'янської* – болгарська, сербська, хорватська, македонська, словенська і старослов'янська (мертва) мови.

Як соціальне явище будь-яка мова виконує такі функції: загальні (комунікативну, мислетвірну й пізнавальну), спеціальні на логічній основі (професійну й номінативну) і спеціальні на емоційній основі (експресивну, волюнтативну, естетичну й культурологічну).

Комунікативна функція. Суть її полягає в тому, що мову використовують для комунікації – інформаційного зв'язку

між членами суспільства. Ця функція забезпечує людство найуніверсальнішим засобом спілкування, оскільки вона охоплює практично всі нюанси передачі інформації, знань і емоцій співрозмовникам (пор., наприклад, мовну систему з азбукою Морзе або звичайним світлофором). Окреме слово не може бути засобом повідомлення. Щоб висловити думку й реалізувати комунікативну функцію, слова треба поєднати в речення за законами певної граматики (української, російської, німецької, англійської тощо). Ось чому повна й адекватна матеріалізація комунікативної функції неможлива без вивчення синтаксису. Отже, комунікативна функція – це функція спілкування, обміну інформацією.

Мислетвірна (мислетворча) функція. Вона полягає в тому, що мова є засобом формування думки, оскільки людина мислить за допомогою мовних форм. Виділяють два базових типи мислення: *конкретне* (образно-чуттєве) й *абстрактне* (понятійне).

Пізнавальна (когнітивна) функція. Ця функція відбиває зв'язок мови з мисленням.

Номінативна функція. Це функція позначення (номінації) об'єктів дійсності, їхніх властивостей та відношень між ними. Мовні одиниці, передусім слова, служать назвами предметів, процесів, якостей, кількостей, ознак тощо. Усе, пізнане людиною з дитячих років, одержує свою назву й тільки так існує у свідомості. Люди впродовж віків давали назви й тому, що існує в реальному світі, і тому, що існувало в їхній уяві. Зрозуміло, що кожна мова становить своєрідну картину дійсності (напр., у нас одне слово *сніг*, а в ескімосів існує кілька десятків слів на позначення снігу).

Експресивна функція. Вона полягає в тому, що мова є універсальним засобом внутрішнього світу людини. Поки людина мовчить, вона залишається загадкою для оточуючих. Заговоривши, ніби розкриває свій внутрішній світ. „Говори, і я тебе побачу”, – стверджували мудреці античності. Чим досконаліше людина володіє мовою, тим виразніше, повніше, яскравіше постає ця людина перед іншими як особистість. Експресивна функція реалізується в мовних формах вираження емоцій і почуттів людини.

Волюнтативна функція полягає у вираженні волі щодо співрозмовника: прохання, запрошення, порада, спонукання тощо.

Естетично-культурологічна функція виражається в естетичних, культурних і національних уподобаннях певної нації. Мова є першоелементом культури. За допомогою мови з'явилися твори фольклору, художньої літератури, театру.

Науковці зазначають, що мові властиві й інші функції, зокрема фатична (контактовстановлювальна), магічно-містична, демонстративна тощо.

Українська мова є національною мовою українського народу. Вона належить до найбагатших і найрозвиненіших мов світу. Про це свідчать такі її властивості, як багатство запасу слів, розвинена синоніміка, досконалість фонетичної і граматичної системи. Ще в 1834 році російський академік І. Срезневський зазначав, що українська мова є однією з найбагатших слов'янських мов, що вона навряд чи поступиться, наприклад, перед богемською щодо багатства слів і виразів, перед польською щодо мальовничості, перед сербською щодо приємності, що це мова, яка може дорівнятися до мов культурних; щодо гнучкості, багатства синтаксичного – це мова поетична, мелодійна, мальовнича.

Українська мова має давню історію. Наукою доведено, що її основні елементи були започатковані ще в часи, співвідносні з виникненням латини, а сучасно окреслених рис вона набула в VI – VII столітті. Відповідно до ст. 10 Конституції України українська мова є державною мовою в Україні, „державна забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України”.

Державна мова – це „закріплена традицією або законодавством мова, уживання якої обов'язкове в органах державного управління та діловодства, громадських органах та організаціях, на підприємствах, у закладах освіти, науки, культури, у сферах зв'язку та інформації” (Українська мова. Енциклопедія. – С. 126).

Національна мова – це тип національного мислення, тип національної культури, філософії та психології, що може

реалізовуватися в різноманітних варіантах мовної, мовленнєвої та національно-культурної діяльності; це сукупність усіх слів, усіх граматичних форм, усіх особливостей вимови всіх людей, які говорять українською мовою. На відміну від літературної мови, національна мова не може оперувати поняттями єдиної уніфікованої норми.

Літературна мова – унормована, стандартна, правильна з погляду ustalених, кодифікованих норм форма національної мови, що обслуговує культурно-освітні потреби суспільства, виконує консолідуючу функцію через використання у сферах державного управління, засобів масової інформації, науки, художньої культури та літератури. Літературна мова протиставляється діалектам, жаргонам, просторіччю; існує в усній та писемній формах.

Літературна мова є вищою (зразковою), наддіалектною формою існування національної мови. До найважливіших ознак літературної мови належать: 1) нормативність; 2) багатий лексичний фонд; 3) розгалужена система стилів; 4) багатофункціональність (використання в усіх сферах комунікації); 5) наявність усної й писемної форм. Основною її ознакою є наявність норм, тобто історично ustalених і соціально закріплених правил, обов'язкових для всіх носіїв літературної мови незалежно від соціальної, професійної, територіальної належності. Отже, **українська літературна мова** – це відшліфована, унормована форма української національної мови, її складова частина.

Українська мова в її сучасному стані містить літературну мову, територіальні діалекти, просторіччя, професійні діалекти й соціальні жаргони. Що означає сучасна? Щодо української мови цей термін уживається у двох значеннях. У ширшому розумінні – це мова від доби Івана Котляревського до наших днів (у цьому ж значенні використовується термін „нова українська мова”). У вузькому розумінні сучасною є українська мова, яку вживають три останні покоління мовців, тобто мова II пол. XX – поч. XXI ст.

Норми охоплюють усі рівні мови. **Лексичні норми** визначають можливості використання слів відповідно до значення та до його відтінків, а також правила

сполучуваності слів у реченні. **Граматичні норми** (морфологічні, синтаксичні) установлюють літературні форми слів і правила побудови синтаксичних конструкцій – словосполучень і речень. **Стилістичні норми** визначають доцільність використання мовних одиниць різних рівнів у конкретній ситуації мовлення, у тому чи іншому функціональному стилі. **Орфоепічні норми** регулюють правильність наголошування слів і вимови голосних та приголосних звуків. **Орфографічні норми** визначають правила написання слів. **Пунктуаційні норми** фіксують систему правил уживання розділових знаків – коми, тире, лапок, двокрапки тощо.

Отже, **літературна норма** – це вироблені в писемно-літературній практиці правила використання мовних одиниць та кодифікація цих правил у словниках і граматиках.

Мовні норми можуть відрізнятися сферою застосування, наприклад, орфографічні та пунктуаційні норми стосуються лише писемної мови, а орфоепічні – реалізуються тільки в усній. Пишучи, ми не виголошуємо слова, а розмовляючи, не ставимо розділових знаків і не припускаємо помилок у написанні слів. Усе, що не відповідає нормі, належить до ненормативної мови. Саме унормованістю літературна мова протистоїть іншим формам національної мови – діалектам, жаргонам, просторіччю. Норми складаються поступово. З часом вони можуть змінюватися. Таким прикладом зміни норми є утвердження конструкції *в Україні* на місці колишньої *на Україні*. Така зміна пояснюється зміною сутності поняття *Україна* (назва самостійної держави).

Іноді в мові співіснує кілька норм. Українська мова має значну кількість варіантів на різних рівнях, наприклад, на орфоепічному (*помілка* – *п'омилка*, *завжди* – *завжди*, *роки* – *роки*), морфологічному (*подарунок сину* – *подарунок синові*, *п'ятьма* – *п'ятьома*, *у тому будинку* – *у тім будинку*), синтаксичному (*прибути з села Мирне* – *прибути з села Мирного*).

Нормативні варіанти вимови, написання, форм слів, конструкцій тощо потрібно відрізнити від порушень норм, що кваліфікуються як мовні помилки (напр. *український* замість

правильного український).

Більшість сучасних мов світу існує у двох формах: усній та писемній. Усна форма мовлення виникла на початковому етапі розвитку людства разом з практичною потребою людей безпосередньо обмінюватися думками у процесі трудової діяльності. Це справило величезний вплив на розвиток мислення людства. Відтепер стало можливим набувати знання не тільки за допомогою власного досвіду, але й досвіду співрозмовників. Кількість інформації, знань ставала все більшою. А безпосередня форма спілкування вже не могла задовольнити потреби суспільства в їхньому збереженні та збагаченні. Тому й виникла об'єктивна необхідність у появі іншої опосередкованої форми спілкування – писемної. Ця форма створювала можливість передавати інформацію в будь-який час і на будь-яку відстань. На основі писемної форми мовлення виникла й стала розвиватися літературна мова.

Українська літературна мова має дві форми вираження: усну й писемну. У сукупності основних мовних засобів (лексиці, фонетиці, граматиці) ці форми майже не відрізняються, але їм властиві й специфічні ознаки. Основна відмінність полягає в тому, що усна мова розрахована на слухове сприйняття, найчастіше скороминуче, неповторюване. А писемна мова розрахована на зорове сприйняття, яке може відтворюватися без змін скільки завгодно разів і допускає повільний аналіз. Писемна мова пов'язана з попереднім обдумуванням, для неї характерний свідомий добір фактів та їхнє мовне оформлення. Усна мова звичайно є імпровізованою, чітко індивідуалізованою, емоційною та експресивною.

Писемна літературна мова відрізняється точнішим слововживанням, більшою кількістю абстрактної та термінологічної лексики, широким використанням складних конструкцій, відокремлених зворотів, вставних речень.

В усній формі літературної мови часто поєднуються різностильові елементи (книжно-писемні звороти, діалектизми, жаргонізми тощо).

За походженням усна форма мовлення первинна, а писемна – вторинна. За сприйманням усна форма сприймається на слух (крім жестів і міміки, що сприймаються

зором), а писемна – тільки зором.

За **виражальними засобами** усна форма мовлення матеріалізується у звуках, жестах, міміці, павзах, інтонації, а писемна – у буквах і розділових знаках, які компенсують на письмі можливості більшості виражальних засобів усної форми (жестів, міміки, павз, інтонації). Ось чому розділові знаки мають розгалужену систему, а пунктуаційні помилки, особливо в діловому та науковому стилях, неприпустимі. У сучасному житті невербальні засоби комунікації досить часто відіграють вирішальну роль при передачі інформації.

Основною одиницею усної форми мовлення є висловлювання, а писемної – текст, тому що саме висловлювання й текст, а не слова чи речення, об'єднуються з виражальними засобами, надають інформацію при спілкуванні.

Отже, **усна форма мови** – це звукова мова, яка широко використовує позамовні засоби спілкування – жести, міміку тощо. **Писемна форма мови** – це мова, зафіксована на письмі відповідними графічними знаками.

Не слід ототожнювати поняття „мова” й „мовлення”. **Мова** є засобом спілкування між людьми, що існує об'єктивно й виявляється в „сукупності довільно відтворених загальноприйнятих у межах певного суспільства звукових знаків для об'єктивно існуючих явищ і понять, а також загальноприйнятих правил їх комбінування в процесі вираження думок” (Словник української мови: в 11 т. – Т. 4. – С. 768). **Мовлення** – індивідуальне використання мови окремим мовцем, „спілкування людей між собою за допомогою мови; мовна діяльність” (Там само. – С. 770) окремого члена суспільства.

Словосполучення „культура мови” (синонім – мовна культура) вживається в кількох значеннях: 1) це розділ мовознавства, який досліджує мовні норми та комунікативні властивості мови з метою її вдосконалення; 2) це володіння нормами усної та писемної літературної мови (правилами вимови, наголошування, слововживання, граматики, стилістики), а також уміння використовувати виражальні засоби мови в різних умовах спілкування відповідно до його цілей і змісту.

Мовлення – спілкування людей між собою за допомогою мови; мовна діяльність. Як слушно зауважує О. Біляєв, мовлення – це реалізація мовної системи індивідом. Воно завжди індивідуальне й залежить від віку мовця, освіти, професії, мовленнєвого довкілля, часто різниться особливим добором слів, побудовою речень, манерою розповіді, уживанням фразеологізмів, усім тим, що називається культурою мовлення, спілкування.

Мовлення людини – це своєрідна візитна картка, це свідчення рівня її освіченості, культури, а разом з тим через сукупну мовленнєву практику мовців – це й показник культури суспільства.

§ 2. Стилї української мови

Лексичне багатство сучасної української літературної мови широко використовується в усіх її функціональних стилях. Стыль має суспільну природу – він створюється в процесі мовного розвитку нації і є невід’ємною частиною загальнонародної мови, а не витвором окремого індивіда. Первісно слово *стыль* (лат. *stylus*) означало загострену паличку, якою писали на навощених табличках. Це слово має кілька значень:

1) сукупність ознак, які характеризують мистецтво або індивідуальну манеру художника;

2) сукупність прийомів у використанні засобів мови, властиве якому-небудь письменникові або літературному творові, напряму, жанру;

3) характерна манера поводитися, говорити, одягатися тощо.

Що до мовного стилю, то він передбачає добір мовних засобів (лексичних, граматичних, фонетичних тощо) у будь-якій сфері людської діяльності відповідно до мети й завдань спілкування.

Мистецтво добирати й ефективно використовувати систему мовних засобів з конкретною метою та в конкретних умовах і обставинах спілкування визначає рівень культури мовлення людини та загальний рівень духовної культури нації.

В основі функціонально-стилістичного розмежування

мови лежать позамовні (екстралінгвальні) та власне мовні чинники. Кожен із функціональних стилів становить своєрідні експресивно-сміслові принципи добору, поєднання й умотивованого вживання слів та виразів, синтаксичних конструкцій. Розрізняють **загальні** та **специфічні** стилістичні риси. **Загальні** властиві всім функціональним стилям та відповідним жанрам, які виділяються в межах функціонального стилю, зокрема: *єдність конструктивного принципу, своєрідність композиційної організації матеріалу та стилістичних структур*. **Специфічні** стилістичні риси характеризують лише окремі функціональні стилі та реалізуються у властивих їм жанрах.

Основні параметри функціональних стилів:

- сфера вживання;
- призначення;
- жанри реалізації;
- загальні позамовні ознаки;
- власне мовні особливості;
- підстили.

У сучасній українській літературній мові виділяють такі *функціональні стилі з властивими їм підстилями*:

1. Науковий:

- а) власне науковий (з жанрами тексту – монографія, стаття, наукова доповідь);
- б) науково-навчальний (підручники, посібники, лекції, бесіди);
- в) науково-популярний (виклад наукових даних – книги, статті).

2. Офіційно-діловий:

- а) законодавчий (закони, укази, постанови, статuti);
- б) адміністративно-канцелярський (заяви, довідки, накази, розпорядження, звіти, інструкції);
- в) дипломатичний (міжнародні угоди – конвенції, офіційне повідомлення – комюніке тощо).

3. Публіцистичний:

- а) стиль засобів масової інформації (газети, журнали, радіо, телебачення);
- б) художньо-публіцистичний (памфлети, фейлетони,

нариси);

в) науково-публіцистичний (літературно-критичні статті, огляди).

4. Художній:

а) епічний (роман, епопея, повість, оповідання, нарис);

б) ліричний (поема, поезія, пісня, балада);

в) драматичний (комедія, драма, мелодрама, водевіль);

г) комбінований (драма-феєрія, усмішка, ліро-епічний твір).

5. Розмовний:

а) побутовий;

б) світський.

6. Релігійний, або конфесійний:

а) стиль проповіді;

б) стиль богослужбових книг, відправи;

в) стиль богословської літератури.

Виділяють також **епістолярний** та **ораторський** стилі.

Усі стилі, за винятком розмовного, функціонують у писемній та усній формах.

Науковий стиль обслуговує різні галузі науки й техніки. Йому властиві складні речення, зокрема, складнопідрядні, що відтворюють причинно-наслідкові зв'язки між частинами тексту.

Мета цього стилю – інформування про результати досліджень, доведення теорії, обґрунтування гіпотез, роз'яснення різних явищ.

Характерними ознаками наукового стилю є точність, однозначність, послідовність, понятійність, узагальненість, переконливість, висновки.

Що до **мовних засобів**, то тут використовуються терміни (часто іншомовні), абстрактні слова, наукова фразеологія, цитати, посилання (покидання). Текст наукового стилю вирізняється відсутністю всього того, що вказувало б на особу автора чи його вподобання, насамперед, емоційно-експресивних симонімів, художніх тропів, індивідуальних неологізмів.

Публіцистичний стиль відображає факти дійсності, дає їм оцінку, формує громадську думку. Він слугує в громадсько-політичній, суспільно-культурній, виробничій діяльності,

у навчанні.

Мета публіцистичного стилю – пропаганда певних думок, переконань і агітація їх втілення в життя; політичні заклики, що можуть привертати увагу слухача або читача та впливати на нього.

Характерною ознакою є поєднання логічності викладу, доказовості й переконливості з емоційно-експресивною образністю.

Тут використовується суспільно-політична лексика, залучаються емоційно оцінні засоби інших стилів, тобто можуть поєднуватися елементи наукового, офіційно-ділового, художнього стилю.

Художній стиль найяскравіше виявляє лексичне багатство мови. Він засвідчує високий рівень розвитку сучасної української мови. І це ілюструється довершеністю художнього мовлення, текстів художньої літератури. Цей стиль використовується у творчості письменників і слугує взірцем культури та естетики, багатством найрізноманітнішої лексики літературної мови взагалі.

Найважливішою ознакою художньої мови є її естетична функція – гранична чуттєва конкретність, глибока виразність, емоційність, картинна мальованість.

Художній стиль характеризує:

- точність слововживання (ідеальне оформлення думки);
- використання зображувально-виражальних засобів (епітетів, метафор, порівнянь, образно-метафоричних синонімів тощо);

- використання антонімів;

- наявність архаїзмів, неологізмів, діалектизмів, жаргонізмів тощо;

- багата фразеологія;

- своєрідні засоби словотвору;

- синтаксичні засоби – інверсія, питальні та окличні речення, риторичні оклично-питальні звороти й риторичні звертання, еліптичні конструкції, пряма й невласне пряма мова, різнотипні прості й складні речення.

Розмовний стиль характеризує розмовне мовлення, що задовольняє спілкування людей у повсякденному житті.

Це стиль усного мовлення, складниками якого є інтонація, жести, міміка; короткі прості й неповні речення, просторіччя. Але невмотивоване вживання просторіччя, вузької територіальної лексики засмічує мову, призводить до естетичного збідніння. У писемному варіанті розмовний стиль використовується як діалогічне чи полілогічне мовлення в художніх творах.

Конфесійний стиль діє у сфері релігії та церкви й обслуговує потреби як суспільства, так і окремої людини. Він утілюється в проповідях, молитовниках, службениках, перекладах тощо. Для нього характерні такі засоби, як суто церковна термінологія, слова-символи, непрямий порядок слів у реченні і словосполученні, значна кількість метафор, алегорій, що робить його зачасти небуденним, піднесеним.

Офіційно-діловий стиль – це стиль, який задовольняє потреби суспільства в документальному оформленні різних актів державного, суспільного, політичного, економічного життя, ділових відносин між державами, організаціями, а також між членами суспільства в офіційній сфері їхнього спілкування.

Виконує три основні функції:

- вплив;
- повідомлення;
- спілкування.

До найхарактерніших рис цього стилю належать:

- високий ступінь стандартизації мовних засобів (широке вживання усталених словесних формул, напр.: *у зв'язку з... доводжу до вашого відома...; у повторюваності тих самих конструкцій, зворотів, слів, формул*);

- виразна логізація викладу;
- майже цілковита відсутність емоційності та образності;
- широке використання безособових і наказових форм;
- лексика здебільшого нейтральна, уживається у прямому значенні;

- характерна „своя” канцелярська лексика: *ухвала, нижчепідписаний, вищезгаданий, дієдатність* тощо;

- використовуються специфічні синтаксичні конструкції, зокрема кліше (*укладання угоди, договірні сторони*);

- неозначена форма та наказовий спосіб дієслів;

- відсутність індивідуальних авторських рис;
- стандартизація, стереотипність граматичних засобів;
- стабільність форми викладу тощо.

Епістолярний стиль – це стиль листів, заочного письмового спілкування людей у сфері побуту, особистого життя, виробництва, ділових стосунків.

Ораторський стиль – стиль усного публічного виступу, розрахований на емотивне сприйняття слухачами. Майстерність оратора виявляється в логічній та послідовній побудові промови, у досконалому володінні нормами літературної мови.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

1. *Прочитайте висловлювання про мову. Прокоментуйте їх. Яку роль виконує мова в суспільному житті?*

1) Мова народу – найкращий, що ніколи не в'яне й вічно знову розпускається, цвіт усього його духовного життя, яке починається далеко за межами історії (К. Ушинський).

2) У мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання... (І. Огієнко).

3) Прилучення дитини до рідної мови – це входження її в суспільство (В. Русанівський).

4) Межі моєї мови означають межі мого світу (Л. Вітчшейн).

5) Людина, яка не любить мови рідної матері, якій нічого не промовляє рідне слово, – це людина без роду й племені (В. Сухомлинський).

6) Якщо ти не любиш свого народу й нехтуєш його мовою, то хто ж тобі повірить, що ти любиш і поважаєш сусідні народи? (Л. Шумило).

2. *Визначте, до яких функціональних стилів належать подані тексти. Запишіть їхні основні ознаки.*

1) Крокуєш пішки, їдеш на машині,

Чи літаком у небі ти летиш,

Ти бачиш часточку великої країни –

Цю землю ти Луганщиною зवेश.

Вона, мов сонце, що сія довічно,

Вона, як пісня, що в душі бринить,
Вона – любов безмежна твого серця,
Що так болить за неї, так болить!
Я вірю у твоє майбутнє, моя земле,
Минуть літа, прийде така пора,
Що станеш ти найкращою у світі,
Моя земля, Луганщино моя! (В. Борова).

2) Громадянин, що живе в державі, має можливість розвивати свої фізичні, духовні та розумові здібності, удосконалюватися, формуватися як особистість.

Та мати можливість і вміти користуватися нею – це не одне й те саме.

Кожному із нас доступні фізкультура та спорт. А чи всі ми робимо хоча б зарядку? Чи всі ми так уже гармонійно розвинуті, як дозволяє нам час?

Духовність перш за все включає в себе патріотизм, усвідомлення тих цінностей, які виробила за багато віків культура твого народу (З книги).

3) Богородице Діво, радуйся, благодатна Маріє, Господь з Тобою. Благословенна Ти між жонами і благословенний плід утроби Твоєї, бо Ти породила Христа Спаса, ізбавителя душ наших.

Під Твою милість прибігаємо, Богородице Діво, молитвами нашими у скорботах не погорди, але від біди ізбав нас, єдина чиста і благословенна.

4) Здрастуй, дорогий синочку! З привітом твоя рідна мама. Одержала листа і телеграму, яка дуже мене обрадувала. Не тільки я радію, а й сусіди, які кажуть: ну слава Богу. Тепер, Женя, у мене одне на думці – як тобі лучче допомогти, я про себе тепер не думаю і не дбаю, моє вже минулося. Тільки гляди, Женя, старайся, не здумай розчаруватися, влаштовуй життя собі як слід, мої роки йдуть не до молодості, а до старості. Отож, синку, слухай мамин наказ, більше ніхто тобі так не порадить, як рідна мати (В. Лихонос).

5) Візитна картка – це картка для вручення під час знайомства чи візиту. Візитна картка друкується не на дуже цупкому картоні розміром 5х10 см і містить такі реквізити:

- > назву установи, організації;
 - > ім'я та прізвище власника картки;
 - > посаду;
 - > адресу установи, організації;
 - > номери телефонів, факсів (З підручника).
-
-
-
-

3. *Напишіть за поданим початком мінітвір „Берег дитинства” (у зошитах для творчих робіт).*

У кожного, як стверджує одна романтична історія, є два береги – од якого людина відпливає й до якого має неодмінно причалити. На цій довгій дорозі зустрічається чимало інших, не менш значних. Серед таких – берег надії, берег юності, берег любові...

І все ж, хоч би де не зупинялася людина на цих нетривких і мінливих берегах, їй неодмінно світитиме далеким вогником отой найперший – берег дитинства.

Звук мовлення – це найменша неподільна мовна одиниця, матеріальний вияв звука мови.

Вивчають звуки мовлення у трьох аспектах: фізичному (акустичному), фізіологічному й лінгвістичному. *Фізичний аспект* звука виявляється в його звучанні, завдяки якому мовлення може передаватися і сприйматися. *Фізіологічний аспект* – це творення звуків апаратом мовлення, а також сприйняття звуків слуховим апаратом. *Лінгвістичний аспект* полягає в розгляді звуків з погляду їх функціонального навантаження.

Усі звуки мови поділяють на голосні і приголосні. Їхнє розрізнення ґрунтується на трьох критеріях: виконувана функція; співвідношення голосу й шуму; артикуляційна характеристика.

Для мови голосні і приголосні звуки є однаково важливими.

Голосні звуки – це звуки мови, які утворюються за допомогою голосу (тону) при вільному проходженні струменя видихуваного повітря через апарат мовлення. В українській мові 6 голосних звуків: [a], [o], [y], [e], [и], [і]. Вони характеризуються положенням, яке займає в ротовій порожнині язик щодо твердого піднебіння, а також тим, яку участь у вимові звука беруть губи і яке положення займає м'яке піднебіння.

За місцем підняття спинки язика виділяють голосні переднього, середнього й заднього ряду.

Голосні переднього ряду утворюються, якщо язик рухається вперед і впирається кінчиком у нижні зуби, а в задній частині порожнини рота утворюється вільний простір. Голосними переднього ряду є звуки [e], [и], [і].

В українській мові голосних середнього ряду немає.

Голосні заднього ряду творяться за допомогою язика, що відсувається до заднього відділу м'якого піднебіння, а кінчик його опущений і дещо віддалений від нижніх зубів. Голосними заднього ряду є звуки [a], [o], [y].

За ступенем піднесення спинки язика до твердого піднебіння розрізняють голосні високого [і], [у], високо-середнього [и], середнього [e], [o] і низького [a] підняття.

Крім положення язика щодо твердого піднебіння, у вимові голосних звуків важливу роль відіграють губи. За участю губ усі голосні звуки поділяють на лабіалізовані (огублені) – [o], [y] і нелабіалізовані (неогублені) – [e], [и], [і], [a].

Класифікація голосних звуків

Підняття	Ряд		
	передній	середній	задній
Високе	[і]		[у]
Високо-середнє	[и]		
Середнє	[e]		[o]
Низьке			[a]

Приголосні звуки. При їх класифікації беруть до уваги значно більше ознак, ніж для голосних.

Класифікація приголосних звуків ґрунтується на загальних принципах творення приголосних звуків і здійснюється за такими ознаками: за участю голосу і шуму; за дією активного мовного органу, що бере участь у їх творенні (за місцем творення); за способом творення.

За участю голосу і шуму, тобто його наявності або відсутності, усі приголосні поділяють на:

1) *сонорні* (від лат. sonorus – звучний), при творенні яких голос переважає над шумом.

В українській мові до сонорних належать звуки [м], [н], [н'], [р], [р'], [л], [л'], [в], [й] (можна запам'ятами у формулах: „*мінераловий*” або „*Ми винили рій*”);

2) *шумні*, у яких шум переважає над голосом або голос зовсім відсутній.

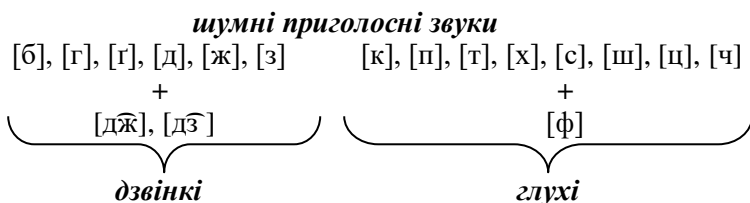
Шумні приголосні звуки залежно від наявності чи відсутності голосу під час їхнього творення поділяються на:

а) *дзвінки* (шум переважає над голосом);

б) *глухі* (створяться одним шумом).

До дзвінких належать такі приголосні [б], [г], [ґ], [д], [ж], [з], [дз], [дз̑] та ін.

До глухих – [к], [п], [т], [х], [с], [ш], [ц], [ч], [ф] та ін.

Дзвінкі і глухі приголосні утворюють співвідносні пари [б] – [п], [д] – [т], [г] – [х], [г] – [к] та ін.

У ряді випадків окремі приголосні можуть залишатися непарними: відсутні співвідносні глухі сонорним (дзвінким) приголосним [м], [н], [р], [л], [в], [й] та іншим сонорним, відсутні співвідносні дзвінкі глухому приголосному [ф].

дзвінкі	[б]	[д]	[г]	[г]	[ж]	[з]	[дж̣]	[дз̣]	–
глухі	[п]	[т]	[х]	[к]	[ш]	[с]	[ч]	[ц]	[ф]

У групі шумних приголосних окремо виділяють *свистячі* [з], [з'], [ц], [ц'], [с], [с'], [дж̣], [дз̣] та *шиплячі* [ж], [ч], [ш], [дж̣].

За місцем творення розрізняють губні, язикові, глоткові й гортанні приголосні.

Губні приголосні [б], [п], [в], [м], [ф] („*мавна Буф*“) членуються на дві підгрупи: губно-губні [б], [п], [м] і губно-зубні [в], [ф].

Найчисленнішу групу становлять язикові приголосні звуки. Залежно від того, яка частина язика торкається піднебіння, вони поділяються на передньоязикові (передньопіднебінні), середньоязикові (середньопіднебінні) і задньоязикові (задньопіднебінні).

Передньоязикові приголосні (у творенні бере участь передня частина язика, яка є найактивнішим компонентом апарату мовлення) [д], [т], [ж], [з], [с], [ш], [р], [л], [н], [ц], [ч], [дж̣], [дз̣] поділяються на зубні [д], [т], [з], [с], [ц], [н], [дз̣], [з'], [с'], [ц'] та піднебінно-зубні [ж], [ш], [дж̣], [ч], [л], [р], [р'].

Середньоязикові приголосні, що творяться при активній участі середньої частини спинки язика, який піднімається вгору і зближується з твердим піднебінням, представлені в українській

мові звуком [й]. Середньоязикової вимови набувають також м'які приголосні [д'], [т'], [л'], [н'].

Задньоязикові творяться піднесенням задньої частини язика до заднього відділу м'якого піднебіння або до задньої частини твердого піднебіння. До них належать такі приголосні: [x], [ɣ], [k].

Глоткові творяться в результаті зближення язика й задньої стінки глотки з коренем язика. Глотковим в українській мові є приголосний [ɣ].

За способом творення приголосні поділяють на прориві, зімкнено-проривні; фрикативні (або щілинні), африкати (або зімкнено-щілинні).

При вимові *проривних звуків* на шляху струменя видихуваного повітря створюється перепона повним зімкненням між активним і пасивним мовними органами. До них належать приголосні: [б], [п], [д], [т], [ɣ], [к].

Зімкнено-проривні приголосні утворюються одночасним поєднанням зімкнення і проходу (щілини). Органи мовлення змикаються, але десь залишається щілина для повітря. Зімкнено-проривними є [м], [л], [н], [р].

Щілинні, або фрикативні приголосні утворюються при певному зімкненні активного й пасивного органів, унаслідок чого утворюється щілина, через яку проходить повітря і третєся об стінки цієї щілини, витворюючи шум. До них належать [в], [з], [ж], [ф], [с], [ш], [й], [x].

Африкати (зімкнено-щілинні) – це своєрідні гібриди проривних і щілинних. При їхньому творенні поєднується зімкнена і щілинна артикуляція. До них належать [ц] (наближається до зливої вимови [т] і [с]); [ч] (наближається до зливої вимови [д] і [ш]); [дж] (наближається до зливої вимови [д] і [ж]); [дз] (наближається до зливої вимови [д] і [з]), [дз'] і [ц'].

За додатковою артикуляцією виділяють звуки тверді й м'які. Вони утворюють акустичні пари. Проте завжди м'який [й] не має пари серед твердих, і завжди твердий [ɣ] не має пари серед м'яких.

<i>тверді</i>	[д]	[т]	[з]	[с]	[ц]	[л]	[н]	[дз]	[р]	[г]	–
<i>м'які</i>	[д']	[т']	[з']	[с']	[ц']	[л']	[н']	[дз']	[р']	–	[й]

М'які звуки відрізняються від твердих тим, що при їх творенні відбувається артикуляційний зсув у напрямку до середнього піднебіння. Саме тому всі середньоязикові є м'якими: [й], [л'], [н'], [т'], [д'].

Пом'якшуватися можуть майже всі приголосні, крім середньоязикових: [з'], [с'], [ц'], [дз'], [р'].

Глухі приголосні [б], [п], [в], [м], [ф], глотковий [г], задньоязикові [к], [х], шиплячі [ж], [ч], [ш], [дж] виступають напівпом'якшеними перед [і]: [ж'інка], [б'іг], [к'ішка].

§ 2. Фонетична транскрипція

Для того, щоб передати на письмі правильну вимову й зафіксувати реальне звучання мовлення індивіда, використовують фонетичну транскрипцію.

Транскрипція (від лат. transcriptio – переписування) – спосіб запису усного мовлення з метою найтоншої передачі вимови.

Основний принцип транскрипції – обов'язкова однозначна відповідність знака і звука:

- кожен звук повинен мати окремий знак;
- знаки повинні бути однозначними, тобто позначати тільки цей звук;
- кожен звук повинен мати тільки одне позначення.

Для точного транскрибування всіх фонетичних особливостей використовують систему діакритичних знаків:

- довготу звука позначають двокрапкою після букви [знан':а];
- м'якість знаком (') [зе"мл'а];
- напівпом'якшення – (^) [г'ілка];
- паузу – скісною рисою (/);
- велику паузу в кінці речення – двома скісними рисками (//);
- словесний наголос – малою косою рисою над наголошеним складом [росá];
- побічний наголос малою косою рисою над буквою в нахилі зліва направо [мáлозабе"зпéче"нні];

- нескладотворчий характер голосних [й] і [в] – [і] і [ў];
- наближення [e^н], [и^с] [зи^сма], [ве^нсна];
- для передачі [й] використовують латинську букву j [при^сжіхати];
- якщо дві букви позначають один звук, то над цими буквами ставиться знак (˘): [дж̄], [дз̄] [дз̄еркало].

Великі букви у транскрипції не використовують.

В українській мові букви **ї**, **щ** завжди позначають два звуки [ji], [шч]: [jiжак], [шчас'та]; **я**, **ю**, **є** можуть позначати два звуки в таких позиціях:

- на початку слова [jаблуко], [jун'іс'т'];
- після знака м'якшення [кол'jе];
- після апострофа [вjун], [mjач];
- після голосного [знjеш], [моjа].

В інших позиціях вони будуть позначати один звук [а], [у], [е]: [зе^нмл'а], [б'урó].

Голосні [е], [и] в ненаголошеній позиції наближаються один до одного: [вeліч], [ви^ссокиі]; **о** перед складом з наголошеним [у] або [і] наближається до у: [зо^уз'ула], [ко^уж'ух], [то^убі]. Буквосполучення -тьс-, -шс- у дієслівних формах передаються одним довгим звуком [ц':], [с':]: [змагájuц':а], [од'агájes':а].

Нескладові [ї], [ў] проявляються в таких позиціях:

- на початку слова перед наступним приголосним: [їті], [ўзнáти];
- у середині слова після голосного перед приголосним: [знáті], [вóук];
- у кінці слова після голосного: [крáї], [мілії].

Зразок фонетичної транскрипції слів.

Яблуня [jаблун'а]; *шість* [ш'іс'т']; *медвяний* [ме^нд'в'аніі], *лється* [л':eц':а]; *джміль* [джм'іл']; *знайомий* [знаjоміі]; *життя* [жит':а].

Зразок фонетичної транскрипції тексту.

Світ природи відкривається перед ясними очима з перших літ пізнання (О. Довженко).

[с'в'іт при^срóди в'ідкри^свáje^нц':а пeрe^нд jасніми очіма з пeрших л'іт п'ізнáн':а //]

Алгоритм фонетичного розбору

Шкільне минуле в *пам'яті* озвалось:

писав я „мати” в зошиті, й мені
таким широким слово це здавалось,
що думалось – воно у множині (А. Бортяк).

1. **Шкільне** – шкіль-не́. У слові два склади, перший склад закритий, ненаголошений, другий – відкритий наголошений. [шк'іл'не́].

ш – [ш] – приголосний, шумний, передньоязиковий, піднебінно-зубний, щілинний, шиплячий, твердий;

к – [к'] – приголосний, шумний, задньоязиковий, проривний, глухий, твердий, напівпом'якшений;

і – [і] – голосний, переднього ряду високого підняття, ненаголошений, нелабіалізований;

л – [л'] – приголосний, сонорний, передньоязиковий, піднебінно-зубний, м'який;

ь

н – [н] – приголосний, сонорний, передньоязиковий, зубний, зімкнено-проривний, носовий, твердий;

е – [е] – голосний, переднього ряду середнього підняття, наголошений, нелабіалізований.

7 букв; 6 звуків.

2. **Пам'яті** – па-м'я-ті. У слові три склади, перший і третій склади відкриті, ненаголошені, другий – відкритий, наголошений. [пáмјат'і]

п – [п] – приголосний, шумний, губний, губно-губний, проривний, глухий, твердий;

а – [á] – голосний, заднього ряду, низького підняття, наголошений, нелабіалізований;

м – [м] – приголосний, сонорний, губний, губно-губний, зімкнено-прохідний, носовий, твердий;

я $\left\{ \begin{array}{l} [j] - \text{приголосний, сонорний, середньоязиковий,} \\ \text{щільний, м'який;} \\ [a] - \text{голосний, заднього ряду, низького підняття,} \\ \text{ненаголошений, нелабіалізований;} \end{array} \right.$

т – [т'] – приголосний, шумний, передньоязиковий, проривний, глухий, м'який;

і – [і] – голосний, переднього ряду, високого підняття, ненаголошений, нелабіалізований.

6 букв; 7 звуків.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

1. *Охарактеризуйте голосні звуки (наголошений – ненаголошений; лабіалізований – нелабіалізований; ряд; піднесення) у підкреслених словах.*

В піснях закладено всіх наших предків код,

Вони – наріжний камінь України,

Як зникне пісня й слово, то й народ

такий талановий теж загине (І. Світличний).

2. Підкресліть дзвінки приголосні. Виділені слова затранскрибуйте.

О Боже, скільки невгамовних літ
З тобою разом ми до світла лине!
В тобі **вмістився** мій бентежний світ,
І на тобі цей світ **зійшовся** клином (І. Світличний)

3. Підкресліть слова, у яких усі приголосні – сонорні.
Майно, вітер, лінійка, районний, налим, крайній, веселка,
рілля, йод.

4. Визначте кількість букв і звуків у словах:

історія _____
щирість _____
узлісся _____
джерело _____
сміється _____
пам'яттю _____

5. Охарактеризуйте приголосні звуки в словах **грунт**,
дзвінок, **щирий**.

6. *Затранскрибуйте слова:*

яблуна _____ весілля _____
просьба _____ мільйон _____
дзеркало _____ крайній _____
Україна _____ з'являється _____

7. *Виконайте фонетичний розбір підкресленого слова.*

Погода – єдине явище природи, яке не залишає нікого байдужим (О. Золотін).

8. *Затранскрибуйте поданий текст.*

Стародавні китайці були мудрими людьми, мудрими у світовому розумінні. Вони любили прислів'я, яке ми маємо завжди пам'ятати: „Людина, яка не усміхається, не повинна відкривати крамницю” (Д. Карнегі).

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. *Укажіть, за допомогою яких звуків розрізняються такі пари слів: **ворота – вітер, кров – завіска, вихід – явір:***

- а) [в], [в']
- б) [р], [р']
- в) [в], [в']
- г) [о], [і]

2. *Усі приголосні тверді в рядку*

- а) край, мотор, веселка
- б) газета, вишивка, метелик
- в) грамота, криголам, значення
- г) велич, байбак, матінка

3. *Усі приголосні глухі в рядку*

- а) черешня, щастя, корова
- б) милість, шелест, сироп
- в) краса, факт, гудзик
- г) касатка, фокус, чаша

4. *Середньоязикові приголосні є в кожному слові рядка*

- а) милий, майстер, знайомий
- б) веселий, гірник, воїн
- в) асфальт, коханий, крайовий
- г) місяць, в'юнкий, сміятися

5. *В усіх словах [e] вимовляється з наближенням до [и] в рядку*

- а) весна, нероба, берег
- б) великий, щебетати, кресало
- в) медонос, зеленіти, серпень
- г) гречний, веселитися, депутат

6. *В усіх словах [o] вимовляється з наближенням до [у] в рядку*

- а) кожух, молюск, монах
- б) зозуля, борона, лопух
- в) голубка, тому, комуна
- г) козуля, подути, жолудь

7. *Голосні лабіалізовані в усіх словах рядка*

- а) знаток, молоко, жолоб
- б) молодість, золото, мур
- в) посох, бугор, голос
- г) куратор, долото, букет

8. Приголосні дзвінки в усіх словах рядка

- а) гудзик, осінь, життя
- б) гринджоли, майор, веління
- в) молодь, гість, кохання
- г) болото, дівчина, любов

9. Сполучення [дж] позначає один звук в усіх словах рядка

- а) сиджу, підживити, джунглі
- б) виїжджати, піджарити, джоуль
- в) джміль, ходжу, саджати
- г) Вірджинія, піджати, джерело

10. Сполучення [дз] позначає два звуки в усіх словах рядка

- а) дзвінок, відзвітувати, дзига
- б) кукурудза, дзьоб, віддзвонити
- в) дзижчати, відзоріти, дзеркальний
- г) надзвичайний, підзвітний, підземелля

11. Правильно затранскрибоване слово в рядку

- а) [мóлодіст']
- б) [ве^илічний]
- в) [колóс'я]
- г) [јаскравий]

12. Спільний приголосний звук є в усіх словах рядка

- а) значення, нюанс, піднісся
- б) крайній, знак, ніжність
- в) весна, насіння, підняти
- г) льотний, мужній, нігті

13. Букви я, ю, є позначають два звуки в усіх словах рядка

- а) єдність, рідня, в'юн;
- б) об'ява, альянс, заєць;
- в) якір, м'якість, авантюра;
- г) від'єднати, знання, юність.

14. Звуків більше, ніж букв в усіх словах рядка

- а) щедрий, дит'ясла, ряска;
- б) Юхим, солов'ї, гілля;
- в) п'ятниця, щасливий, мрія;
- г) під'їхати, мільярд, ллється.

§ 3. Асиміляція приголосних

У мовному потоці приголосні звуки, що стоять поряд, взаємодіють один з одним, їхня артикуляція частково змінюється. У результаті виникає явище *асиміляції приголосних*, тобто уподібнення одного звука іншим. Асиміляція може відбуватися як у межах слова, так і на стикові слів.

Найпоширеніша в українській мові асиміляція приголосних звуків за участю голосу й шуму (за дзвінкістю чи за глухістю), за місцем і способом творення, за акустичними властивостями, за твердістю й м'якістю.

За напрямком зміни приголосних розрізняють асиміляцію *регресивну* і *прогресивну*.

Регресивна асиміляція – це уподібнення попереднього звука до наступного.

Регресивна асиміляція за дзвінкістю полягає в тому, що наступний дзвінкий впливає на попередній глухий і викликає зміну його на відповідний йому дзвінкий:

ко[сьб]а – [коз'ба], во[кз]ал – [вог'зал].

Регресивна асиміляція за глухістю відбувається між попереднім дзвінким і наступним глухим – дзвінкий під впливом глухого змінюється на відповідний йому глухий: кі[гг]і – [к'іхт'і], во[гк]о – [вохко], але допомо[гг]и, збере[гг]и.

Оглушується прийменник – префікс з у позиції перед глухим нешиплячим приголосним: зіддити [с'ц'ідіти], з палкою [с палкоју].

Регресивна асиміляція за способом творення відбувається в таких групах приголосних:

а) проривного й афrikати або щілинного шиплячих – під впливом наступного проривний змінюється на афrikату шиплячу:

Ві[тч]изна – [в'іч:їзна];

коро[тш]ий – [коро́чший].

б) проривного й щілинного або африкати свистячих – під впливом наступного проривний змінюється на африкату свистячу:

кори[**тц**]е – [корі**ц**:е];

зві[**дс**]и – [зв'ід**зс**и]

Регресивна асиліляція за акустичним сприйманням:

• під впливом наступного шиплячого попередній свистячий змінюється на шиплячий:

переві[**зш**]и – [пе^нре^нв'і**жш**и]; бря[**зч**]ати – [бр'аж**ч**ати].

• під впливом наступного свистячого попередній шиплячий змінюється на свистячий:

до[**чц**]і – [до**ц**:і]; у кни[**жц**]і – [ў кни**з**'ц'і].

Регресивна асиміляція за м'якістю відбувається між наступним пом'якшеним приголосним і попереднім твердим. Унаслідок впливу наступного пом'якшеного приголосного попередні тверді передньоязикові [д], [т], [з], [с], [ц], [дз], [н], [л] змінюються на співвідносні пом'якшені приголосні: *пісня* [п'іс'н'а]; *сьогодні* [с'огод'н'і].

Прогресивна асиміляція – це уподібнення наступного звука до попереднього: Гандзя (із Ганця) – дзвінкий звук [дз] розвинувся із глухого звука [ц] під впливом сонарного [н']; стаття [стат':а], ніччю [н'іч':у].

§ 4. Дисиміляція приголосних

Дисиміляція – це розподібнення; фонетичний процес, при якому один із двох однакових чи подібних звуків змінюється іншим, артикуляційно близьким. Прикладом дисиміляції можуть бути такі звукові зміни:

а) зміна попереднього проривного [т] чи [д] у сполученнях двох проривних на щілинний свистячий [с] у дієслівних основах: *плести*, *мести*, *вести*, *крати* (із спільнослов'янських *ведти*, *метти*, *плетти*, *кратти*);

б) зміна проривного [к] у групі двох проривних приголосних на щілинний [х]: *хто* (із давнього *къто* → *кто* → *хто*);

в) зміна шиплячої африкати [ч] перед носовим [н] на щілинний звук [ш]: *рушник*, *мірошник*, *соняшник* (із *ручник*,

мірочник, сонячник). У більшості слів із звукосполученням [чн] це явище відсутнє: річний, бічний, молочний; срібло (із давньослов'янського *серебро*), дицар (із німецького *рицарь*).

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

1. Підкресліть слова, у яких приголосні уподібнюються за глухістю. Запишіть їх фонетичною транскрипцією.

Вогко, відступити, книжка, легко, голубка, кігті, дігтяр, надкусити, стружка, безпечний, зшити, розписка, отже.

2. Випишіть слова, у яких приголосні уподібнюються за дзвінкістю. Запишіть їх фонетичною транскрипцією.

Розказати, вокзал, хоч би, ягідка, боротьба, просьба, нігті, міжпланетний, як би, ягідка.

3. З тексту випишіть слова, у яких відбувається уподібнення за м'якістю. Запишіть їх фонетичною транскрипцією.

Крапля совісті є ще на денці?

Вона вірить і в краплю твою:

У твоєму житті-одноденці

Я нікчемність свою впізнаю (І. Драч).

4. У поданих реченнях підкресліть слова, у яких наявні випадки дисиміляції приголосних.

І ніжно-запашненькі, найкращі із квіток, конвалії біленькі зовуть нас у лісок (К. Перелісник).

Ягняті нікуди тікати; Стоїть, сердешне, та дрижить (Л. Глібов).

Я візьму той рушник, простелю, наче долю... (А. Малишко).

Не треба мені срібла-злата, коли кохання груди розпира (Н. Бевз).

Вітає своїх синів-переможців ненька-Україна (З газети).

До чого ж гарно перед сходом сонця стояти на узгір'ї, зустрівачучи новонароджений день (І. Цюпа).

Хто ж винен, що випустив золоту пташечку із своїх рук? (Р. Іванченко).

Найвища краса – це краса вірності (О. Гончар).

§ 5. Спрощення в групах приголосних

Іноді при творенні або змінюванні слів виникає важкий для вимови збіг трьох (інколи чотирьох) приголосних. Тоді, як правило, відбувається втрата одного зі звуків таких груп.

У вимові й на письмі приголосні [д], [т], [р], [л], [н], [к] випадають у групах **-ждн-, -здн-, -стн-, -стл-, -сти-, -рди, -рнч-, -скн-, -зкн-**: *тиждень – тижня; виїздити – виїзний, честь – чесний, щастя – щасливий, ремесло – ремісник, містити – місце, сонце (рос.) – сонце, серце (рос.) – серце, брязкіт – брязнути* тощо.

Але **т** зберігається в словах *кістлявий, пестливий, хвастливий, зап'ястний, хворостняк*; у прикметниках, утворених від іншомовних слів на **ст**: *баластний, компостний, форпостний, контрастний*; у числівниках *шістнадцять, шістдесят, шістсот* **т** пишеться, але не вимовляється. У групах приголосних **-стськ-, -нтськ-, -нтств-** (в іменниках та прикметниках, утворених від іншомовних слів на **-ст, -нт**): *студент – студентський, турист – туристський, модерніст – модерністський, агент – агентство, дилетант – дилетантство*; у групах приголосних **-сти-, -стч-**: *артистка – артистці, хустка – хустці, невістка – невістці*.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

1. *Випишіть слова, у яких відбулося спрощення в групах приголосних. Наведіть інші форми слів чи однокореневі слова. Окремо випишіть слова, у яких спрощення не відбувається.*

Зразок: тижневий – тиждень, ремесло – ремісник.

1. Якщо тільки вчитель – справжній вихователь, тоді його слово – не безпристрасний „виклад матеріалу”, а звернення до свідомості й серця дітей (В. Сухомлинський).

2. Уже скотилось із неба сонце, Заглянув місяць в моє віконце (Леся Українка).

3. Де слова масні, там пироги пісні (Нар. тв.).

4. Незважаючи на контрастні думки, перемогу одержали захисники плазунів (З газети).

5. Додому вночі повертався я пізно, Ішов і ледь чутно наспівував пісню (А. Кацнельсон).

6. Українська мова витворила багато-багато пестливих слів, якими опоетизовано світ (І. Вихованець).

7. Слово вмить змінює настрій, робить щасливим або ж нещасливим, радісним чи пригніченим (За К. Мотрич).

8. Мабуть, ніхто з наших шістдесятників не входив у літературу так стрімко й так тріумфально, як Микола Вінграновський (С. Талалай).

9. Хмари ненависні зникли вже давно (В. Сосюра).

10. Пристрасть до малювання не полишала Їжакевича з малих літ і до останку (З календаря).

11. Кирило був одним із найосвіченіших людей свого часу (З календаря).

12. Іван Богун увійшов у нашу історію як легендарний захисник народу від кривди (Н. Руденко).

13. Освяченим ножом господар розрізував паску, і кожен їв свій шматок, пильнуючи, щоб жодна крихта не впала додолу (С. Бондаренко).

14. Шумлять ліси України, думають свою думу, такі могутні й такі беззахисні перед бездумним наступом цивілізації (З книги).

вестники весны – _____
качественный продукт – _____
студенческая аудитория – _____
сверкнуть глазами – _____
балластный груз – _____
умышленное повреждение – _____

§ 6. Склад слова. Складоподіл

Склад – це частина слова, що утворюється з одного чи кількох звуків і вимовляється одним поштовхом видихуваного повітря: *мо-ло-дий, при-ї-ха-ти, кри-га*.

У слові стільки складів, скільки голосних звуків, тому голосні називаються **складотворними звуками**. Бувають слова односкладові: *ти, вас, ох*; двоскладові: *лі-то, сті-на*; трискладові: *мо-ло-ко, до-ро-гий* і багатоскладові: *пе-ре-пле-те-ний, роз-гор-ну-ти*.

Склад, що закінчується голосним звуком, називається відкритим: *зо-ря, о-зе-ро*; склад, що закінчується приголосним звуком, називається закритим: *рот-ний, край-ній*.

Правила складоподілу

1. Якщо між голосними стоїть один приголосний, то він завжди належить до наступного складу: *го-во-ри-ти, бе-ре-за, При-лу-ки*.

2. Якщо між голосними є два приголосні чи більше, то звуки [й], [в], [р], [л] що йдуть після голосного, належать до попереднього складу, а звуки, які стоять після них, – до наступного: *гіл-ка, вов-на, гір-кий*.

3. Якщо другим приголосним є звук [й], [р], [л], то разом із попереднім він відходить до наступного складу: *му-дрість, зі-м'яти*.

4. Якщо між голосними стоїть кілька приголосних, то після наголосу один із них відходить до попереднього складу, а решта – до наступного: *чес-ний, гос-трий*.

5. Якщо кілька приголосних стоїть після ненаголошеного складу, то всі вони, крім [й], [в], [р], [л], відходять до наступного складу: *ко-бзар, ве-сня-ний*.

§ 7. Правила наголошування слів

Виділення складу у слові або в звуковому потоці називається **наголосом**. Склад, на який падає наголос, називається наголошеним. Наголошений склад відрізняється від ненаголошених більшою тривалістю й силою звучання.

В українській мові наголос *рухомий*, тобто дуже часто змінює своє місце в різних формах того самого слова: *весна́* – *вє́сни* – *вє́сен*; *дешє́вий* – *дєшево*; *вільний* (може стояти в різних місцях слова): *о́лень*, *сказа́ти*, *говори́ння*.

Наголос в українській мові виконує такі функції:

- розрізнення граматичних форм одного й того самого слова: *квіткі́* (називний відмінок множини) і *кві́тки* (родовий відмінок однини); *зі́ми* (називний відмінок множини) і *зимі́* (родовий відмінок однини);
- розрізнення значень слів: *porá* (час, період) і *по́ра* (отвір у шкірі); *гла́дкий* (рівний) і *гладкі́й* (вгодований).

Зазвичай слово має один наголос. Проте в українській мові бувають слова з подвійним наголосом (дублетний наголос): *весня́ний* – *весня́ний*; *за́вжди* – *завжди́*; *мабу́ть* – *мабу́ть*.

У багатоскладових словах, окрім основного наголосу, може бути й побічний: *вє́льмишано́вний*, *є́кстракля́с*, *на́йяскраві́ший*.

Система наголошування в українській мові досить складна. У випадку сумніву щодо наголосу слід звертатися зі словником.

Наводимо правила наголошування загальноживаної лексики:

1. Іменники із суфіксом -к- у формі множини мають, як правило, наголос на кінцевому складі: *книжкі́*, *дошки́*, *папки́*.

2. Віддієслівні трискладові іменники на -нн(я) здебільшого зберігають місце наголосу дієслова, від якого утворилися: *чита́ти* – *чита́ння*, *пізна́ти* – *пізна́ння*.

3. У префіксальних віддієслівних іменниках наголос падає на префікс: *зага́дка*, *позначка́*, *приказка́*, *але вимова́*.

4. Іменники, що поєднуються з числівниками 2, 3, 4 у формі Н. в. мн., мають наголос Р. в. одн.: *два́ брата́*, *три́ томи́*, *чотири́ сини́*.

5. Іменники з частинами -лог, -метр, мають наголос на останньому складі: *каталог, кілометр*.

6. Числівники другого десятка мають наголос на складі на: *одина́дцять, чотирна́дцять*.

7. Числівник *один, одно (одне)* у формах непрямих відмінків має наголос на останньому складі: *одного́, одні́м*. Місце наголосу змінюється в прийменниково-числівникових словосполученнях типу *один до одного*.

8. Наголос у дієслові *прошу* залежить від значення: *прошу „будь ласка” (Прóшу, заходьте)* і *прошу – дія зі значенням дієслова „просити” (Я прощу́ тебе більше не запізнюватися)*.

У низці випадків слова можуть мати подвійне (дублетне) наголошування, яке допускає літературна норма: *апостроф або апостро́ф, помилка або помилка́, отже або отже́*.

Наголос, пов'язаний з виділенням у реченні слова, яке несе особливе смислове навантаження, називають *логічним*. Від логічних наголосів залежить виразність висловлювання. Змінюючи логічний наголос, можна надавати висловлюванню різних смислових відтінків: (*наприклад: Я сьогодні йду в цирк; Я сьогодні йду в цирк; Я сьогодні йду в цирк; Я сьогодні йду в цирк*).

Варіантом логічного наголосу вважають *емфатичний* наголос (емоційно-експресивний, виражальний), який робить виділене слово емоційно насиченим. Найчастіше він виражається подовженням наголошеного голосного звука й передається на письмі повторенням тих самих букв: *Вона ду-у-уже розумна!*

Ритмічно-інтонаційну та смислову єдність усного мовлення, що складається з одного чи кількох слів, називають *синтагмою*. Поділ речення на синтагми збігається з частиною мовленнєвого потоку, який вимовляється одним напором видихуваного повітря, без пауз. *Синтагматичний* наголос здебільшого падає на останнє слово синтагми: *Я добре знаю, що твої спортивні успіхи великі і ти скоро завоюєш титул чемпіона*.

Близьким до синтагматичного є *фразовий* наголос. В емоційно нейтральному мовленні він стоїть на останньому

слові фрази як основній одиниці мовлення, що часто відповідає реченню: *Я прийду пізніше*.

Існують певні правила логічного виділення слів у фразі:

1. Підмет і присудок: *Сонце заходить, гори чорніють.*
2. Протиставлення, зіставлення: *Не шукай правди в інших, коли в тебе її немає (Нар.тв.)*
3. Нове поняття (стрижень інформації): *Запрошено відомих науковців.*
4. Останнє слово в багатослівному понятті: *Луганський національний університет імені Тараса Шевченка.*
5. Звертання, що стоїть на початку фрази: *Шановний колего, смію Вас запевнити...*
6. Повтори: *Але ж він це знав, він знав це!*

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

1. Поділіть слова на склади:

- Заміський _____
ранній _____
веселковий _____
молодість _____
сестра _____
суспільство _____
мільйон _____
в'юн _____
віддзеркалення _____
авторський _____
сім'я _____
роз'єднати _____
голка _____
олень _____

2. Випишіть слова, у яких усі склади закриті:

Україна, братній, верховний, мудрість, прийти, веснянка, швидкісний, беззахисний, месник, олов'яний.

3. *Випишіть з тексту трискладові слова.*

Квіти використовували не тільки з практичною й лікувальною метою, а й для окраси, до якої здавна були небайдужими українці. Квіти зображені на давніх предметах побуту, і це свідчить про те, що красиві рослини вирощували на садибах (За Г. Лозко).

4. *Розставте наголоси в словах. Наведіть приклади слів, у яких наголос служить для розрізнення лексичного значення (6 – 8 слів).*

Зразок: *о́рган – орга́н.*

Подруга, олень, гуртожиток, завжди, фартух, вігчим, соломина, верба, кропива, ознака, котрий, граблі, спина, читання, апостроф, договір, каталог, фольга, форзац, цемент, лате, течія, індустрія, чорнозем, ідемо, порядковий, русло.

5. *Підкресліть слова з дублетним наголосом (подвійним).*

Щавель, одинадцять, весняний, байдуже, запитання, ведмедиця, дефіс, затишно, зокрема, квітковий, марево, доповідач, повітряний, первісний, слізьми.

6. *Складіть речення зі словами: а́тлас – атла́с; ні в чо́му – ні в чо́му.*

§ 8. Чергування голосних звуків

Чергування – це постійні закономірні зміни звуків в одних і тих самих частинах слова. Воно відбувається в коренях слів: *водити* – *веду* – *вів*; у префіксах: *оддати* – *віддати*; у суфіксах: *хлопець* – *хлопця*; у закінченнях: *на високому* – *на високім*.

До давніх чергувань належать:

o//a: *схопити* – *хапати*, *допомогти* – *допомагати*;

e//i: *завести* – *завів*, *летіти* – *літати*;

e//и: *беру* – *вибирати*, *стерти* – *стирати*;

e//o: *брести* – *бродити*, *вести* – *водити*;

и//ов: *рити* – *рови*;

и//і: *сито* – *сіяти*;

o, e//з нулем звука: *стілець* – *стільця*, *палець* – *пальця*, *садок* – *садка*;

и//з нулем звука: *забрати* – *забрав*, *затирати* – *затру*.

Чергування [o], [e] у відкритому складі з [i] у закритому складі відбувається при словозміні і словотворенні: *столи* – *стіл*, *нести* – *ніс*, *село* – *сільський*.

Чергування голосних [o], [e] з [i] не відбувається:

- у запозичених словах: *атом*, *директор*, *диригент* та у звукосполученнях *-оро-*, *-оло-*, *-ере-*, *-еле-*, *-ор-*, *-ов-*, *-ер-*, *-ев-*: *береза*, *огорожа*, *зелений*, *повний*, *певний*;

- у наголошених словотворчих частинах *-нос*, *-вод*, *-роб*, *-ход*: *діловод*, *водовоз*, *теплоход*;

- у суфіксах *-еньк-*, *-енк-*, *-оньк-*, *-очк-*, *-есеньк-*, *-ечк-*, *-тель-*: *легенький*, *Тесленко*, *зіронька*, *білочка*, *малесенький*, *літечко*, *учитель*;

- у родовому відмінку множини іменників I відміни та іменників середнього роду: *племен*, *тополь*, *вод*.

Голосний [e] може чергуватися з [o] після приголосних [ж], [ч], [ш], [й]: *увечері* – *вечори*, *шести* – *шостий*.

Е пишемо:

перед складами з [e] та [и]: *джерело*, *пшениця*, *черемха*.

О пишемо:

перед твердим приголосним: *бджола*, *іграшок*;

перед складом з [а], [о], [у] та [и] (яке походить від давнього [и]): *жонатий, пишно, йому, жолудь*.

Однак таке чергування іноді порушується.

О пишемо замість сподіваного **е** в таких випадках:

✓ в іменниках жіночого роду III відміни в суфіксах -ост(і): *безкрайності, більшості*;

✓ у давальному й місцевому відмінках однини деяких іменників: *бджолі, на чолі*;

✓ у закінченнях родового та орудного відмінків прикметників і займенників: *нашої, нашою; кращої, кращою*;

✓ у похідних словах типу: *чорнило, чорниці, вечоріє*.

Е пишемо замість сподіваного **о** в таких випадках:

✓ у прикметниках із наголошеним суфіксом -ев(ий): *сургучевий, дешевий*;

✓ у дієприкметниках із суфіксом -ен(ий): *здійснений, зрушений*;

✓ в окремих формах дієслів: *кажемо, зможемо, чекаю, жєну*;

✓ у безособових формах на -но: *зважаєно, спрощєно, погоджєно*;

✓ у суфіксах -енк(о), -енн(ий), -езн(ий), -ечк-: *Кононєнко, здоровєнний, величєзний, ложєчка*;

✓ у словах іншомовного походження: *чємпіон, жєтон, рєкорд*;

✓ у прислівниках типу *гарячє, ворожє* після шиплячих, але: *творчє, дужє, пішє*.

§ 9. Чергування приголосних звуків при словозміні і словотворенні

При словозміні відбуваються такі чергування приголосних:

1) **г-з-ж**: *нога – нозі – ніжєнька; сніг – сніжний*;

2) **к-ц-ч**: *рука – руці – ручка; вік – вічний*;

3) **х-с-ш**: *вухο – у вусі – вушко; муха – мушка*.

Проте замість закономірного **ч** вимовляється й пишеться **ш** у словах: *рушник, рушниця, соняшник, мірошник, сердєшний* (від *серце*, але: *сердєчний, серцєвий*). В інших подібних випадках незалежно від вимови пишеться буква **ч**: *пиєничний, молочний*,

яєчний, сонячний.

У дієсловах відбуваються такі чергування приголосних, пов'язані з дієвідмінюванням:

д-дж: садити – саджу;

дз-ждж: їздити – їжджу;

з-ж: возити – вожу;

с-ш: просити – прошу;

т-ч: гатити – гачу;

ст-[шч]: захистити – захищу;

ск-[шч]: блиск – блищати;

б-[бл']: любити – люблю;

п-[пл']: купити – куплю;

ф-[фл']: графити – графлю;

в-[вл']: ловити – ловлю.

Якщо основи твірних слів закінчуються на приголосні **г, ж, з**, то вони змінюються на суфікси **-зьк-, -зтв(о)-**: Рига – ризький, убогий – убозтво; на приголосні **к, ч, ц** – на суфікси **-цьк-, -цтв(о)**: Кременчук – кременчуцький, козак – козацтво; на приголосні **х, ш, с** – на суфікси **-ськ-, -ств(о)-**: Сиваш – сиваський, товариш – товариство.

Г	Ж	З	} + -ськ-	-зьк-, -зтв(о)-
К	Ч	Ц		-цьк-, -цтв(о)-
Х	Ш	С		-ськ-, -ств(о)-

Якщо основа твірних слів закінчується на інші приголосні, зміни на письмі не передаються: Ніжин – ніжинський, Урал – уральський; завод – заводський; Звенигородка – звенигородський.

Винятки на письмі становлять деякі прикметники, утворені від іншомовних слів: Цюрих – цюрихський, Мекка – меккський, тюрки – тюркський, казах – казахський, Ла-Маниш – ла-манишський.

Кінцеві звуки твірної основи **т** і **ст** при збігу приголосних не вимовляються: студент – студентський; депутат – депутатський; турист – туристський; лаборант – лаборантський.

§ 10. Позиційні чергування

Однією з орфоепічних вимог літературної вимови, яка відрізняє українську мову з-поміж багатьох мов світу, є *милозвучність (евфонія)* як здатність мови до плавності, мелодійності звучання, інтонаційної виразності мовлення.

До евфонічних засобів сучасної української літературної мови належать фонетичні та інші варіанти мовних одиниць і окремих їхніх форм, зокрема чергування прийменників **у – в – уві** та сполучників **і–й**:

- на початку речення перед приголосними вживають прийменник **у**, а перед голосними **в**: *У тексті трапляються помилки; В Україні розширюється сфера банківських послуг;*

- між приголосними, що закінчують і починають слово, використовують **у (уві)** та **і**: прийшов і переміг, бачив **уві** сні;

- після голосного перед приголосним звуком (сполученням приголосних звуків) виступають **в** та **й**: була **в** сестри, прийшла **й** сказала.

Незалежно від закінчення попереднього слова перед наступним **в**, **ф** та сполученням літер **св**, **хв**, **тв**, **льв** тощо вживаємо **у**: краща **у** світі, приїхала **у** Львів, була **у** відпустці.

Прийменник **у** вживається після паузи, що на письмі позначається комою, крапкою з комою, двокрапкою, тире, дужкою й крапками, перед приголосними: *Мову вивчають скрізь: у закладах вищої освіти, у коледжах, у школах.*

Сполучник **і** поєднує слова з протилежним значенням: *війна і мир, червоне і чорне*, а також уживається при зіставленні: *ялина і сосна, весна і літо*; перед словами, що починаються на **й**, **є**, **ї**, **ю**, **я**: *навчальні ігри, Руслан і Євген*; у заголовках книг, журналів, газет, документів: *Наука і освіта, гроші і кредит*; після приголосного перед голосним уживають прийменник **в**: *зустріч в ефірі*. Сполучник **і** в такій позиції заміняє його фонетичний варіант **та**: *політолог та економіст*.

Готуючи текст для з усного спілкування, іноді виникає невпевненість у використанні варіантів прийменників **з**, **зі**, **зо**, **із**.

Прийменник **з** уживається:

- перед голосним початку слова, незалежно від паузи та закінчення попереднього слова: *Цінну працю з історії українського права написав Микола Василенко.*

- перед приголосними (крім с, ш);
- рідко перед сполученням приголосних початку слова, якщо попереднє слово закінчується голосним;
- на початку речення, після паузи: *Дніпро з глибокої давнини був головною торговельною дорогою.*

Варіант із уживається переважно між звуками [з], [с], [ц], [ч], [ш], [шт+ч] та між групами приголосних (після них або перед ними): *Арбітри – асистенти трьох кафедр із семи чоловік.*

Варіант зі вживається перед сполученням приголосних початку слова, зокрема, коли початковими виступають з, с, ш, щ та ін., незалежно від паузи та закінчення попереднього слова: *Зі святом!*

Фонетичний варіант прийменника зі, зо завжди вживається при числівниках два, три: *разів зо три*, а також може виступати й при займеннику мною: *зі мною, зо мною*, але *зі Львова*. Відхилення від правил чергування може зустрічатися при вживанні прийменників у – в, з – зі – із, сполучників і – й у народних піснях, афоризмах, у поезії для римування тощо.

До евфонічних засобів належать:

❖ чергування часток ж – же, б – би, хоч – хоча, ще – іще, сь – ся: *він же знав, але вона ж прийшла; хоча б раз – хоч би раз; здавалась нав'язливою, але здавався смішним;*

❖ уживанням паралельних морфологічних форм: іменників у формі Д. в. (*ректору – ректорові*), дієслів (*читати – читать, ходімо – ходім*), прислівників (*знов – знову, по-українськи – по-українському*), займенників (*тому – тім*), числівників (*одному – однім*), прикметників (*зеленому – зеленім*).

Треба дбати, щоб на межі слів у реченні не виникали немилозвучні збіги звуків чи складів: *ці цікаві розповіді – ці розповіді цікаві.*

Не слід допускати римування слів у прозі: *любов людини до Батьківщини – любов людини до рідної землі.*

Милозвучність сучасної української літературної мови твориться також таким засобом, як:

- спрощення груп приголосних звуків [ждн] – [жн], [здн] – [зн], [стл] – [сл], [стн] – [сн], [слн] – [сл]: *тиждень – тижня, проїздити – проїзний, лестощі – улесливий,*

вість – *вісник*, *масло* – *масний* тощо;

- зміни приголосних [г], [к], [х], [ж], [ч], [ш], [з], [ц], [с] перед суфіксами -ськ-, -ств- при словотворенні і словозміні (*убогий* – *убозтво*, *юнак* – *юнацький*, *птах* – *птаство*);

- зміни приголосних [г], [ж], [з], [с] перед суфіксом -ш- (*дорогий* – *дорожчий*, *вузький* – *вужчий*, *високий* – *вищий*).

Отже, щоб мова була багатою, грамотною й мелодійною, потрібно знати чинний правопис, багато читати. „Для збагачення власного словникового запасу читайте твори авторитетних авторів і принагідно записуйте слова та вирази, які б ви хотіли вживати у своїй мові” (Іржі Томан).

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

1. *Розподіліть слова у дві колонки: у першу запишіть ті, у яких [o], [e] можуть чергуватися з [i], у другу – ті, у яких таке чергування не відбувається.*

Радість, берег, човен, брова, якір, лоб, донор, вовк, вівця, село, кінець, атом, гребти, сором, готель, мостити, особа, мороз, шелест, підніжжя, Харків, Гомель, стояти, дзвонити, медонос.

_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____

2. *Підкресліть слова, у яких НЕ відбувається чергування голосних.*

Хлібороб, уночі, хлопець, схопити, донор, форель, вільний, вісім, іній, білочка, ворона, тополя.

3. Уставте замість крапок попущені літери *о* або *е* після шиплячих та *й*.

1. Перший взяток з вербових сереж...к беруть бдж...ли (А. Кондратюк). 2. Родина вербових налічує близько ш...стисот видів (А. Кондратюк). 3. На возі в чумака не тільки мішки з дорогоцінним товаром – сіл्लю, а й вірна козацька зброя, а серед нехитрих пожитків пуч...ч...к лікарських трав (В. Протопопова). 4. Прямо над наш...ю хатою пролітають леб...ді (М. Стельмах). 5. Бдж...лярі вважають клен одним із кращих ранньовесняних медоносів (3 журналу). 6. Після виш...нь білосніжними хмарами закутуються гіллясті груші (3 журналу). 7. Бер...зневі води почали торувати потайні шляхи з-поміж ж...рсткуватого пізнього снігу (В. Маняк). 8. Сивий дух, мов той хміль, настояний на солоді, п'янить і хвилює, проникає щ...мом у груди (І. Цюпа). 9. Свято Івана Купала розпочинається напередодні Різдва Івана Предтечі, увеч...рі по заході сонця (3 газети). 10. Хлопці рубають молоде деревце ч...рноклену (3 газети). 11. І що більше буде виспівано колискових, то щ...дрішими, духовно багатшими стануть наші діти (В. Скуратівський). 12. Збуваються сни переважно ті, які бачить людина ближче до ранку, а звеч...ра – пусті (3 календаря). 13. Храм богині Артеміді в Ефесі – ч...тверте чудо світу (За А. Коваль). 14. Олександр, здогадуючись, що діється в душі сина, торкнувся долонею й...ржистої Сашкової голови (В. Дрозд).

4. Перекладіть українською мовою.

желоб – _____

шлем – _____

пшено – _____

четыре – _____

чело – _____

честный – _____

человек – _____

шерсть – _____

чернила – _____

щегина – _____

шёлк – _____
жёлтый – _____
шест – _____
щегла – _____
шестой – _____
чёрствый – _____
щека – _____
шептать – _____
щемит – _____
чехол – _____

5. Позначте пари слів, у яких відбулося чергування приголосних звуків при словотворенні.

Юнак – юначе; чумак – чумацький; зробити – зроблю;
рік – річний; возити – вожу; книга – книзі; рука – руці;
ткач – ткацький; птах – птаство; високий – вищий,
Одарка – Одарчин, садити – саджу.

6. Відредагуйте текст, звертаючи увагу на евфонічні чергування [у] з [в], [і] з [ї].

(**Із, З**) першої миті життя схиляються над нами обличчя матерів. (**У, В**) тривозі (**і, ї**) любові, (**у, в**) замилуванні (**і, ї**) надії дивляться матері на своїх дітей, сподіваючись (**і, ї**) прагнучи щастя для них. (**У, В**)сім своїм життям (**і, ї**) працею, прикладом (**і, ї**) вихованням утверджують (**у, в**) нас кращі риси людяності (**і, ї**) добра. Закривають грудьми, навіть ціною власного існування від (**у, в**)сього лихого.

Матері. (**У, В**)се життя дивляться вони нам (**у, в**)слід, вирядивши (**у, в**) люди. Так (**і, ї**) стоять на початку (**у, в**)сіх наших доріг, навіть коли їх не стає. Стоять (**і, ї**) дивляться. (**І, Ї**) бажають нам добра (**і, ї**) щастя. Сподіваються від своїх дітей найвищих духовних злетів, бо (**і, ї**) (**у, в**) останню хвилину думають про те, щоб діти їхні жили гідно серед людей (**і, ї**) творили добро на своїй землі. Вони мудро (**і, ї**) терпеливо зносять те, що їх витісняють з синівських (**і, ї**) доччиних сердець обранці (**і, ї**) обраниці. Аби тільки щасливо жилося їхнім дітям (За О.Сизоненком).

7. Виберіть у дужках потрібні сполучники і прийменники.

Зустрітися (з, **зі**, **із**) сестрою; вітаю (**зі**, **із**, **зо**, з) святом; Оксана (**і**, **й**) Олена; Віталій (**і**, **й**) Денис; покласти (**у**, **в**) стіл; разів (з, **із**, **зо**) три; запитати (**у**, **в**) подруги; війна (**і**, **й**) мир; дні (**і**, **й**) ночі; ти (**зі**, **зо**, з, **із**) мною; десятків (з, **із**, **зо**) два; була (**у**, **в**) Карпатах; сопілка (з, **із**) калини; колиска (з, **із**) ясена; прибрати (з, **зі**, **зо**, **із**) столу; приїхав (з, **із**, **зі**) Львова.

8. Утворіть прикметники за допомогою суфіксів **-зьк-, -ськ-, -цьк-**.

Великий Устюг _____

Владивосток _____

Гаага _____

Гібралтар _____

Дрогобич _____

Звенигородка _____

казах _____

козак _____

Коростень _____

Кременчук _____

Ладога _____

Ла-Манш _____

Народичі _____

Рига _____

Сиваш _____

Торез _____

Цюрих _____

Ямпіль _____

9. Утворіть від прикметників іменники за допомогою суфікса **-ин** (а).

Донецький _____

луганський _____

словацький _____

турецький _____

полтавський _____

козацький _____

галицький _____

кріпацький _____
львівський _____
старобільський _____
слобожанський _____
одеський _____
угорський _____
новопсковський _____

10. *Поставте подані іменники в місцевому відмінку однини.*

Булка – _____	пташка – _____
вишенька – _____	річка – _____
гілочка – _____	сопілка – _____
доріжка – _____	стежка – _____
кішка – _____	стріха – _____
колега – _____	сумка – _____
криниця – _____	трубка – _____
мережка – _____	фабрика – _____
мишка – _____	хустка – _____
Оленка – _____	черепаха – _____
перепеличка – _____	шишка – _____

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

У завданнях може бути одна, дві й більше правильних відповідей.

1. *Чергування – це*

- а) зміни, які відбуваються тільки в коренях
- б) постійні, закономірні зміни, які відбуваються в одних і тих самих частинах слова
- в) зміни, які відбуваються в суфіксах і закінченнях

2. *Чергування може відбуватися*

- а) тільки в іменниках
- б) тільки в дієсловах
- в) в різних частинах мови

3. Позначте слово, написання якого відповідає такому правилу: **о** пишемо перед складами з [а], [о], [у] та [и], яке походить від давнього [и]:

- а) рибонька
- б) скороход
- в) жонатий
- г) солома

4. Милозвучність української мови пов'язана

- а) з чергуванням усіх голосних
- б) з чергуванням прийменників
- в) з чергування сполучників, прийменників, зокрема [у] – [в], [і] – [й]

5. Допущено порушення закону милозвучності в рядку

- а) у першу чергу; пригода в дорозі; газети і журнали
- б) червоне і чорне; іти зі школи; заглянути в душу
- в) природа й ми; в день народження; батько і мати

6. *Оберіть варіант відповіді, який відповідає правильному написанню слів:*

1) **Слова...ина**

- а) Словатчина;
- б) Словаччина;
- в) Словащина.

2) **магдебур...ий**

- а) магдебурський;
- б) магдебурзький;
- в) магдебурзський.

3) **бря...ати**

- а) брязчати;
- б) брящати;
- в) бряжчати.

4) **ла-ман...кий**

- а) ла-манський;
- б) ла-маншський;
- в) ла-маншівський

5) **емігрант...во**

- а) емігрантцтво;
- б) емігранство;
- в) емігрантство.

б) **пта...во**

- а) птацтво;
- б) птахство;
- в) птаство.

7. Позначте рядки, у яких всі слова записано правильно.

Запишіть правильно слова, у яких допущені помилки.

- 1) а) вощина, чеський, казанський, брацький;
 - б) охтирський, ненецький, альпіністство, багатство;
 - в) ворзельський, волоський, хватський, кінський.
-
-

2) а) суходольський, лозівський, гібралтарський, латиський;

- б) Смоленщина, устилугський, оболонський, бугський;
 - в) воячина, поліський, бориславський, гігантський.
-
-

ОРФОЕПІЯ

ІНФОРМАЦІЙНИЙ БЛОК

Орфоепія – сукупність правил літературної вимови.

Літературна вимова – зразкова вимова, нормалізована вимова освічених людей, позбавлена просторічних, діалектних, регіональних рис, що вказують на належність до вузькообмеженої соціальної групи.

§ 1. Вимова голосних звуків

Звук [а] в усіх позиціях вимовляється виразно, чітко, ніколи не скорочується й не приглушується в ненаголошеній позиції, не переходить в інші звуки: [л^атка], [ч^ас], [д^ес'а^т'].

Голосний [о] вимовляється виразно як під наголосом, так і в ненаголошеній позиції, ніколи не заступається звуком [а]: [голова́], [ко́ри^ос'т']. Однак перед складом з ненаголошеним [у] або [і] голосний [о] вимовляється з наближенням до [у]: [зо^озу́л'а], [то^об'і]. Не виявляє нахилу до [у] звук [о] в таких випадках: коли [о] є сполученням голосних у складних словах: [одноку́рник]; також у деяких словах іншомовного походження: [абсолю́тний]; у префіксах до-, недо-, об-, про-, роз-: [добу́ток], [не^одочува́ти], [рос:у́нути].

Звук [у] вимовляється виразно в усіх позиціях: [рукá], [будувáти].

Голосний [е] вимовляється чітко, виразно під наголосом: [осéл'а], [спéка]. У ненаголошеній позиції звук [е] вимовляється з наближенням до [и]: [вe^uснá], [вe^uд'им']. Не втрачає своєї вимови голосний [е] в ненаголошених позиціях на початку слова після паузи: [ерудóваний], [епóха]; коли є закінченням слова: [мóре], [крáшче], а також у закінченнях іменників: [пóлем], [гóстев'і].

Звук [и] також вимовляється чітко, виразно під наголосом [тíша], [крíк]. Виразно чується звук [и] у побічнонаголошених складах [шíрокопóлії] і в закритому складі закінчення слова: [мудóрим], [шóстий]. У ненаголошеній позиції [и] вимовляється з наближенням до [е]: [зи^eмá], [ви^eбачáти].

Голосний [і] вимовляється чітко й виразно майже в усіх позиціях: [с'іч], [в'іте^uр], [іскра]. У літературній мові допускається вимова звука [і] або наближення [і] до [и] на місці правописного *і* лише в кількох словах і в наголошеній позиції: [і^uнод'і], [і^uнколи], [і^uншиї].

§ 2. Вимова приголосних звуків

Дзвінкі шумні приголосні в кінці слова та в кінці складу перед глухим приголосним вимовляються дзвінко: [дуб], [граб], [морóз], [поріг].

Тільки в словах *вогко*, *легко*, *кігті*, *нігті* звук [г] оглушується: [лéхко], [н'іхт'і].

Глухі приголосні перед дзвінкими в середині слова стають дзвінкими: [бород'бá], [прóз'бá], [баскe^uдбóл].

Замість глухого [к] вимовляється дзвінкий [г] у словах *аякже*, *екзамен*, *вокзал*, *анекдот*, *екзотика*: [аја́тже], [вогза́л].

Африкати [дж], [дз] вимовляються зливо, як один неподільний звук: [си^eд^жеу]. Якщо *д* і *ж* або *д* і *з* належать до різних значущих частин слова, сполучення їх вимовляється як два окремі звуки: [н'іджи^eвіти], [н'ідзéмні].

У префіксах і прийменниках *від-* (*від*), *під-* (*під*), *над-* (*над*), *об-* (*об*), *між-* (*між*), *перед-* (*перед*) кінцеві приголосні перед глухими зберігають свою дзвінкість: [обста́ві^eни], [над кра́jem], [н'ідхо́дити].

Префікс і прийменник **з-** (**з**) перед глухими приголосними завжди оглушуються: зсипати [с:і́пату], зцідити [сц'іді́ту], з Києва [с кі́је'ва]. Перед глухими шиплячими [ч], [ш] префікс і прийменник **з** змінюється на [ш]; зшити [ш:і́ту], з часом [ш ча́сом].

У префіксі **роз-** приголосний **з** перед глухими у швидкому й нормальному темпі мовлення, як правило, оглушується: [росказáту], [росни'тáту]. Коли ми говоримо повільно, префікс **роз-** не оглушується: [розказáту]. Перед глухим [с] приголосний [з] у префіксі **роз-** вимовляється завжди дзвінко: [розсаді́ту], [розсі́пату].

Губні приголосні [б], [п], [в], [м], [ф] майже завжди тверді. Лише перед [і] губні трохи пом'якшуються: [в'і́к], [м'і́сто]. Напівпом'якшеною є вимова губних перед літерами *я, ю, є*, що позначають один звук, переважно у словах іншомовного походження [б'уд'жéт], [п'урé], а також у деяких українських словах, що є винятком з правил уживання апострофа: [с'в'áто], [т'м'áні].

Звуки [в], [й] вимовляються як приголосні тільки перед голосними: [в'у́злик], [тво́је]. На початку слова перед приголосними, у кінці слова або складу після голосного, у середині слова після голосного перед приголосним вони переходять у нескладові голосні [ў], [ї]: [і́ту], [ўгор'і́], [кра́ї], [зна́ў], [зна́їту].

Шиплячі звуки [ж], [ч], [ш], [дж] вимовляються твердо: [жи'т':а], [д'жм'і́л']. Шиплячі виступають напівпом'якшеними звуками перед [і]: [ж'і́нка], [ш'і́с'т'] та тоді, коли подовжуються: [по́друж':а], [н'і́ч':у].

Приголосний [р] завжди твердий у кінці слова й складу: [зв'і́р], [бога́тір], [г'і́рко]. Звук [р] вимовляється м'яко тільки на початку складу перед звуками [а], [у], [е] (на письмі перед буквами *я, ю, є*), а також перед [і]: [р'áсно], [вe'чe'р'а], [р'ідкі́ї].

Приголосний [ц] у більшості позицій вимовляється м'яко: [на́лe'ц'], [хлóпe'ц']. Виняток становлять запозичені слова [шпрі́ці], [квáрці]. У середині слова звук [ц] пом'якшується перед буквами *я, ю, є*: [кі́ц'а], [па́ц'ук]. Завжди м'який [ц] перед [і]: [ц'і́н:и́], [на́л'ц'і́].

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

1. Вимовте скоромовки, зважаючи на орфоепічні норми. Додайте 3 – 4 скоромовки, які вдосконалюють вимову різних звуків.

- а) Чом чорне чорнило чорнить чорний рядок?
- б) Годувала гава гавенят на ганку,
Зготувала в горщику гарну запіканку.
- в) Дзижчить над житом жвавий жук,
Бо жовтий він вдягнув кожух.
- г) По річці Луганці
Пливли на човні кубанці.

2. Подані речення вимовте з різною інтонацією (захоплення, страх, обурення, радість, втома, байдужість тощо).

- 1) Я давно знаю Вас. 2) Будьте здорові!
- 3) Ми так давно не бачилися. 4) Я не хочу про це чути.

3. Запишіть слова фонетичною транскрипцією. У яких словах вимова й написання збігаються, а в яких ні?

Безжурний _____
у ложці _____
гігантський _____
піднебесся _____
дивишся _____
сюїта _____

4. Прочитайте поезію І. Світличного, дотримуючись орфоепічних норм. Підкресліть слова, у яких губні приголосні напівном'якшені.

Світлий погляд неба, річки погляд синій,
Джміль, що в'є густий навколо мене бас,

Та ледь чутний шепіт гаю у долині,
Де веселка з квітів з сонцем обнялась.
Щоб відкрити тайну давню і всесвітню:
Світ оцей розумний взявся звідкіля?
І чи він згаса вже, а чи, може, квітне?
Скільки ще триматиме нас свята земля?
Милі мої друзі, – річка й небо синє,
І лісок в долині, що ж ви мовчите?
Але ні... Мені все ж шумом і тремтінням
Хоче щось сказати листя золоте (І. Світличний).

ГРАФІКА

ІНФОРМАЦІЙНИЙ БЛОК

§ 1. Особливості української графіки

Графіка (письмо, писемна мова) – сукупність усіх засобів певної писемності, система відношення між буквами і звуками; це мова, зафіксована на папері чи іншій поверхні за допомогою усталених графічних знаків.

Українське письмо буквено-звукове. Воно бере свій початок від старослов'янського письма. У нинішньому українському алфавіті є лише дві літери, яких не було в кирило-мефодіївській абетці (це *г*, відома з кінця XVI ст., та *ї*).

Українська графіка – одна з найдосконаліших, оскільки в більшості випадків літери української мови однозначні, тобто передають один основний звук. Однак окремі літери передають два звуки (**ш, ї**; у певних позиціях – **я, ю, є**). І навпаки, деякі звуки позначаються двома літерами (**дж, дз**).

Буква **ь** (м'який знак) служить лише для позначення м'якості приголосних.

До графіки належить також **апостроф** – надрядковий знак для позначення роздільної вимови губних приголосних **б, п, в, м, ф**, передньоязикового **р**, задньоязикового **к**, деяких префіксів перед наступними **я, ю, є, ї**.

В окремих випадках використовується знак наголосу (для розрізнення омонімів): *за́мок* – *замо́к*; *му́ка* – *мука́*.

Літери бувають великі (крім *и* та *ь*) й малі, писані й

друковані.

Сукупність букв, розташованих у певному порядку, називають **алфавітом** (азбукою, абеткою). **Алфавіт** – від назв двох перших літер грецького алфавіту – А (*альфа*) і В (*бета, новогрецька віта*); **азбука** – від двох перших літер слов'янського (кириличного) алфавіту (*азь і боукы*); **абетка** – від назв українських букв (літери *а, б*).

До складу українського алфавіту входить 33 літери. Вони розташовані в такому порядку:

Буква – назва букви	Буква – назва букви	Буква – назва букви
А а – а	І і – і	Т т – те
Б б – бе	Ї ї – ї	У у – у
В в – ве	Й й – йот	Ф ф – еф
Г г – ге	К к – ка	Х х – ха
Ґ ґ – ге	Л л – ел	Ц ц – це
Д д – де	М м – ем	Ч ч – че
Е е – е	Н н – ен	Ш ш – ша
Є є – є	О о – о	Щ щ – ща
Ж ж – же	П п – пе	Ь ь – м'який знак
З з – зе	Р р – ер	Ю ю – ю
И и – и	С с – ес	Я я – я

Для позначення голосних в українському алфавіті існує **10 букв** (*а, о, у, е, и, і, я, ю, є, ї*), для позначення приголосних є **22 літери**.

§ 2. Правила переносу

Слова з рядка в рядок можна переносити за складами: *ме-ре-жи-во, жит-тя (жи-ття), лу-ган-ський*.

Якщо склад відповідає одній букві, то ця буква-склад не залишається на попередньому рядку й не переноситься: *оче-рет* (а не *о-че-рет*); *ар-мія* (а не *армі-я*).

Якщо подвоєні букви постали внаслідок збігу, то при переносі вони розриваються: *вікон-ний, прикордон-ний*. Якщо вони постали внаслідок подовження, то їх можна розділяти (*волос-ся, зіл-ля*), а можна й не розділяти (*воло-сся, зі-лля*).

Не можна розривати афrikати *дж, дз*, якщо вони позначають один звук: *хо-джу, пере-дзвонити* (але *під-живити, під-звітний*).

Не розділяються при переносі односкладові префікси: *роз-казати, най-кращий*.

Двоскладові префікси розділяються: *пере-казати* і *не-реказати, наді-слати* і *на-діслати*.

Не можна розривати сполучення літер *йо* і *ьо* (бо це один склад): *зна-йомий, ро-льовий*.

Не можна переносити апостроф або знак м'якшення на наступний рядок: *під'-їхати, слизь-ко, В'яче-слав*.

Не переноситься на наступний рядок разом із префіксом чи попередньою частиною складного слова одна літера від кореня, якщо вона не є окремим складом: *при-йти* (а не *прий-ти*), *за-співати* (а не *зас-півати*).

Літера *й* не відривається від попередньої голосної: *бай-ка, знай-те*.

Не розділяються ініціальні абrevіатури *й* не відокремлюються від них цифри: *Євро-2020, СНД*.

Не можна залишати ініціали чи скорочення, а прізвище переносити: *Г. С. Сковорода*, а не *Г. С. - Сковорода*), *доц. Третяк* (а не *доц. - Третяк*).

Не відокремлюються скорочення від цифр, до яких вони відносяться: *100 м, ХХІ ст., 90 га*.

Не переносяться приєднані дефісом до цифр закінчення: *5-й, 4-го, 7-ма*.

Не переносяться умовні графічні скорочення: *ф-т (факультет), р-н (район), т-во (товариство)*.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

1. *Запишіть слова за алфавітом.*

Циклон, фізика, риторика, рівняння, зоряний, щедрий, веселка, сузір'я, сім'я, хімічний, студент, азбука, ґрунт, джем.

2. *Виберіть з дужок потрібну літеру. Наведіть приклади слів (5 – 7) з літерою г.*

1. Чижик звільнився з-за (г, г)рат, затремтів крильцями і полетів. 2. Маленький вітерець здавався ура(г, г)аном, бо піднімав пісок вище від сонечка (За О. Іваненко). 3. Угорі, за суцільними хмарами зірваних (г, г)рунтів, стояло сонце посеред неба, маленьке, похмуре, без'ясне, як при затемненні (За О. Гончаром). 4. Творці храму звели його з легкої цегли, стіни розмалювали червоною фарбою, навкруги вікон і дверей виліпили з білої глини пальмове гілля, виноградні (г, г)рона, дах покрили хвилястою білою черепицею (За М. Міщенко). 5. Перший механічний (г, г)одинник з'явився 996 року в німецькому місті Ма(г, г)дебурзі (З журналу). 6. Круглі оченята – чорні (г, г)удзики – сторожко дивляться на мене (С. Журахович). 7. Чи повертається Європа до теперішніх температур минулого тисячоліття, коли вікінги оселялись у (Г, Г)ренландії, а британці розводили виноградники? (З журналу). 8. Ось калина рубінами (г, г)рон променить вся в промінні осіннього сонця, і безхмарного неба ласкава блакить заглядає крізь (г, г)рати в віконце (С. Жук). 9. З дерев м'яко осипалося живе світло, з дахів капало, горобці веселились на дорозі, сонно мружила сіра кішка на чийомусь (г, г)анку (Ю. Збанацький). 10. У саду падолист. Час приступити до обрізування смородини, а(г, г)русу та інших кущів (З календаря).

3. *Запишіть фонетичною транскрипцією слова, у яких букви позначають два звуки.*

Стаття, м'ята, бюджет, щирість, духмяний, в'ється, джміль, дихання, дієта, юність, гудзик.

4. *Запишіть слов'янські прізвища українською мовою. Розташуйте їх за алфавітом.*

Королєв, Алябєв, Анисимов, Щедрин, Луговской,

Донских, Светлаков, Колесников, Лесков, Юрьев, Мисютин, Писарев.

5. Назвіть і запишіть букви, які позначають голосні звуки. Напишіть слова, кожне з яких починалося б однією з таких букв. Позначте лабіалізовані звуки.

6. Поділіть слова розривною рискою в тих місцях, де можливий перенос.

Зразок: тра-ди-цій-ні, со-няч-ний

Потужний, армія, життя, суспільство, надзвичайний, ходжу, підживити, ім'я, Лук'ян, няньчити, сестра, Донбас, 1%, Т. Г. Шевченко, Олександр Довженко, 2013 р., 2013 рік, 30 км, ЛНУ.

7. Знайдіть слова, у яких допущені помилки при переносі. Запишіть правильний варіант.

Си-нок, ра-ді-о, при-йшов, ле-ле-ка, об'-їхати, роз-ріс-ся, мі-стеч-ко, зна-ння, бли-зький, під-їхати, знай-ти, О-ля, краї-на.

ОРФОГРАФІЯ

ІНФОРМАЦІЙНИЙ БЛОК

Орфографія (гр. *orthos* – прямий, правильний, *grapho* – пишу) – історично сформована система правил щодо передачі мовлення на письмі, яка поряд із пунктуацією становить правопис. Правопис української мови складається з трьох підсистем: графіки (літер), орфографії (способів поєднання звуків і звукосполук, що забезпечує однотипність написання слів) та пунктуації (розділових знаків).

Орфографія визначає правила передачі звуків на письмі, правила написання великої букви, написання слів разом, окремо й з дефісом, правила переносу слів з рядка в рядок, написання суфіксів, написання слів іншомовного походження.

§ 1. Принципи української орфографії

Сучасна орфографія побудована на двох принципах – фонетичному й морфологічному.

За **фонетичним принципом** ми пишемо так, як вимовляємо. Він застосовується, коли ми вибираємо правила написання фонемі в слабкій позиції (ненаголошені голосні).

Кожному звукові відповідає окрема літера (*гора, море, дорога*). Він передає й наслідки історичних чергувань, зокрема:

- 1) спрощення: *обласний, чесний, сонце*;
- 2) зміну задньоязикових *г, к, х*: *чумацький, чеський, дружній*;
- 3) *о* та *е* після шиплячих: *жорстокий, чорнило, жердина*;
- 4) *а* перед складом з наголошеним *а*: *багатий, калач*;
- 5) *у* на місці давніх *о, е, ъ*: *буряк, парубок*;
- 6) *с* перед *к, п, т, ф, х*: *спитати, сфотографувати, схотіти, створити, сказати*.

Морфологічний принцип полягає в позначенні однаковим способом морфем незалежно від звучання в різних словах або формах того самого слова. Наприклад, фонемі *и* та *е* зберігаються в сильних і слабких позиціях (у наголошених і ненаголошених складах), хоч звучать неоднаково: *вечір* – [ве^ич'ірін'її].

На морфологічному принципові ґрунтується написання

- ненаголошених голосних **е, и, о**: *весна́, березе́нь, життя́*;

- збереження буквеного позначення морфемі – дзвінких перед глухими: *легкий, кізті, молотба́*;

- збереження кореневої морфемі, закінчення у формах на **-ться, -шся**: *одягаються [одага́јуц':а], вертишся [вэ́ртис':а]*;

- розрізнення префіксів **пре-, при-**: *пречудовий, приземлитися*;

- збереження фонетичної передачі прийменника **з** перед глухими наступного слова: *з картини [с картини́], з шумом [ш:у́мом]*.

Традиційний, або історичний, принцип полягає в тому, що ми передаємо написання за традицією. Таке написання не можна пояснити в сучасній українській мові дотриманням ні фонетичного, ні морфологічного принципів: *лимон, левада, леміш, кишеня, кисет*.

За традицією в українській мові вживаються букви **я, ю, є**, що позначають один або два звуки: *земля, оля, знаю, в'юн, єдність*; буква **ї**, що позначає два звуки: *їжак, їхати, країна*.

Диференціюючі, або смислові, написання регулюють розрізнення смислу слів і словосполучень: *Роман (ім'я) – роман (жанр літератури), Малина (прізвище) – малина (рослина), вивчити напам'ять – подарувати на пам'ять, буде по-нашому – по нашому подвір'ю*.

§ 2. Правопис наголошених і ненаголошених голосних у коренях слів

У наголошеній позиції голосні звуки звучать виразно: *віи́ций, ши́роко, ле́гкість, о́чі, гудзи́к*. Написання літер, що позначають голосні звуки, підпорядковується фонетичному принципу української орфографії – як вимовляємо, так і пишемо. Однак, якщо голосні звуки [е], [и], [о] знаходяться в ненаголошеній позиції, то вони звучать невиразно, наближаючись за вимовою до голосних [e^н], [и^н], [o^н]: *[вe^нсна́], [зи^нма́], [зо^нзу́л'а]*. Щоб знати, яку букву писати, треба дібрати інші форми цього слова або спільнокореневі слова,

щоб сумнівний звук стояв під наголосом: *високий* – *в^усоко*, *великий* – *в^елич*.

Є слова, у яких ненаголошені голосні [e], [и], [o] наголосом не перевіряються. Такі слова варто запам'ятати і в разі потреби звертатися до словника: *кишеня*, *левада*, *лимон*, *леміш*.

В українській мові є ряд слів, у яких давній звук [o] перейшов у [a] переважно перед наголошеним складом з [a]: *багáто*, *гарячий*, *кажáн*, *хазя́їн*, *калáч*.

Однак у деяких словах давній звук [o] перед наголошеним складом з [a] зберігається: *собака*, *гончар*, *солдат*, *козак*, *корявий*, *монастир*, *богатир* (сильний, великий).

У коренях слів після *ж*, *ч*, *ш*, *щ*, *з*, *к*, *х* пишеться *и*: *життя*, *чистота*, *широчінь*, *щирість*, *кислота*, *хибність*.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

1. Уставте замість крапок пропущені літери. Розподіліть запропоновані слова у три колонки: у першу запишіть ті, у яких написання *о*, *е*, *и* перевіряється наголосом (запишіть до кожного перевірене слово), у другу – ті, у яких написання названих літер не перевіряється наголосом; у третю – слова з голосним *а*.

Г..рячий, ш..рокий, в..личавий, бр..нчати, к..жан, кр..вавий, р..зумний, з..л..ний, б..гатий, з..зуля, х..лява, м..настир, ш..потіти, л..вада, бл..щати, х..зяїн, л..мон, к..шеня, к..чан, в..сокий, з..мний, ож..л..дь, к..тушка, к..рявий, допом..гати.

_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____

2. Складіть речення зі словами **богатур** і **багатур**.

3. Випишіть слова з ненаголошеними голосними **е, и, о**.
Доберіть до них перевірні слова.

Зразок: зимовий – зіми, шеlestи – шеlest.

1. Ще рання весна, коли вигріті сонцем поля, скільки глянеш, буйно парують, теплою земною силою струменять у небо. Мине якийсь час, і засвістить над степом сухий вітер, розжене марево, а поки що течуть і течуть вони, купають простори, перебігають шляхи степові (О. Гончар). 2. Кленок ще молодий і ледве-ледве похитується. Він усім потрібен, усі милуються ним, струнким і гомінливим, а подорожні із задоволенням відпочивають під ним (М. Зарудний). 3. Величезний човен розсікав високу хвилю (М. Зарудний). 4. Ліси планети, хіба вони не потребують догляду? (О. Гончар). 5. Наперекір усьому треба обдаровувати цей світ добром і красою, тільки тоді він може існувати, тільки тоді ми його залишаємо назавжди, а не він нас (В. Яворівський). 6. Шепіт вечоровий – то голос близького повноліття (Гр. Тютюнник). 7. Ніколи не стихає в лісі радісний і урочистий гомін і цілоденний шум (В. Лисенко). 8. Усе тіло, міцне, як сталь, трепетало тією силою, здригалося від одного могутнього поривання кудись кинутися, щось зробити – щось велике, дуже й гарне-гарне!.. (Б. Грінченко). 9. Сонце поволі стягує з землі холодну зимову одягу (М. Руденко). 10. З давніх-давен, як тільки луки покривалися травицею, сільська молодь улаштовувала традиційні весняні ігри (В. Скуратівський).

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

У завданнях може бути одна, дві й більше правильних відповідей. Перед тим, як виконати деякі тестові завдання, уставте пропущені літери.

1. Букву **и** пишемо в усіх словах рядка

- а) тр..вога, кр..ниця, бл..щати, ш..лестіти
- б) к..шеня, кр..жаний, к..парис, т..хесенько
- в) розр..вати, тр..мати, б..регти, в..рвати
- г) л..ман, над..хати, д..ван, пер..ла

2. Букву **и** пишемо в усіх словах рядка

- а) ш..рокий, зал..ватись, заб..рати, пр..б..рати
- б) бр..гадир, бр..нчати, кр..лавий, тр..мтіти
- в) бр..зкати, гр...мати, поч..нати, ж..вріти
- г) бл..зький, кр..чати, зат..шок, в..сокий

3. Букву **е** пишемо в усіх словах рядка

- а) проз..лень, вел..тень, т..пер, б..рег
- б) з..мляний, щ..дротний, пол..нути, ш..нель
- в) л..вада, в..ликий, см..тана, в..рховина
- г) кр..мінь, арс..нал, кр..латий, др..зина

4. Букву **е** пишемо в усіх словах рядка

- а) об..ртати, м..телиця, щ..потіти, п..р..бирати
- б) зб..р..гти, вит..рти, заб..ру, приб..ру
- в) пш..ниця, м..р..жка, п..р..кинути, пр..кинути
- г) в..ртатися, ш..птати, ум..рати, ум..рти

5. Допущена помилка в написанні ненаголошених голосних у рядку

- а) величезний, намерзати, похилитись, відпочивати
- б) починається, вишневий, крижина, наливати
- в) життєвий, височена, величний, осиротіти
- г) посивіти, приземлитися, зачитати, миритися

§ 3. Правила вживання знака м'якшення. Буквосполучення йо, ьо

М'який знак – єдина буква українського алфавіту, яка не позначає звука, а лише м'якість звука, переданого попередньою буквою.

Знак м'якшення вживається:

➤ в кінці слова і складу після букв **д, т, з, с, ц, л, н** (словесна формула „**Де ти з'їси ці лини**”): *стать, паморозь, сіль, боротьба*;

➤ у середині слова після цих букв після **о**: *сьогодні, мальованийий, тіньвовий*;

➤ у суфіксах **-зьк-, -ськ-, -цьк-**: *запорізький, сільський, козацький*;

➤ у суфіксах **-еньк-, -оньк-, -есеньк-, -ісіньк-**: *маленький, голівонька, гарнесенький, теплісінький*;

➤ після м'якого **л** перед наступним приголосним: *їдальня, сильний, хвалько*;

➤ у формі родового відмінка множини іменників жіночого роду першої відміни та іменників середнього роду другої відміни: *хвиль, будівель, знань, місць*;

➤ у формах дійсного й наказового способу дієслів: *сидять, сядьте, змагаються, лізьте*;

➤ у буквосполученнях **льц, ньц, льч, ньч**, які походять від буквосполучень **льк, ньк**: *няньчин* (від *нянька*), *вишеньці* (від *вишенька*), *ляльчин* (від *лялька*);

➤ після букв, що позначають м'які приголосні, перед **я, ю, є, ї** у словах іншомовного походження: *бар'єр, мільярд, Нью-Йорк*;

➤ перед буквосполученням **йо** після **л, н**: *мільйон, сеньйор, павільйон, едельвейс*.

Знак м'якшення НЕ пишеться:

➤ після букв, що позначають губні й шиплячі приголосні звуки: *степ, любов, верф, ніч, ніж, дощ*;

➤ після **р** у кінці складу чи слова: *секретар, бібліотекар, перевірте* (крім *Горький*);

➤ після м'яких приголосних, крім **л**, якщо за ними стоять інші м'які приголосні: *пісня, гордість, святковий, смішний*. Але *різьбяр, тьямяний* і похідні від них;

- після **н** перед **жс, ч, ш, щ** та перед суфіксами **-ств(о), -ськ-(ий)**: *менший, інший, громадянський, селянство*;
- між подовженими м'якими голосними: *життя, лляний, ніччю, знаряддя*;
- у буквосполученнях **лн, лч, ни, нч**, що походять із **лк, нк**: *Галинчин, Галинці, Маринці, Маринчин*;
- у прізвищах після букв **д, т, н** перед суфіксами **-чук-, -ченк-, -чишин-**: *Федчук, Радченко, Конончишин* (після букви **л** перед цими суфіксами знак м'якшення пишеться: *Ковальчук, Михальченко*);
- на межі частини складних числівників: *п'ятдесят, п'ятсот, шістнадцять*;
- після букви **ц** у звуконаслідувальних словах (*клац, бац*) та в іменниках іншомовного походження: *шприц, абзац, матрац, кварц*.

Для позначення звукосполучення й + о вживається **йо**:

- на початку слова й після голосного: *його, знайомий, майор*;
- після приголосного (переважно на початку складу: *Соловійов, медальйон, мільйон, курйозний*;

Для передачі м'якості приголосного перед **о** після приголосного пишеться **ьо**: *сьогодні, чотирьох, льон, цьому*.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

1. Уставте замість крапок, де це необхідно, знак м'якшення. Усно поясніть написання.

1. Учител..ка простягла назустріч.. юнакові обидві руки й усміхнулас.. йому усмішкою, у якій були й зворушлива любов.., і материнс..ка ласка (О. Донченко).
2. Хвиляста поділ..с..ка рівнина порізана багат..ма балками й долинами річок (І. Цюпа).
3. Ой вишен..ки-черешен..ки, червонії, спілі, чого ж бо ви так високо вирости на гіллі? (Леся Українка).
4. Ніч.. розкинула над селом своє темне, всипане зорями шатро (І. Цюпа).
5. Біжит.. по камін..цях струмок до сонця в тиху тін.. (В. Бичко).
6. У склянній бан..ці сиділа жива ящірка, у паперовій коробоч..ці – висохлий чорний жук, у скрин..ці – колекція камін..ців

(За О. Донченком). 7. Мал..овниче село тягнет..ся понад річкою, лежит.. на крутому березі, ховаєт..ся в гушавині густих топол.. та колючих акацій (З книги). 8. Усе біл..ше кущів і дерев одягаєт..ся в кучеряву молоду зелен.. (І. Цюпа). 9. Слово – не горобец..: випустиш.. – не впіймаєш.. (Нар. тв.). 10. Дивиш..ся й не надивиш..ся, дишеш.. і не надишеш..ся тим чистим, гарячим та пахучим повітрям (За І. Нечуєм-Левицьким). 11. Не лякайтеся труднощів, буд..те готовими пройти всі перешкоди, бо кожне їх подолання веде до майбутн..ої перемоги (За О. Реріх). 12. Хороших ораторів знайде..ся набагато мен..ше, ніж хороших поетів (За Цицероном). 13. Багато освічених людей давала запороз..ким козакам Київс..ка духовна академія (За Д. Яворівським).

2. Перекладіть українською мовою.

Близкий – _____	няньчить – _____
борьба – _____	полевой – _____
бульон – _____	рулевой – _____
верфь – _____	секретарь – _____
Воробьёв – _____	Сибирь – _____
Горький – _____	смеется – _____
меньший – _____	смеешься – _____
молодец – _____	Харьков – _____
Натальин – _____	

3. Замініть у поданих словосполученнях один із іменників прикметником.

Зразок: вулиці села – сільські вулиці.

Порада батьків _____
 зошит учнів _____
 слово вчителя _____
 школи Львова _____
 прохідна заводу _____
 каштани Києва _____
 кабінет директора _____
 збори студентів _____
 місто шахтарів _____
 кручі Дніпра _____

похід туристів _____
шинель солдата _____
ласка матері _____

4. Уставте замість крапок, де необхідно, пропущені літери.

Учотир..ох, буквар.., дон..чин, гал..чення, міл..йон, д..огот.., пал..ці, рибал..ці, бояз..кий, стан..те, тон..ший, брин..чати, т..мяний, джерел..це, шприц.., сторін.. ці, занос..те, різ..бяр, перевір..те, освітянс..кий, начал..ство, крутиш..ся, по-українс..ки, віден..с..кий, оскол..с..кий.

5. Випишіть з речень слова з буквосполученнями **йо** та **ьо**. Згрупуйте їх за правилами: а) **йо** на початку слова й після голосного; б) **йо** після приголосного, переважно на початку складу; в) **ьо** після приголосного для позначення м'якості приголосного перед **о**.

1. Книжка – маленьке віконце, а крізь нього весь світ видно. 2. Рання пташка дзьобик чистить, а пізня – очиці жмурить. 3. Видно сокола по польоту, а сову по погляду. 4. Йому і чорт не брат (Нар. тв.). 5. Такий наш Йосип: нема і не просить. 6. Апостроф пишемо перед йотованими. 7. У павільйоні були виставлені нові експонати. 8. Василько вйокнув на коней, і вони побігли підбігцем (М. Коцюбинський). 9. І мільйони радо йдуть, бо то голос Духа чуть (І. Франко). 10. Але спливає Україна кров'ю, бо підступають орди Муравйова (Ю. Клен). 11. Витьохкує тонко прозорий льодок, біжить по льодкові листок-ковзанок (В. Базилевський).

6. Утворіть чоловічі імена по батькові. Зверніть увагу на написання слів буквосполучень **йо,ьо**.

Анатолій – _____
Василь – _____
Віталій – _____
Геннадій – _____
Данило – _____
Дмитро – _____
Микита – _____
Микола – _____
Савелій – _____

7. Перекладіть українською мовою. Розподіліть у дві колонки: у першу запишіть ті, у яких пишемо буквосполучення **йо**, у другу – ті, у яких пишемо **ьо**.

Боевой, Ковалёв, Васильевич, знакомый, четырёх, Соловьёв, клюв, ледник, районный, всего, подъём, денек, павильон, миллион, йод, волевой, бодрый, Алексеевич, Иосиф.

_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

У завданнях може бути одна, дві й більше правильних відповідей.

1. Знак м'якшення уживається

а) після букв, що позначають губні та шиплячі приголосні

б) для позначення м'якості приголосних [д], [т], [з], [с], [ц], [л], [н] у кінці та в середині слів перед буквами,

що позначають тверді приголосні

- в) після **р** у кінці слова і складу
- г) після **л** перед наступним приголосним (крім **л'**)

2. У слові **сядьте** знак м'яшення вживається

- а) після м'яких приголосних у кінці слова
- б) після м'яких приголосних у середині слова
- в) у дієслівних формах наказового способу

3. У слові **суніць** знак пом'якшення пишемо

- а) у формах родового відмінка множини іменників жіночого роду м'якої групи першої відміни
- б) після приголосних у кінці слова
- в) у формах родового відмінка множини іменників середнього роду II відміни

4. У кожному варіанті позначте слова, у яких допущені помилки. Запишіть правильний варіант.

а) чотирьма	б) секретар	в) розкіш
мільярд	зіронька	порадьте
визначьте	різьбяр	льється
одягаешся	бульон	менший
кінчик	осколський	ткач
плач	Горький	кузня
утрьох	дончин	дев'ятьсот
-
-
-
-
-

5. Укажіть слова, у яких пишемо **ь**.

а) ал..янс;	б) медал..йон;	в) сім..десят
кар..ера;	т..мянний;	ал..бом
грил..яж;	сер..йозний;	веселит..ся
модел..єр	Харків	на гіл..ці

§ 4. Правила вживання апострофа

Апостроф – це графічний знак, що вживається в українському письмі для позначання роздільної вимови попередніх приголосних і наступних звукосполучень [йа], [йу], [йє], [йі].

Апостроф уживається перед буквами я, ю, є, ї після:

➤ букв **б, п, в, м, ф**, які позначають на письмі тверді губні приголосні звуки й перед ними немає іншого кореневого приголосного (крім р): *м'ята, п'ять, ім'я, кров'ю, черв'як, верб'я*;

➤ букви **р**, що позначає твердий звук [р] у кінці складу: *подвір'я, матір'ю, сузір'я*;

➤ букви **к** у слові *Лук'ян* та похідних від нього словах: *Лук'янович, Лук'янчук, Лук'янченко*;

➤ префікса та першої частини складних слів, що закінчуються буквою на позначення твердого приголосного звука: *з'явиться, роз'єднати, без'язикий, двох'ярусний, дит'ясла*.

Апостроф НЕ пишеться перед я, ю, є, якщо:

➤ перед приголосними **б, п, в, м, ф** стоїть інший приголосний, що входить до кореня (крім р): *святковий, морквяний, мавпячий, т'ямний*;

➤ буква **р**, що вживається на початку чи в середині складу, позначає звук [р']: *рясний, рядно, крючок, рюсати*;

➤ букви **б, п, в, м, ф** позначають пом'якшені губні приголосні, а наступні я, ю, є – один звук [а], [у], [е] і м'якість попереднього приголосного: *пюре, бюро, Ветров, мюзикл*.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

1. Розподіліть слова у дві колонки: у першу запишіть ті, у яких потрібно вставити апостроф, у другу – ті, які пишуться без апострофа.

Ключ: якщо завдання виконано правильно, з останніх літер складіть і запишіть назву вірша М. Рильського.

П..ятдесят, кар..єр, Р..єпін, підв..язано, св..ято, вар..яг, міжгір..я, в..юн, різьб..яр, під..їзд, роз..ятрити, двох..ярусний, медв..янка, В..ячеслав, при..їзд, роз..єднати.

3. Поставте на місці крапок, де потрібно, апостроф. Усно поясніть правотис слів.

Різдв..яний, Григор..єв, пів..ялинка, Д..яченко, зв..язківець, б..юджет, луб..яний, хутор..янин, трьох..ярусний, пір..їна, без..ядерний, б..юлетень, узгір..я, Причорномор..я, кр..юшон, роз..яснити.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

У завданнях може бути одна, дві й більше правильних відповідей.

1. Апостроф указує на

- а) м'якість попереднього приголосного
- б) роздільну вимову твердого приголосного і голосного

2. Апостроф ставимо після *б, п, в, м, ф* перед

- а) будь-яким голосним
- б) *й*
- в) *я, ю, є, ї*

3. У слові **без'ядерний** апостроф ставимо

- а) після префексів та першої частини складних слів, що закінчуються на твердий приголосний;
- б) після губних *б, п, в, м, ф* перед *я, ю, є, ї*.

4. У слові **духмяний** апостроф **НЕ** ставимо, тому що

- а) після пом'якшеного **м** немає роздільної вимови
- б) перед губним *є* приголосний (крім *р*), який належить до кореня

5. Слова, у яких допущені помилки, запишіть правильно.

Бур'ян, Демян, вербя, Р'єпін, людяний, Лук'ян, півялинка, пів'їдальні, бар'єр, підтюпцем, кав'ярня, р'ясний, червяк, Хюстон, Солов'йов, Св'ятослав, р'ядно, безхмар'я.

§ 5. Правопис префіксів

Префікс **з** перед глухими **к, н, т, ф, х** („*кафе* „*Птах*”) переходить у **с**: *сказати, списати, створити, сформувати, схотіти*.

Префікс **з** пишемо перед усіма іншими приголосними: *збити, зшити, зчистити*, а також у тих словах, корінь яких починається з голосного або поєднання голосного і приголосного: *зініціювати, з'єднати, зекономити*.

Префікси **зі-** (*зо-*), **розі-**, **піді-**, **віді-** пишемо тоді, коли корінь починається групою приголосних: *зіскочити, зотліти (зітліти), зіставити, розіслати, підіймати, відігнати*, і тоді, коли корінь починається сполученням губного приголосного і йотованого звукосполучення: *зім'ятій, зів'янутий*.

У префіксах **роз-**, **без-**, **через-**, **від-** (*од-*), **під-**, **перед-**, **понад-**, **пред-**, **об-**, **між-**, **над-** кінцевий дзвінкий приголосний перед глухими не оглушується: *розказати, безхвостий, черезсмужжя, віддати, підхопити, переказати, оббити*.

Префікс **пре-** вживається у якісних прикметниках і прислівниках для вираження найвищого ступеня ознаки, він рівнозначний семантиці слова *дуже*: *премудрий (дуже мудрий), престарий (дуже старий)*, а також у слові *презирливий* і похідних від нього *презирство, презирливо*, у словах старослов'янського походження: *престол, преосвященство, преподобний*.

Префікс **при-** вживається в дієсловах, що означають наближення, приєднання, просторову близькість, частковість дії: *прилетіти, присісти, прикрашений, пригнати, приховати*, а також в іменниках та прикметниках, утворених шляхом поєднання іменної частини мови з прийменником: *причілок, присілок, прибудова, пришкільний*.

Префікс **прі-** вживається тільки у словах *прізвище, прізвисько, прірва, прірвистий*.

В українській мові є префікси, які характеризуються чіткою вимовою й написанням, що їй відповідає: **пра-**: *правнук, праліс*; **за-**: *заробіток, заручини*; **по-**: *покликати, пообідати*; **до-**: *доїхати, доробок*; **най-**: *наймудріший, найкращий*; **воз-**: *возвеличити, вознести*; **напів-**: *напівзів'ялий*,

напіводягнений.

Також поширені префікси іншомовного походження: **а-, ал-, ан-, анти-, архі-, екс-, інфра-, ультра-, супер-** тощо: *алітерація, алхімія, антитеза, архіпастир, інфраструктура, контрреволюція, ультразвук, суперакція.*

§ 6 Правопис суфіксів

Суфікси **-ик, -ник, -івник, -чик (-щик), -иц, -ив(о), -иськ** пишемо з **и**: *братик, робітник, кранівник, хлопчисько, морозиво, вітрище, паливо, печиво, прядиво*, але марев як назва абстрактного поняття.

У суфіксах **-альник, -ильник, -альність, -аль, -ень, -ець, -єць, -тель, -ісіньк, -юсіньк, -оньк, -еньк, -есеньк** пишеться **ь**: *постачальник, зозуленька, малесенький, тонесенький, скрипаль, молодість.*

Наголошені суфікси **-инн(я), -інн-, -енн-, анн(я), -яин-** завжди пишемо з подвоєною буквою: *картоплиння, насіння, здоровенний, змагання, неказанний, незрівняний.*

У дієприкметниках немає подвоєння: *незлічений, неказаний, незрівняний.*

Суфікси зменшено-пестливих слів **-ечок, -єчок, -ечк-, -єчк-, -еньк-** пишемо з **е (є)**: *вершечок, красчок, відеречко, баєчка, гарненький.*

Ці суфікси не слід плутати із суфіксами **-ичок, -ичк-**, що походять від слів із суфіксами **-ик-, -иц-**: *водичка (від водиця), ножичок (від ножик).*

Суфікси **-ев(ий), -єв(ий)** уживаються під наголосом у словах після м'якої основи й після шиплячих: *життєвий, чебрецевий, смушевий, сургучевий.* Не під наголосом пишемо **-ов(ий)**: *бойовий, січовий, кошовий, біржовий.*

У суфіксах **-ськ-, -зьк-, -цьк-** завжди пишемо знак м'якшення: *сільський, кавказький, козацький.*

Суфікси **-ен-, -єн-** уживаються в іменниках на позначення малих віком істот: *качєня, зайчєня, часнєя.* Від цих іменників зі зменшено-пестивим значенням утворюються також іменники із суфіксом **-ятк-**: *малятко, гусєнятко.*

Суфікси **-иськ-, -їськ-, -иц-, -їц-** слугують для утворення слів з переважно негативним відтінком, причому

після приголосного пишемо **и**, після голосного – **ї**: *хлопчисько, збіговище, зноїще, побоїще*.

Запозичені суфікси **-ир, -ист, -изм** пишемо після **д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р**: *пасажир, марксист, метеоризм*; суфікси **-ір, -іст, -ізм** пишемо після всіх інших приголосних: (крім **д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р**): *пломбір, стиліст, ідеалізм*; суфікси **-ір, -іст, -ізм** пишемо після голосних: *героїзм, конвоїр, атеїст*.

Чоловічі імена по батькові утворюються за допомогою суфікса **-ович**: *Сергійович, Олександрович, Максимович*. Від імені Хома, Сава, Кузьма чоловічі імена по батькові утворюються за допомогою суфіксів **-ович** та **-ич**: *Хомович і Хомич, Савович і Савич, Кузьмович і Кузьмич*. Від імен Лука, Ілля утворюються імена по батькові *Лукич, Ілліч*, від *Микола – Миколайович*, від *Григорій – Григорович*.

Жіночі імена по батькові утворюються за допомогою суфіксів **-івн-**: *Максимівна, Михайлівна, Сергіївна*. Від імені *Микола – Миколаївна*, від *Григорій – Григорівна*.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

1. *Виберіть у дужках правильний варіант написання. Уставте пропущені літери. Усно поясніть написання.*

1. Пр(*и,е*)дорожні гіллясті сосни та білокорі берези задумливо (*з,с*)хилили віти під сніжними брилами (Ю. Збанацький). 2. Нас ні бурі не (*з,с*)косили, ані шторми не взяли (П. Тичина). 3. Можна почати картоплю копати, – (*з,с*)тверджує сонях кивком голови (В. Ткаченко). 4. Бе..межна голуба далечінь ро..гортає перед тобою дивну красу барв (І. Цюпа). 5. Улянка набрела на дику грушку й (*з,с*)плеснула руками: під деревом, п..р..сипані опалим листям, товстим шаром лежали жовті духмяні грушки (О. Донченко). 6. Деревя ро..кішною зеленню оповили пр...вітний будиночок дитячого садка (З книги). 7. Думи мої п..р..летіли в якісь невідомі краї (За І. Нечуєм-Левицьким). 8. Якщо ви гарячої літньої днини (*з,с*)томитесь у дорозі та пр..сядете десь на горбку відпочити, то відразу вдихнете гіркувато-приємний освіжаючий дух деревію, що тут-таки довкруги ро..сипав свої білі щитоподібні

суцвіття (Л. Павленко). 9. Природа ніби пр..чаїлась, чекаючи зимових холодів (За А. Волковою). 10. Уранці стеляться над землею білі тумани, хмари так низенько (з,с)пускаються, що огортають собою землю (За А. Волковою). 11. Заблищали зорі в небі: одна з них зірвалася – і огневий слід п..р..писав небо (За Панасом Мирним). 12. Від пр..звища відрізняється пр..звисько. 13. Усередині над пр..столом був викладений із смальти образ Богородиці (М. Міщенко).

2. Перекладіть українською мовою.

- Срисовать – _____
- смешанный – _____
- скрипеть – _____
- спланированный – _____
- созвать – _____
- скупать – _____
- собираться – _____
- спускаться – _____
- соединить – _____
- сливаться – _____
- изжарить – _____
- спросить – _____
- испечь – _____
- согнуть – _____
- истолочь – _____
- исчезать – _____
- размолоть – _____
- искрошить – _____
- расчистить – _____
- бесстрашный – _____
- безветренный – _____
- расставить – _____
- разыграть – _____
- беззаветный – _____
- преграда – _____
- приобрести – _____
- Приморье – _____
- премировать – _____

престол – _____
приглядываться – _____
придержаться – _____
прелестный – _____
презрение – _____
прибой – _____
привлекательный – _____

3. Утворіть від назв спортсменів, де можливо, назви спортсменок. Позначте графічно суфікси.

шахіст – _____
ватерполіст – _____
юніор – _____
фехтувальник – _____
фігурист – _____
яхтсмен – _____
тенісист – _____
важкоатлет – _____
спринтер – _____
мотоболіст – _____
п'ятиборець – _____
каноїст – _____
біатлоніст – _____
баскетболіст – _____
рапірист – _____
боксер – _____
лучник – _____
гімнаст – _____
регбіст – _____
плавець – _____
кاراتист – _____

4. Оформіть орфографічно текст. Усно поясніть правопис орфограм.

Кожна нація і народ ..твори́ли десятки тисяч слів. Одні з них звучать вагомо й живуть довго, інші з часом ..тирають..ся, темніють, як мідяки, і щезають з пам..яті людс..кої. Але є слова, які можуть зникнути тільки тоді, коли зникне

сам народ, що ..творив їх. До таких належить пр..красне й просте слово – „Батьківщ..на”. Воно вічне, як вічний народ.

Воно вічне тому, що за ним стоїть цілий світ. Це слово начин..не силою людс..кої любові й ненависті, освяч..не потом і кров..ю кращ..х синів народу. Важко знайти ніжніші й серде..ніші слова, які були вже ..казані про Вітчизну. Велика, свяще(н,нн)а й пр..красна любов до Батьківщини жила, живе й жит..ме (в,у) усіх чес..них і щирих сер..цях.

Але було б пр..мітивно й убого мислити, що ця любов є лише вдячністю за добро, за ласку, за щедрість землі, на якій живеш.

Для багат..ох Вітчизна ставала мукою, раною душі, але від того любов до неї не/згасала _____, а ..палахувала ще яскравішим полум..ям. У чорну годину самодержавного гніту Вітчизна ставала совістю кращ..х умів. І не ті, що плазували перед катами, любили її по/справжн..ому _____.

Наша любов до рідної Вітчизни – творча любов. Патріот – це той, хто своєю кропіткою шодє(н,нн)юю працею множить б..гатства рідної землі, пр..крашає, п..р..будовує свою Батьківщину (В. Симоненко).

5. Уставте замість крапок пропущені літери. Позначте графічно у виділених словах суфікси.

1. Сонце сипле квіти. Уже в дітей *порож..віли* личка, Уже дощем надихалась рілля. І скрізь трава, *Трав..ч..нька*, *Трав..чка!* І сонце сипле квіти, Як з бриля (Ліна Костенко). 2. У вузенькій *вул..ці* був затінок, і тому ліворуч пісок був ліловий, а по тому піску ліловому бігали золоті сонячні *зайч..ки* (І. Багрянйй). 3. У лісі ставало вогко й темно від густої зелені, і тільки *верш..чки* дерев бачили блакитне небо (О. Іваненко). 4. Одного вечора, навесні, по-новому починаєш розуміти, як тобі все дороге – і тихе, задумане село, що озивається бадьорими голосами, у яких теж звучить весняна свіжість; і дух *зволж..ного* ранковим *дощ..ком* чорнозему; і гіркуватий запах черемхових заростей, і теплі приязні *вогн..ки* зірок у темній *голуб..зні* неба (Є. Гуцало). 5. Восени й узимку на місцевому *базарч..ку* старі жінки продають ягоди горобини,

калини, сушений цвіт, стебла й коріння лікувальних рослин (Є. Гуцало). 6. Іван Франко любив блукати *заквітчаними* схилами, сходити на стрімкі *вапнякові* вершини (Г. Скарлато). 7. Рада козацька, оглянувши пробу *комишину*, схвалила: *воздвигнем* (О. Гончар). 8. Он ярочки *зелені, стежечки* по них *маленькі*, перевиті, мов *стрічечки*, збігаються до *річечки* (Леся Українка). 9. На причілку палав вогонь, жінки варили *якесь вариво* (М. Коцюбинський). 10. Люди збиралися край *селіща*. Тут лежали безладно розкидані жовтуваті плити *черепашику*, з якого складають стіни будинків (Ю. Збанацький).

6. *Уставте замість крапок пропущені літери.*

Вогн..ще, копі..чка, широч..нь, ніж..н..ка, дуб..ще, буз..на, смуш..вий, житт..вий, січ..вий, бірж..вий, побо..ще, печ..во, хвощ..вий, гус..ня, мар..во, гарн..р, конво..р, тітч..н, Тан..н, кач..ний, ді..вий, кра..вий, всяч..на, груш..вий, нездола(н,нн)ий, нескінче(н,нн)ий, галяв..на.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

У завданнях може бути одна, дві й більше правильних відповідей.

1. Префікс **пре-** вживається

а) у якісних прикметниках і прислівниках для вираження найвищого ступеня ознаки

б) у присвійних прикметниках

в) у прикметниках, що виражають частковість дії

2. Префікс **при-** вживається в словах, що означають

а) найвищий ступінь ознаки

б) наближення, приєднання

в) частковість дії, результат дії

3. Запишіть правильний варіант слів, у яких допущені помилки.

Прекраса, сформувати, преподобний, приземкуватий, сідити, прірва, причілок, зшити, присадибний, пресуворий, скріпити, призирство, призидія, зжати, вітцідити, прелюдія, зтягти, премудрий, прізвисько, зсипати, спихнути.

4. Оберіть варіант відповіді, який відповідає правильному написанню слів.

1) сургуч..вий	2) емал..вий	3) побо..ще
а) сургучовий	а) емалевий	а) побоєще
б) сургучевий	б) емальовий	б) побоїще
в) сургучевий	в) емалєвий	в) побоїще

§ 7. Подвоєння букв на позначення збігу однакових приголосних на межі частин слова та подовження м'яких приголосних

Подвоєні букви в українському письмі вживаються, щоб позначити:

а) два однакові приголосні звуки на межі значущих частин слова (морфем): *осінній, цілинний, роззява*;

б) подовжені м'які приголосні звуки, що виникли між голосними: *колосья, життя, Алла*.

Подвоєні букви для позначення подовжених приголосних внаслідок збігу і злиття однакових звуків в один вживаються:

➤ на межі префікса й кореня: *роззброїти, беззахисний, віддати, оббризкати, контрреволюція*;

➤ на межі кореня й суфікса: *законний, спинний, осінній*;

➤ на межі префікса і префікса: *возз'єднання, ззовні*;

➤ на межі двох суфіксів: *письменник*;

➤ на межі частини складноскорочених слів: *юнат (юний натураліст), військкомат (військовий комісаріат), заввідділу (завідувач відділу)*;

➤ унаслідок збігу основи дієслова минулого часу на [с] і

постфікса **-ся**: *розрісся, пасся, але підносься*.

Подвоєння наявне і в суфіксі **-енн-**, що вживається у прикметниках старослов'янського походження: *священний, блаженний, благословений, огненний* та в суфіксах **-енн-**, **-анн-**, що надають прикметникам і прислівникам значення збільшеної, посиленої ознаки й завжди мають наголошений суфікс: *здоровénний, страше́нний, несказáнний, старáнний, нездолáнний*, але *шалений, неждано-негадано*.

Увага! Слово **священник** пишемо з подвоєнням.

У дієприкметниках наголос припадає на корінь і подвоєння букв **-нн-** немає: *несказаний, непримірений, незрівняний*.

Подвоєні букви на позначення подовжених м'яких приголосних вживаються лише між буквами, що позначають голосні звуки: *життя, читання, тушишю, галуззю*.

У словах *лю, леш, лємо, ляний* подвоєні букви вживаються на початку слова. Немає подвоєння букв, якщо поряд вживаються два різні приголосні звуки: *молодістю, безсмертя, листя*.

Подвоєні букви, що позначають подовжені приголосні звуки, наявні в таких групах слів:

➤ в іменниках середнього роду другої відміни: *узбіччя, підніжжя, читання*;

➤ у деяких іменниках чоловічого й жіночого роду першої відміни: *Ілля, суддя, рілля, Ганна, стаття (але статей)*;

➤ в іменниках жіночого роду третьої відміни в орудному відмінку однини: *ніччю, піччю, сіллю, сталлю*, але *повістю, честю, любов'ю* (у них наявний збіг двох приголосних);

➤ деяких прислівниках: *спросоння, навання, попідтинню*.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

1. *Оберіть у дужках правильний варіант написання.*

1. Ранку осі(*н,нн*)ого злото падає в води ріки. 2. Полине під небом світа(*н,нн*)я, де райдуга Черемош п'є. І зі(*л,лл*)ють з його щєбета(*н,нн*)ям пташки щєбета(*н,нн*)я своє. 3. Де Дінця зелені води й коники в траві, пахнуть вугі(*л,лл*)я й порода,

й квіти польові (З тв. В. Сосюри). 4. Плетене-переплетене мереживо гілок перетворює їх на і(р,рр)еальне видовище, яке більш належить до витвору мистецького, аніж природного (За Ю. Збанацьким). 5. Високо в піднебе(с,сс)і заспівав свою пісню жайворонок. 6. Мов із землі виріс новий прикордо(н,нн)ий стовп (О. Гончар). 7. Для людської думки немає ві(д,дд)алі (Нар. тв.). 8. Я не можу висловити, наскільки зручною для чита(н,нн)я стала для мене книга природи (Й.-В. Гете). 9. Даруй почу(т,тт)ям, розуму, волі та здібностям багато різноманітного й безліч захоплюючого (Я. А. Коменський). 10. Любиш брати – люби й ві(д,дд)авати (Нар. тв.). 11. Все ві(д,дд)зеркалить вічності екран. Не пропаде тут жоден звук і порух (Ю. Клен).

2. *Оберіть у дужках правильний варіант.*

За(в,вв)ишки, де(н,нн)ий, Доне(ч,чч)ина, Гали(ч,чч)ина, безмер(т,тт)я, (л,лл)ється, па(с,сс)я, війсь(к,кк)омат, спресо(н,нн)я, (с,сс)авці, здорове(н,нн)ий, нездола(н,нн)ий, нездійсне(н,нн)ий, шале(н,нн)ий, негада(н,нн)о, ю(н,нн)ати, вугі(л,лл)я, су(д,дд)я, су(д,дд)ею, рі(ч,чч)ю, молодіс(т,тт)ю, І(л,лл)я, А(л,лл)а, навма(н,нн)я, ту(ш,ши)ю, узлі(с,сс)я, ві(д,дд)ати, бе(з,зз)ахисний, іме(н,нн)ий, і(м,мм)іграція, солом'я(н,нн)ий, свяще(н,нн)ий, свяще(н,нн)ик, то(н,нн)а, ма(с,сс)а, інтерме(ц,ци)о, Го(л,лл)андія, Та(л,лл)і(н,нн), Полі(с,сс)я, полі(с,сс)ький.

3. *Утворіть за допомогою суфіксів -н-, -ан-, -ян-, -ен- від поданих іменників прикметники.*

Болото – _____
 крейда – _____
 буква – _____
 лимон – _____
 віск – _____
 магнітофон – _____
 гречка – _____
 оборона – _____
 закон – _____
 олово – _____

зміна – _____
пісня – _____
камінь – _____
пісок – _____
картон – _____
скло – _____
кінь – _____
торф – _____
комп'ютер – _____
цілина – _____

4. *Перекладіть українською мовою.*

Желание – _____
листя – _____
стремление – _____
щедростью – _____
чтение – _____
Запорожье – _____
счастье – _____
Залесье – _____
конфетти – _____
отблагодарить – _____
лимонный – _____
лицо – _____
районный – _____
бездорожье – _____
аннотация – _____
часы – _____
утренний – _____
либретто – _____
завотделением – _____
отзвонить – _____
беззащитный – _____

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

У завданнях може бути одна, дві й більше правильних відповідей.

1. У словах **волосся, ніччю, зілля** відбувається

- а) подвоєння приголосних
- б) подовження приголосних

2. У слові **старанний** подвоєння відбувається, бо

- а) збігаються два звуки [н] на межі кореня й суфікса
- б) є підсилювальний прикметниковий суфікс **-анн-**

3. Укажіть стовпчик зі словами, у яких допущені помилки.

Запишіть правильні варіанти.

а) навмання	б) моління	в) затишя
радістю	підданий	розкішню
піччю	життєвий	ляний
подружжя	священний	священик
оббити	наддніпрянський	іміграція
Ілля	шалено	Поволжжя

4. Оберіть варіант відповіді, який відповідає правильному написанню слів.

1) довгожда .. ий	2) невблага .. о	3) ста .. ей
а) довгожданий;	а) невблаганно;	а) статтей;
б) довгожданий,	б) невблагано.	б) статей.

§ 8. Уживання великої літери

Із великої букви починається перше слово в тексті, у кожному реченні, ужитому як ізольовано, так і в контексті. Після попереднього речення в тексті ставиться крапка, знак оклику, знак питання, трикрапка: *Я – сонцелюб. Осінь і зима для мене тільки чекання; от вони пройдуть, і я знову заклубочусь у вихорі життя (І. Сенченко). Шопена вальс...*

Ну хто його не грав і хто його не слухав? (М. Рильський). Зеленоока, русокоса, Русалка з росяних доріг! Тобою марив не один, Та чи ж один зітхає й досі?... (В. Бендюг).

Трикранка – єдиний розділовий знак, що вживається на початку речення, після неї слово пишеться з великої букви: *...Я не приверженець ні старого села, ні старих людей, ні старовини в цілому. Я син свого часу і весь належу сучасникам своїм (О. Довженко).*

З великої букви може починатися перше слово в кожному рядку поетичних творів незалежно від розділових знаків, наявних у попередньому рядку:

*Летять, летять роки! В історію вони
Неначе птах у вирій відлітають.
Для нас, людей, лиш пам'ять сивини
Та біль душі і пам'ять залишають.*

Іван Меркотан

Уживається велика буква в першому слові прямої мови, розміщеної після слів автора: *Б. Антоненко-Давидович* зазначає: *„Людина може володіти кількома мовами, залежно від її здібностей, нахилів і прагнень, але найкраще, найдосконаліше людина має володіти рідною мовою”.*

З великої букви пишемо перше слово цитати, якщо вона оформлена, як пряма мова: *Максим Горький* писав: *„Мова має бути сучасною. Але це ніяк не означає, що вона має втратити свій національний колорит”.*

Якщо цитата вводиться в речення як його частина, то її перше слово пишеться з малої букви: *О. Потебня*, аналізуючи характер народнописанного паралелізму, писав: *„...зміст народної поезії складає не природа, а людина...”.*

З великої букви пишемо індивідуальні імена по батькові, прізвища, прізвиська, псевдоніми, назви дійових осіб байок, казок, драматичних творів. У подвійних (потрійних і т. ін.) іменах і прізвищах з великої букви пишеться кожне слово (окремо або з дефісом): *Ліна Василівна Костенко, Іван Нечуй-Левицький, Ярослав Мудрий, Дід Мороз, Котигорошко, Зіновій-Богдан Хмельницький.*

Імена та прізвища, які стали загальними назвами людей і предметів, пишемо з малої букви: *ловелас, донжуан, робінзон,*

меценат, рентген, дизель, бостон, ом, френч, максим тощо.

З великої букви пишемо присвійні прикметники, утворені від власних назв людей: *Миколин кабінет, Шевченків „Заповіт”, Оленчина книжка.*

Присвійні прикметники, що входять до складу назв, які мають значення „пам’яті”, „імені”, також пишемо з великої букви: *Шевченківська премія, Франківська конференція.*

З великої літери пишемо індивідуальні міфологічні та релігійні найменування, народні свята, богослужбові книги: *Зевс, Прометей, Покрова, Благовіщення, Теплою Олексю, Бог, Всевишній, Святий Дух, Син Божий, Божя Матір, Біблія, Часослов.*

Слово *Святвечір* пишемо з великої літери й разом.

Назви найвищих державних посад України та інших держав, міжнародних посад пишемо з великої букви: *Президент України, Президент Білорусі, Прем’єр-міністр Канади, Голова Верховної Ради України, Надзвичайний і Повноважний Посол України в Туреччині, Генеральний секретар ООН (але: президент Луганського національного університету, голова Северодонецької міської державної адміністрації, секретар Ради національної безпеки і оборони).*

Для підкреслення поваги і з метою надання мовленню урочистості в офіційних документах назви посад пишемо з великої букви: *Шановний пане Міністре! Глибокошановний Президенте Національної академії педагогічних наук!*

У документах загальні назви набувають значення власних і пишуться з великої букви: *Високі Договірні сторони (у міждержавних договорах), Автор і Видавництво (у договорах про видання наукових праць, художніх творів), Роботодавець і Найманий (у трудових угодах, контрактах).*

У назвах держав та автономних республік з великої букви пишемо кожно слово, незалежно від того, з якої кількості слів вони складаються: *Україна, Республіка Польща, Автономна Республіка Крим, Сполучені Штати Америки, Королівство Бельгія.*

Назви міст, сіл, районів, округів та інших назв адміністративно-територіального поділу пишемо з великої букви, хоч самі слова *місто, село, район, область, край, округ,*

штат пишемо з малої літери: *місто Старобільськ, село Михайлівка, Новоайдарський район, селище Мілове, Краснодарський край, Луганська область, штат Колорадо*. У назвах автономних округів з великої букви пишемо перше слово: *Ненецький автономний округ*.

З великої літери починається кожне слово, що входить до назви об'єднань, союзів, держав, родові найменування пишемо з малої букви: *Європейський Союз, Балканські країни, держави Сходу*.

Неофіційні назви держав, одиниць територіального поділу пишемо з великої букви: *Слобожанщина, Луганищина, Буковина, Полісся*.

Назви вулиць, проспектів, майданів, площ пишемо з великої букви, родові назви біля них – з малої: *вулиця Слобожанська, проспект Перемоги, площа Свободи, майдан Незалежності, квартал Героїв Небесної Сотні, набережна Лейтенанта Шмідта, Андріївський узвіз, міст Патона*.

З великої літери пишемо назви шляхів, залізниць, каналів: *Військово-Грузинська дорога, Південно-Західна залізниця*.

У назвах найвищих міжнародних організацій усі слова пишемо з великої букви: *Організація Об'єднаних Націй, Співдружність Незалежних Держав, Рада Європи*.

З великої літери пишемо всі слова складної назви найвищих державних органів: *Кабінет Міністрів України, Верховна Рада України*.

Тільки перше слово пишемо з великої літери у складних назвах:

➤ центральних установ та організацій, міністерств, їхніх головних управлінь: *Міністерство освіти і науки України, Товариство охорони пам'яток історії та культури*;

➤ установ місцевого значення: *Рівненська обласна рада народних депутатів, Новопсковський райвиконком*;

➤ закладів вищої освіти, академій, науково-дослідних установ, театрів, музеїв, парків культури і відпочинку, закладів культурно-побутового призначення: *Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, Палац спорту, Будинок побуту, кінотеатр „Мрія”, Національна академія наук України*;

➤ перше слово в назвах підприємств, установ, культурних та освітніх закладів: *Бахмутське виробниче об'єднання „Стиль”, Спілка письменників України, Середня школа № 5.*

Назви історичних подій, революцій, воєн, народно-визвольних революційних свят пишемо з великої літери: *Друга світова війна, Велика Вітчизняна війна (але греко-перська війна), епоха Відродження, Лютнева революція.*

Великою літерою починаються слова, що називають пам'ятки архітектури, храми, інші визначні споруди: *Свято-Микольський собор, Михайлівська церква, Золоті ворота, Колізей, Петропавлівська фортеця.*

У назвах свят, знаменних дат з великої букви пишемо тільки перше слово та інше, якщо воно є власною назвою: *Новий рік, Восьме березня (8 Березня), День працівників освіти, Міжнародний день бібліотек, День Перемоги, Свято Перемоги.*

В астрономічних назвах кожне слово пишемо з великої букви, крім родових назв: *Велика Ведмедиця, сузір'я Великого Пса, комета Галлея, Чумацький Шлях.* Слова *земля, місяць, сонце* пишемо з великої літери, якщо вони називають астрономічні поняття (*Місяць обертається навколо Землі*), в інших випадках – з малої (*сонце зійшло; на небі з'явився місяць; обробляти землю*).

Назви сторін світу, уживані в прямому значенні, пишемо з малої букви (*схід, захід, південь, nord-ост*). У найменуваннях територій, країв, народів або як компоненти складних назв – з великої букви: *країни Заходу, Східна Україна, Далекий Схід, Північне Полісся.*

У складних географічних назвах кожне повнозначне слово пишемо з великої букви, а родові назви – з малої: *Азія, Європа, мис Доброї Надії, затока Святого Лаврентія, Біловезька Пуця.*

У спеціальній літературі назви видів рослин, сортів овочів, фруктів, квітів пишемо з великої букви: *Антонівка (яблуко), Угорка (слива), Настурція (квітка).* У складних словах велика літера наявна лише в першому слові; *Лісова красуня (груша), Білий налив (яблуко), „Марія-Луїза” (троянда).*

Назви сайтів з родовим словом пишемо з великої букви та в лапках: *мережа „Фейсбук”, енциклопедія „Вікіпедія”.*

Назви сайтів без родового слова пишемо з малої букви:
твітер, гугл.

Слова „*ви*”, „*ваш*” завжди пишемо з малої літери, якщо це не лист із персональним зверненням до однієї особи з виявом особливої ввічливості.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

1.Оберіть потрібну літеру з поданих у дужках. Усно поясніть написання.

1. За часів князювання (*Я,я*)рослава (*М,м*)удрого (*Р,р*)усь зміцнила зв'язки з багатьма (*Є,є*)вропейськими державами. 2. Сам (*Я,я*)рослав зібрав величезну бібліотеку, слава про яку линула далеко за межі (*Р,р*)уської землі. 3. На честь перемоги над (*П,п*)еченігами (*Я,я*)рослав наказав закласти храм (*С,с*)вятої (*С,с*)офії (За М. Слабошпицьким). 4. На (*С,с*)лобожанщині народні звичаї святкування (*І,і*)вана (*К,к*)упала розпочинаються напередодні (*Р,р*)іздва (*І,і*)вана (*П,п*)редтечі (З газети). 5. В уяві ожила (*В,в*)олодимирська (*Г,г*)ірка в буйньому шумовинні кленів, берестів і акацій (І. Цюпа). 6. Неділя перед (*В,в*)еликим (*П,п*)остом так і називається – „прощена неділя” (З календаря). 7. У кінці XVI століття на (*С,с*)іверському (*Д,д*)інці будується місто (*Ц,ц*)ареборисів (А. Фоменко). 8. Завжди цілоща вода (*І,і*)ордана, освячена на (*В,в*)одохреща (О. Таланчук). 9. Увечері на небі можна побачити (*В,в*)елику і (*М,м*)алу (*В,в*)ведмедицю (З газети). 10. Якось (*Г,г*)осподь (*Б,б*)ог вирішив наділити дітей світу талантами (З календаря). 11. Тепер (*Д,д*)ень (*М,м*)атері урочисто відзначають щороку в другу неділю травня (З календаря). 12. Усе в нас було: і багатство, і добро, і віра своя православна, і (*М,м*)итрополит, був рівний і обов'язковий для всіх громадян звід законів під назвою (*Р,р*)уська (*П,п*)равда (М. Вінграновський). 13. (*В,в*)олодимир (*І,і*)ванович (*В,в*)ернадський був одним із найактивніших організаторів (*Д,д*)ержавної (*Н,н*)аукової (*Б,б*)ібліотеки (*А,а*)кадемії (*Н,н*)аук (*У,у*)країни (З журналу). 14. Воду, як могутню стихію (*В,в*)есвіту, глибоко шанували наші предки (Г. Бондаренко).

2. Закресліть літеру, яка не відповідає правильному написанню. Усно поясніть свій вибір.

Епоха (В,в)ідродження (Д,д)ніпровські береги, (С,с)трілецький (З,з)аповідник, (А,а)ндріївський узвіз, (А,а)хіллесо́ва п'ята, (П,п)алац (С,с)порту, (Б,б)аба-(Я,я)га (Л,л)атиноамериканські танці, (А,а)нгел-(Х,х)ранитель, (Г,г)ромадська (В,в)ійна, (Д,д)руга (С,с)вітова (В,в)ійна, (Д,д)екан факультету, (Д,д)октор (Н,н)аук, (М,м)іністр (О,о)світи і (Н,н)ауки (У,у)країни, кіт (М,м)урчик, слива (У,у)горка, (К,к)раїни (З,з)аходу, (Д,д)алекий (С,с)хід, (П,п)івденне (П,п)олісся, (Б,б)іловезька (П,п)уща, (Н,н)абережна (Л,л)ейтенанта (Ш,ш)мідга, (К,к)вартал (Д,д)ружби (Н,н)ародів, (С,с)півдружність (Н,н)езалежних (Д,д)ержав, (Б,б)удинок (П,п)обуту, (С,с)гадіон (А,а)вангард, завод (П,п)рогрес, (С,с)ередня школа № 5, (Ш,ш)евченківська премія, (Ш,ш)евченківський стиль, (Л,л)уганський (Н,н)аціональний (У,у)ніверситет, (Р,р)ектор університету.

3. Провідмініайте чоловічі й жіночі прізвища й імена.

Н. Гринько Микола

Р. _____

Д. _____

З. _____

Ор. _____

М. _____

К. _____

Н. Гринько Ольга

Р. _____

Д. _____

З. _____

Ор. _____

М. _____

К. _____

Н. Черних Олег

Р. _____

Д. _____

З. _____

Ор. _____

М. _____

К. _____

Н. Черних Наталка

Р. _____

Д. _____

З. _____

Ор. _____

М. _____

К. _____

4. *Запишіть прізвища українською мовою.*

Пригорнев – _____

Никитин – _____

Ильин – _____

Филиппов – _____

Леснов – _____

Елисеєв – _____

Ефимов – _____

Бестужев – _____

Репин – _____

Белинский – _____

Донской – _____

Вяземский – _____

Ёлкин – _____

Харьковский – _____

Юрьев – _____

Николаенко – _____

Писарев – _____

Трубецкой – _____

5. *Орфографічно оформіть текст, урахувуючи чергування у-в, і-й.*

Відкрийте, пізнайте, захопіт..ся (і,й) полюбіть (Л,л)уганщину, як це (с,з)могли Борис Грінченко, котрий ніс людям п..семність (і,й) просвітництво, як Володимир Даль, який (на) пам..ять про місце народже(н,нн)я (в,у)зяв пс..вдонім (К,к)озак (Л,л)уганський, як Володимир Сосюра, який прославив (і,й) (Л,л)исиче над (Д,д)інцем, (і,й) край наш син..о/окій _____.

Щедра (і,й) б..гата покладами земля наша в/давнину
 _____ (і,й) нині є пр..тягал..ною для людей.
 (В, У) різні часи жили тут кочові (і,й) осідлі пл..мена
 з (С,с)ередн..ої (А,а)зії, (З,з)акавказ..я,
 (П,п)івде(н,нн)о/(С,с)хідної _____
 (Є,є)вропи. Про це засвідчують рубила з крем..ню (і,й) інші
 знахідки їхн..ого побуту. С..лилися (і,й) ст..пові коч..вники –
 (К,к)і(м,мм)ерійці, (С,с)кіфи, (С,с)армати, які (в,у)міли
 виплавляти залізо (За М. Ночовним).

6. Підкресліть слова, які підлягають правилу: з великої літери пишемо неофіційні назви держав, міст, територій тощо.

Східна Україна, Каменяр, Забайкалля, Донбас, Австрія, Слобожанщина, Луцьк, Поділля, Кобзар.

7. Поєднайте іменники, які стали загальними назвами, з визначеннями в дужках. Наведіть приклади власних імен (3 – 4), які стали загальними. З двома із них складіть речення.

Меценат	тканина
олів'є	багатий покровитель наук і мистецтва
мерседес	пістолет
бостон	двигун
кольт	салат
дизель	марка авто

8. Позначте слова, у яких допущені помилки. Запишіть правильні варіанти.

Свят-вечір, СНД, Близький схід, Всевишній, барон, Олімпійські ігри, Пречиста діва Марія, Шевченківські поезії, Палеозойська ера, Семирічна війна, Страсний тиждень, Новий рік, Святий дух, бог Перун, Нестор Літописець, Північний полюс, журнал „Дивослово” Лютнева революція, Чехо-Словаччина, курорти півдня, Конституція України.

9. Позначте варіант, який відповідає правильному написанню:

- 1) (Ч,ч)умацький (Ш,ш)лях
 - а) Чумацький шлях
 - б) чумацький шлях
 - в) Чумацький Шлях
- 2) (Н,н)аціональна (Г,г)вардія
 - а) Національна гвардія
 - б) національна гвардія
 - в) Національна Гвардія
- 3) (Д,д)ень (Н,н)езалежності (У,у)країни
 - а) день незалежності України
 - б) День незалежності України
 - в) День Незалежності України
- 4) (Г,г)ромадянська (В,в)ійна
 - а) громадянська війна
 - б) Громадянська Війна
 - в) Громадянська війна

§ 9. Правопис складних слів

Складні слова утворюються з двох і більше коренів або шляхом приєднання основи до основи без сполучного звука (*семилітній, далекоглядний*), або за допомогою сполучних звуків [о], [е], які на письмі передаються літерами **о**, **е**, **є**: *краєзнавство, землекоп, снігозатримання*.

У складних словах, першою частиною яких є прикметник твердої групи, сполучною зв'язкою виступає **о**: *чорнослив, білосніжний, складнопідрядне*. Якщо прикметникова основа першого слова закінчується на м'який приголосний, то перед [о] пишемо знак м'якшення: *давньоруський, синьоокий, пізнооцвіт*.

Сполучний [о] виступає також після літер на позначення твердих приголосних у складних словах з першою іменниковою,

займенниковою чи дієслівною частинами: *криголом, самокат, мечоносець* (але очевидно, *овочесховище*).

Якщо першою частиною слова є іменник, основа якого закінчується на м'який приголосний, то після літери на позначення його пишемо **є**: *місяцехід, серцебиття, землезнавство* (але *костоправ, конов'язь, коногон*).

Якщо першою частиною складного слова є іменник, основа якого закінчується на подвоєний м'який приголосний або **й**, сполучною літерою виступає **є**: *життєрадісний, боєприпаси*.

У словах *вищезгаданий, нижчепідписаний* перша частина – вищий ступінь прислівника, тому **є** не виконує сполучної функції.

Складні слова пишемо разом і з дефісом.

Правопис складних іменників

Разом пишемо:

1. Складні іменники, утворені за допомогою сполучних голосних: *пласкогір'я, рівноправ'я, важкоатлет*.

2. Складні іменники, утворені без сполучних голосних: *Нечуйвітер, тридцятитонка, сорокаріччя*.

3. Складні іменники, утворені поєднанням дієслова 2-ї особи однини наказового способу з іменником: *горицвіт, перекотиполе, Непийвода, Перебийніс*.

4. Складні іменники, першою частиною яких є незмінюваний іменник іншомовного походження: *біологія, радіомовлення, автобаза, електромагніт*.

5. Складні іменники з першою частиною **напів-, полу-, спів-**: *напівпродукт, напівпровідник, полумисок, полукіпок, співробітник, співтворчість*.

6. Складні іменники, утворені з трьох і більше основ: *автомотовелогонка, світловодосонцелікування, радіофототелеграф*.

7. Слова з першим іншомовним компонентом, що означає кількісний вияв чого-небудь: **архі-, архи-, бліц-, гіпер-, екстра-, макро-, макси-, міді-, мікро-, міні-, мульти-, нано-, полі-, преміум-, супер-, топ-, ультра-, флеш-**: *гіпермаркет, максиснідиця, мініфутбол, мультивітамінний, топмодель, нанотехнологія, ультразвук*, та слова з першим іншомовним компонентом **анти-, віце-, екс-, контр-, лейб-, обер-, унтер-**,

штаб (с)-: віцеконсул, ексчемпіон, лейбгвардія, оберлейтенант, унтерофіцер, штабквартира.

Примітка: із власною назвою такі компоненти пишемо з дефісом: *Анти-Дюринг, екс-Югославія*.

Якщо „**нів**” з іменником становить єдине поняття й не виражає значення половини, то їх пишемо разом: *піваркуш, південь, півзахист, півколо, півкуля, півмісяць, півоберт, півовал, півострів, півлітра*.

Іменники – власні й загальні назви з числівником **пів-** у значенні „половина” пишемо окремо: *пів Європи, пів Києва, пів Дінця, пів години, пів відра, пів ями*.

З дефісом пишемо:

1. Складні іменники, що означають близькі за змістом-поняття (синоніми): *батько-мати, хліб-сіль, срібло-золото*, а також протилежні за змістом поняття (антоніми): *купівля-продаж, мати-й-мачуха*.

2. Складні іменники на позначення професій, спеціальностей, учених звань: *учитель-методист, інженер-технолог, член-кореспондент*.

3. Фольклорні персонажі: *Лисичка-Сестричка, Івасик-Телесик, гуси-лебеді, дівчина-голубка*.

4. Іменники, що означають державні посади, військові звання: *прем'єр-міністр, генерал-майор*.

5. Іменники на позначення складних одиниць виміру: *кіловат-година, людина-день, кілограм-молекула*.

6. Іншомовні назви проміжних частин світу: *норд-ост, норд-вест, зюйд-вест*.

7. Сполучення, що позначають переважно назви рослин: *рута-м'ята, сон-трава, іван-чай, любі-мене (незабудка)*.

З дефісом також пишемо прикладки, які виражаються іменниками: *Дніпро-ріка, дівчина-красуня, звіробій-трава, жук-короїд, заєць-русак*.

Правопис складних прикметників

Разом пишемо:

1. Прикметники, утворені від складних іменників, які пишуться разом: *мікрометричний (мікрометр), теплообмінний (теплообмін), рентгенологічний (рентгенологія)*.

2. Складні прикметники, утворені від підрядних

словосполучень – прикметника і іменника: *народнописенний* (народна пісня), *мовностильовий* (мовний стиль); іменника та дієслова: *деревобробний* (дерево обробляти), *зерноочисний* (зерно очищати).

3. Прикметники, в яких першим компонентом є прислівник: *свіжоспечений, швидкоплинний, висококваліфікований.*

Прислівники, утворені від відносних прикметників, як правило, зберігають на собі логічний наголос і з наступним прикметником пишуться окремо: *суспільно корисний, абсолютно сухий, хімічно зв'язаний, вічно юний, щиро вдячний.*

З дефісом пишемо:

1. Складні прикметники, утворені від складних іменників, що пишуться з дефісом: *соціал-демократичний (соціал-демократ).*

2. Складні прикметники, утворені з двох чи більше прикметникових основ, що виражають рівноправні поняття: *фізико-математичний, мовно-літературний, південно-західний.*

Складні прикметники *військовозобов'язаний, військовополонений* пишемо разом.

3. Складні прикметники, утворені з двох чи більше основ, які позначають якість з додатковим відтінком, відтінки кольорів або поєднання кількох кольорів в одному предметі: *кисло-солодкий, темно-вишневий, жовто-блакитний, сніжно-білий, червоно-зелено-синій, але жовтогарячий, червоногарячий, білосніжний* (окремий колір).

Правопис прислівників

Разом пишемо:

1. Складні прислівники, утворені з кількох основ: *тимчасово, насамперед, мимоходом.*

2. Складні прислівники, утворені сполученням прийменника з іменником чи числівником: *безперестанку, опівночі, узимку, надвоє, спершу.*

3. Прислівники, утворені за такою схемою: часточки *аби-, ані-, де-, чи-, що-, як-* + будь-яка частина мови: *абияк, абихто* (але *аби-то*), *аніяк, деколи, щодня, якраз, якнайкраще*, але: *дарма що, тому що, хіба що, тільки що, поки що.*

З дефісом пишемо:

1. Прислівники, утворені повторенням того самого слова без службових слів або з ними: *близько-близько, ледве-ледве, пліч-о-пліч, віч-на-віч, коли-не-коли, будь-що-будь*.

2. Складні прислівники, утворені з двох прислівників, близьких або протилежних за значенням: *вряди-годи, тишком-нишком, не сьогодні-завтра, більши-менш*.

3. Складні прислівники, утворені від прикметників, займенників, числівників за допомогою прийменника **по**: *по-батьківському, по-українськи, по-перше, по-нашому, по-латині*.

4. Прислівники, утворені за допомогою частки **будь-, -небудь, казна-, хтозна-, бозна-, -то** та іншого прислівника: *будь-де, як-небудь, казна-як, хтозна-коли, бозна-де, так-то*.

Прислівники пишемо окремо, якщо:

1. Утворені поєднанням прийменника та іменника, який зберігає своє лексичне значення: *до речі, у стократ, на мить, на жаль, до ладу*.

2. Утворені поєднанням іменник+прийменник+іменник: *з боку на бік, час від часу, з дня на день, з ранку до ночі*;

3. Поєднується прийменник **по** і збірний числівник: *по двоє, по четверо*.

Якщо повторюється те саме слово в різних відмінках, то таке словосполучення пишемо окремо: *чин чином, кінець кінцем, честь честю, одним она, нога в ногу, рука в руку, рік у рік, раз у раз*.

Написання складних числівників та займенників

Складні числівники завжди пишемо разом: *тридцять, сімнадцять, шістсот*. Так само разом пишемо складні порядкові числівники і схожі з ними прикметники з кінцевими компонентами **-сотий, -тисячний, -мільйонний, -мільярдний**: *сімдесятий, трьохсотий, двадцятитисячний, шестимільйонний*.

З дефісом пишемо порядкові числівники при їхньому буквено-цифровому позначенні: *7-й, 5-та, 8-ме*.

Окремо пишемо складні кількісні й порядкові числівники: *три тисячі сімсот шістдесят дев'ять, один мільйон вісімсот п'ятдесят тисяч чотириста тридцять перший*.

Складні займенники (неозначені) з компонентами *будь-, -небудь, казна-, хтозна-, бозна-* пишемо з дефісом: *будь-хто, що-небудь, казна-який, хтозна-хто, бозна-який*. Але коли в непрямих відмінках у середині є прийменник, то всі слова пишемо окремо: *будь з ким, хтозна з ким, казна при кому*.

Правопис службових частин мови

Разом пишемо складні прийменники, утворені поєднанням одного чи кількох непохідних прийменників із самостійною частиною мови або поєднанням двох непохідних прийменників: *поміж, заради, посеред*, а також усі складні сполучники: *притому, причому, аніж, начебто, тобто, зате*.

Частки *як, що, чим, аби, де, ані, же (ж), би (б), то, чи*, які стали префіксами, суфіксами або постфіксами (*-сь, -ся*), пишемо разом: *якщо, абиякий, деінде, щосили, ніби, аякже, тхось, кудись*.

Окремо із самостійними частинами мови пишемо прийменники, що входять до складу прийменникових сполук: *згідно з, незалежно від, відповідно до, у результаті* (але *внаслідок*), *з огляду на*; складені сполучники, які мають при собі частки та сполучникові звороти: *або ж, адже ж, хоч би, але ж, замість того щоб, з тих пір як*; частки, які надають різних емоційних та смислових відтінків: *навіть, тільки, невже, ну, лиш, хоч*. Окремо пишемо частку *що* у сполученнях із прислівниковим значенням: *поки що, хіба що, тільки що*. Також окремо пишемо частки *хай, нехай, би, б*: *хай працює, нехай приходить, сказав би, встигла б*.

З дефісом пишемо складні прийменники, які починаються на *з, із*: *з-за, із-за, з-під, з-поміж, з-посеред, з-над*; складні сполучники, які мають при собі підсилювані частки: *тільки-но, тим-то, аби-то, отож-бо, тож-то*; частки *-бо, -но, -то, -таки, -будь, казна-, хтозна-, -небудь*: *прийшов-таки, тому-то, сідай-бо, давай-но, будь-хто, хто-небудь, казна-що, який-небудь*.

Правопис складних географічних назв

Разом пишемо такі складні географічні назви:

1. Першою частиною яких є прикметник:
Верхньопокровка, Новомикільськ, Старосілля.

2. Першою частиною яких є числівник: *Семигір'я, П'ятихатки, Стожари, Трипілля.*

3. Першою частиною яких є дієслово: *Гуляйполе, Звенигородка.*

4. З двома іменниковими частинами, з'єднаними сполучними голосними: *Верболози, Петрозаводськ* (але *Австро-Угорщина, Азово-Чорномор'я*).

5. З двома іменниковими основами, другою з яких є *-град, -город, -піль, поль*, а також *-абат, -аван, -пілс*: *Волгоград, Новгород, Бориспіль, Ашгабат, Степанаван, Вентспілс.*

Разом пишемо складні географічні назви, які утворені з двох прикметникових основ і означають назви морів, лісів, низин, областей тощо: *Східноєвропейська рівнина, Східносибірське море, Південноукраїнський канал, Нижньодунайська низовина.*

З дефісом пишемо складні географічні назви:

1. Утворені з двох повних іменникових основ без сполучного голосного: *Пуща-Водиця, Рай-Оленівка.*

2. Утворені від поєднання двох особових імен або імені і прізвища (прізвиська): *Михайло-Коцюбинське, Івано-Франківськ.*

3. Утворені поєднанням повнозначних іншомовних слів: *Нью-Йорк, Улан-Батор, Улан-Уде.*

4. Складні іменники з постпозитивним прикметником: *Новгород-Волинський, Кам'янець-Подільський, Рава-Руська.*

5. Словосполучення, до складу яких входять службові слова: *Па-де-Кале, Франкфурт-на-Майні.*

Окремо пишемо:

1. Сполучення іменника з препозитивним узгодженим прикметником: *Далекий Схід, Західна Європа, Великі Луки, Біла Церква.*

2. Сполучення іменника з препозитивним і постпозитивним порядковим числівником: *Теремки Перші, Гільча Друга.*

3. Сполучення імені та прізвища, імені й по батькові: *бульвар Лесі Українки, станція Тараса Шевченка, село Івана Франка.*

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

1. Зніміть ризку. Перевірте написання складних слів за орфографічним словником.

1. Серед трав виглядають *ніжно/блакитні* _____ волошки (В. Пархоменко).
2. Тихе, приглушене гудіння стоїть біля *дерев/медоносів* _____ від безлічі бджіл (В. Пархоменко).
3. На глинистому зсуві в яру жовтіють квіти пухнастої *мати/й/мачухи* _____ (В. Таращук).
4. Над лісом плывуть холодні зимові хмари, а *оба/біч* _____ тихо шепочуться й стогнуть стривожені сосни й *ніжно/білі* _____ берези (Ю. Збанацький).
5. То замерехтить *жовто/гаряча* _____ достигла нива. То зблиснуть попереду золоті озера соняшників (І. Цюпа).
6. Хмара швидко йшла й розросталась у *темно/синій* _____ гірський хребет (О. Гончар).
7. Росли тут кучеряві кущі ліщини, росла густо горобина з *червоно/гарячими* _____ коралами на шиї (За П. Козланюком).
8. Крізь зелену мозаїку листяного лісу *де/не/де* _____ пробивається сонячний промінь.
9. Ось серед великих *темно/зелених* _____ листів виросла стрілочка білих квіточок (За В. Пархоменком).
10. У цей час на *кораблі/рятівнику* _____ пролунав сигнал тривоги (І. Оленів).
11. *Тим/то* _____ *перво/цвіт* _____ весняний усіма знавцями рекомендується як чудова салатна рослина (І. Павленко).
12. У медицині *деревій* застосовується *з/давніх/давен* _____ (Л. Павленко).
13. З обох берегів схиляються зелені віти *густо/зеленої* _____ вільшини, *гостро/листих* _____ кленів, струнких дубів, берестів, утворюючи над ласкавою рікою казкову алею (тунель).
14. У курені наслано зеленої трави, щоб можна було при нагоді подрімати *годину/другу* _____ (За Остапом Вишнею).
15. І я зрадів, що звичай благородний не загубився в давнині безодні, не зник, перетворившись у тлінь, *дійшов/таки* _____

до наших поколінь! (В. Зубар). 16. Одначе син/таки _____ каже істинну правду, що ніщо йому так не пахне, як цей степ... (За О. Гончаром). 17. На/весні _____ й у/літку _____ весь ліс дзвенить пташиними голосами (З журналу).

2. *Запишіть слова, знявши ризку. Усно поясніть написання.*

Лісо/степ _____
перекоти/поле _____
двадцяти/річний _____
сон/трава _____
трава/звіробій _____
природничо/географічний _____
екс/чемпіон _____
прем'єр/міністр _____
міні/футбол _____
автомобіле/будівний _____
багато/складовий _____
щемливо/жалісний _____
біо/акустика _____
блок/схема _____
близько/споріднений _____
воє/начальник _____
всесвітньо/історичний _____
все/таки _____
всього/на/всього _____
далеко/глядний _____
с/під/лоба _____
на/в/шпиньки _____
на/жаль _____
до/побачення _____
на/добра/ніч _____
видимо/не/видимо _____
хто/зна/куди _____
не/сьогодні/завтра _____
до/в/подобии _____

3. Замініть сполуки слів складними прикметниками.
Усно поясніть написання.

- Чорні брови – _____
- мова і література – _____
- південь і схід – _____
- Західна Європа – _____
- відомий усьому світові – _____
- Давня Русь – _____
- Далекий Схід – _____
- тридцять градусів – _____
- електронне обчислювання – _____
- життєва необхідність – _____
- Жуль-Верн – _____
- зима і весна – _____
- інша мова – _____
- кінний спорт – _____
- Кривий Ріг – _____
- лексика і граматики – _____
- захищати ліс – _____
- масло, сир, молоко – _____
- глухий, німий – _____
- мільйон голосів – _____
- Новий рік – _____

4. Складіть речення зі словами *по-нашому* – *по нашому*,
якби – *як би*, *з ранку* – *зранку*.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

У завданнях може бути одна, дві й більше правильних відповідей.

1. *Складні слова пишемо*
 - а) тільки з дефісом
 - б) тільки разом
 - в) разом і з дефісом

2. *Складними можуть бути*
 - а) тільки іменники
 - б) тільки службові частини мови
 - в) самостійні і службові частини мови

3. *Слово **ломикамінь** пишемо разом, тому що*
 - а) утворене поєднанням двох основ
 - б) є складноскороченим словом
 - в) перша дієслівна частина у формі наказового способу

4. *Слово **щастя-доля** пишемо з дефісом, бо*
 - а) іменник складається з двох протилежних понять
 - б) іменник складається з назв близьких за змістом понять
 - в) одне слово є назвою родового поняття, друге – видового

5. *Усі слова пишемо з дефісом у рядку*
 - а) хліб/сіль, лісо/степ, вовк/жадняга, гриб/боровик
 - б) видимо/невидимо, казна/що, сніжно/білий, великий/превеликий
 - в) груша/дичка, блакитно/синій, червоно/гарячий, аби/чий
 - г) західно/сибірський, батько/мати, по/двоє, будь/що

6. *Усі складні слова написано правильно в рядку*
 - а) якось-то, як-не-як, чар-зілля, хтозна-як
 - б) учотирьох, 3-мільйонний, тому що, тишком нишком
 - в) по закону, нашвидкуруч, недарма, мало помалу
 - г) член-кореспондент, тим-то, таким-чином, повсякчас

7. Допущено помилки в написанні складних слів у рядках

а) укупі, суспільно-політичний, свіжо зрубаний, радіофізичний

б) честь-честю, сам на сам, сон-трава, вряди-годи

в) хлопець-богатир, сама самотою, по суті, мікросхема

г) помаленьку, під кінець, віч-на-віч, повік-віки

8. Оберіть варіант відповіді, який відповідає правильному написанню слів

1) *гори/цвіт*

а) гори–цвіт

б) гори цвіт

в) горицвіт

3) *з/роду/віку*

а) з роду-віку

б) зроду-віку

в) з роду віку

2) *не/наче/б/то*

а) не наче б то

б) неначеб-то

в) не начебто

г) неначебто

4) *авто/мото/вело/гонка*

а) авто-мото-вело-гонка

б) авто-мото-велогонка

в) авто-мотовелогонка

г) автомотовелогонка

§ 10. Правопис слів іншомовного походження

Правопис е, є

Пишемо е:

❖ на початку слова: *еволюція, екскурсія, етика;*

❖ після букв, що позначають голосні звуки, крім *і:* *дуель, Рафаель;*

❖ після твердих приголосних: *шезлонг, вето, жокей;*

Пишемо є:

❖ на початку слова в давно запозичених словах: *Європа, Євангеліє, єретик, Єва, єпископ;*

❖ після *і, е, а, у:* *феєрверк, фое, Феєрбах, Маєр, Соєр, Хеєрдал, траєкторія, італієць, буєр;*

❖ у словах *проект, проєкція;*

❖ після знака м'якшення й апострофа: *рельєф, порт'єра, бар'єр, п'єдестал.*

Правопис и, і, ї

Пишемо и:

❖ у загальних і власних назвах після *д, т, з, с, ц, ч, ж* (*д(ж), ш, р* (правило „дев'ятки“: *Де ти з'їси цю чашу жиру*) перед наступним приголосним (крім *й*): *директор, титан, фізика, ситуація, цикламен, чинара, жирафа, шифон, ритуал, Бразилія, Крит, Аргентина, Сицилія, Ватикан;*

❖ у деяких географічних назвах за традицією: *Єгипет, Китай, Пакистан, Вавилон.*

За традицією **и** вживається в окремих загальних назвах: *лимон, графин, квітанція.*

Пишемо і:

- ❖ на початку слова: *інститут, ідіома, ідея, Індія;*
- ❖ після приголосного перед голосним: *аксіома, піаніст, діаспора;*
- ❖ у кінці невідмінюваних слів: *таксі, журі, кольрабі, жалюзі;*
- ❖ у буквосполученні **-ія** в кінці іменників: *еволюція, революція, терапія;*
- ❖ у власних назвах між приголосними та в кінці слів: *Єнісей, Нігерія, Делі, Кіпр;*
- ❖ після приголосних, що не входять до „дев'ятки“, перед наступним приголосним: *бінокль, вітраж, пінгвін, гібрид, хімікат.*

Пишемо ї:

❖ після літер, що позначають голосні звуки: *прозаїк, егоїст, Ізмаїл, Ізраїль* (але: *староіндійський, новоірландський, заїдеологізований*).

В іншомовних префіксах **де-, ре-** завжди пишемо **е**: *декваліфікація, реконструкція, реабілітація*. У складних словах з першою частиною **ди-**, що означає „подвійний“, „двічі“, пишемо **и**: *дилогія, дивакцини*.

Префікси **dez-, диз-, дис-, де-** мають різне значення, тому й написання не залежить від інших літер у слові. Префікс **де-** означає „припинення“, „видалення“, „зниження“: *деблокування, дегазація*.

Префікс **dez-** має значення „знищення чи спотворення чогось“: *дезінфекція, дезінформація*. Префікси **диз-** і **дис-**

вживаються в небагатьох іншомовних словах. Вони мають значення розладу, поділу, позбавлення чогось і надають слову негативного або протилежного змісту: *дисгармонія, диспропорція*.

Завжди пишемо **и** у префіксі **анти-** та після **и** у складних словах з першою частиною **деци-**: *антитеза, децибел, дециметр*.

У деяких словах іншомовного походження написання літер **е, и**, що позначають ненаголошені голосні, не підпорядковується правилам правопису в основах слів: *президент, деканат, предикат, декрет, секрет, рефлекс* тощо.

Пишемо и в деяких загальних назвах, які походять з тюркських та інших мов, відповідно до їхньої оригінальної вимови: *ийбен, ир, Ич-оба, Кім Чен Ин*.

У словах, що походять з давньогрецької й латинської мов, буквосполучення **au** звичайно передається через **ав**: *автобіографія, автомобіль, лавра, Аврора, Павло*. У запозиченнях з давньогрецької мови, що мають стійку традицію передавання буквосполучення **au** шляхом транслітерації як **au**, допускаються орфографічні варіанти: *аудієнція і авдієнція, аудиторія і авдиторія, лауреат і лавреат, пауза і павза, фауна і фавна* тощо.

Буквосполучення **th** у словах грецького походження передаємо звичайно буквою **т**: *аптека, астма, театр, теорія, Прометей, Таїсія*. У словах, узвичаєних в українській мові з **ф**, допускається орфографічна варіативність: *анафема і анатема, дифіраμβ і дитираμβ, ефір і етер, кафедра і катедра, логарифм і логаритм, Афіни і Атени, Борисфен і Бористен*.

У прізвищах людей допускається передавання звука [г] двома способами: *Вергілій і Вергілій, Гете і Гете, Гарсія і Гарсія, Георг і Георг, Гулівер і Гулівер* тощо.

Подвоєння приголосних:

❖ при збігу однакових приголосних префікса і кореня: *іраціональний, імміграція, інновація, сюрреалізм*;

❖ у власних назвах і похідних від них загальних назв: *Марокко, Міссурі, Голландія, Ніцца, марокканець, голландець*;

❖ у загальних назвах: *тонна, ванна, манна, нетто, брутто, бонна, панна, булла, вілла, мірра, дурра, мадонна*.

❖ у загальних назвах приголосні звичайно не подвоюються: *група, каса, маса, шосе, шасі, інтермецо, бравісимо, піанісимо, стокато, лібрето, сума, піца*;

❖ у власних назвах кельтського походження, де формант *Mac, Mc* поєднується з основою, що починається на [к], у тих випадках, коли за традицією їх пишемо як одне слово: *Маккартні, Маккенна, Маккензі, Маккінлі*, а також у загальних назвах такого типу: *маккартизм* тощо.

Такі слова, як *Дікенс, Дікенсон, Джексон, Текерей, Бекі, Букінгем, Бісмарк, Брюкнер, Ламарк*, пишемо без подвоєння.

Уживання апострофа:

❖ після *б, п, в, м, ф* та *р* перед *я, ю, є, ї*: *п'єдестал, бар'єр, інтерв'ю, прем'єра*;

❖ після *з, к, х, ж, ш, н*: *Х'юстон, миш'як, Руж'є, Монтеск'є, ін'єкція*;

❖ після префіксів перед *я, ю, є, ї*: *ад'ютант, ін'єкція, кон'юктивіт*;

❖ після початкової частки *о* чи скороченого артикля в прізвищах перед будь-якою літерою: *О'Генрі, Д'Артаньян*.

Не пишемо апостроф перед *я, ю*, коли вони позначають м'якість попередніх приголосних: *юре, бюро, люк, маляр, Мюнхен, нюанс*.

Знак м'якшення пишемо після *д, т, з, с, ц, л, н*, що позначають м'які приголосні, перед *я, ю, є, йо*: *медальйон, мільйон, ескадрилья*.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

1. *Уставте замість крапок пропущені літери, оберіть у дужках правильний варіант написання. Усно поясніть написання.*

1. Далека Го(л,лл)андія, заміська ві(л,лл)а, драма-фе..рія, мушк.т..р Д..Артан..ян, студен..ське ж..рі, розкритий параш..т, фантастичний фе..рверк, новорічне конфе(т,тт)і, глибокий кар..єр, болюча ін..екція, стиль баро(к,кк)о, а(н,нн)отація до книги, річка Мі(с,сс)урі, японський і..рогл..ф, народність ма..я, лог..чний наголос, різнокольорова моза.ка, світле фо..є, хр..сти..нс..ка віра, п..ед..стал пошани, острів Кр..т,

повітряна ескадр...ля, свіжий б...скв...т, точний ма...штаб, величезна секво...я, реалізоване п...нал...ті, висока рад...ац...я, пр...ват...заційний с...рт...фікат, вийти з лаб...р...нту.

2. *Доберіть відповідник (слово іншомовного походження) до поданих визначень.*

1. Вступник до закладу вищої чи середньої спеціалізованої освіти – _____

2. Захворювання, зумовлене недостатчею або відсутністю того чи іншого вітаміну в харчах, які споживає людина – _____

3. Спортивна гра, у якій грають м'ячиком (воланом) і ракеткою – _____

4. Вірш, написаний на задані рими – _____

5. Пахуча речовина, що використовується в харчовій промисловості – _____

6. Роздягальня у громадській залі – _____

7. Оцінювання напоїв, продуктів на основі зорових, смакових, нюхових відчуттів – _____

8. Зрадник, утікач, той, хто залишає військо без дозволу – _____

9. Вишукана, смачна страва – _____

10. Вигук, який прописують Архімеду, коли він відкрив закон гідростатики (Закон Архімеда) – _____

11. Колективне відвідування визначних місць з освітньою або іншою метою – _____

12. Частина Біблії, що є основою християнської релігії – _____

13. Комплексна біологічна наука про тварин – _____

14. Перші літери імені, по батькові і прізвища – _____

15. Уміння, майстерність писати чітким, рівним, красивим почерком – _____

16. Форма очного навчання у закладах вищої освіти, технікумі – _____

17. Наука красномовства, ораторське мистецтво – _____

3. Доберіть українські відповідники до слів іношомовного походження.

- Горизонт – _____
революція – _____
джунглі – _____
ребус – _____
економний – _____
рецензія – _____
ідентифікація – _____
фіаско – _____
шосе – _____
чемпіон – _____
стаєр – _____
акліматизація – _____
конференція – _____
акуратний – _____
лаконічний – _____
бебі – _____
фраза – _____
білет – _____
консенсус – _____
віртуозний – _____
екзотичний – _____
ембріон – _____
атака – _____
о'кей – _____
резерв – _____
ідеал – _____
скандал – _____

4. Уставте замість крапок пропущені літери.

Д..вальвація, д..дукція, автор..тет, ал..бастр, бабу..н,
банд..роль, батал..он, Ват..кан, Ел..ада, дарв..н..зм,
дез..нфекція, его..ст, ембр..он, єп..скоп, м..тропол..т,
ім...ун..тет, ін..ц..атива, тра..ктор..я, кард..ограм..а, кар..єр,
кол..є, кон..юнктура, лаб..р..нт, л..нолеум, Мадон..а,
ма..стро, матр..ця, об..ктив, пантом..ма, пен..юар, пр..ор..тет,
р..з..дент, сен..ор, т..рор, ф..з..ологія, х..романтія, фун..кулер.

5. Користуючись словником іношомовних слів, з'ясуйте значення поданих термінів.

Візаві – _____

Ізогласа – _____

Інтернатура – _____

Ва-банк – _____

Консонантизм – _____

6. Оформіть орфографічно речення.

1. Лава ро(з,с)топила сніг та кригу на горі, і тепер у домну пот(е,и)кли бурхливі потоки брудної води (М. Трублаїні). 2. Холод помічаєт..ся особливо з/ранку _____, а у вересні з..являють..ся іноді й ле(к, г)кі морози. 3. Ще трохи – і калюжі, яких в/осени _____ завжди багато, поч(е,и)нають по ночах замерзати. 4. Дощі йдуть не/впи(н,ни)о _____; і земля вже не/просихає _____ швидко, як бувало (у,в)літку _____. 5. Листя на деревах починає де/не/де _____ жовтіти ще (в,у)кінці _____ серпня, а (у,в) вер..сні з..являють..ся по/де/куди _____ зовсім жовті, золотисті гілки. 6. Квіти зникли, і пожовкла, п..р..спіла трава не/мов/би _____ просить снігу (За К. Ушинським). 7. Не/гнучке _____ т..мяно/сіре _____ листя осики ле(х,г)ко відриваєт..ся від дерева, і коли налітає сил..ний вітер, листя крутит..ся, не/мов _____ метушит..ся, і л(е,и)тить, покірне волі вітру (3 книги). 8. Кожне дерево в лісі ж(и,е)ве своїм жи(т,тг)ям, по/своєму _____ розвиваєт..ся, по/своєму _____ шумить (3 книги). 9. І хто/зна _____, хто може підслухати, хто ро..гадає таємну мову природи, хто скаже, про що шепочуть зелені трави мовчазним чорним могилам? (Г. Тютюнник). 10. По/переду _____ – вічність, бо велика любов.. і велика творчість – не/вм..руці _____

(М. Стельмах). 11. То/ж _____ не/сидить _____ в осі(н,нн)і дні дома. Ідть у гушавину дерев, вб..райте в свою душу терпкий запах опалого осі(н,нн)ього бу(т,тт)я (І. Цюпа). 12. У/зимку/ж _____ надходже(н,нн)я води до корі(н,нн)я із зам..рзаючого (г, г)рунту обмеж..не й зберіга(н,нн)я її стає важливим, тому, як/би _____ широко/листі _____ дерева не/(з,с)кидали _____ листя, вони просто всохли/б _____ (З енциклопедії).

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

У завданнях може бути одна, дві й більше правильних відповідей.

1. Позначте слова, написання яких не підлягає правилу „дев'ятки”.

а) Єгипет	д) циклон	и) барикада
б) міраж	е) Єрусалим	к) дебют
в) Вірджинія	ж) ситуація	л) зигзаг
г) жирафа	з) аксіома	м) митрополит

2. Позначте слова, у яких допущені помилки. Запишіть правильний варіант

а) фламінго	б) рентген	в) кабальєро
азимут	павільон	Вавілон
Філіпіни	психіатр	інтермецо
г'ютор	Каїн	Тібет
турнір	яничар	траєкторія
акредитація	кол'є	єретик
фритюрниця	педіатрія	Калькута

_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____

3. Слово **діаспора** пишемо з **i** за правилом

- а) „дев’ятки”
- б) правопису в загальних назвах
- в) після приголосного перед голосним

4. У слові **інновація** подвоєння відбувається

- а) при збігу однакових приголосних префікса й кореня
- б) між двома голосними
- в) у загальних назвах

5. Відповідає правильному написанню варіант

1) к..прс..кий	2) (С,с)ава(н,нн)а
а) кіпрський	а) Савана
б) кипрський	б) савана
в) кіпрский	в) саванна
3) транс/сибірський	4) Ш..(л,лл)ер
а) транс сибірський	а) Шиллер
б) транс-сибірський	б) Шіллер
в) транссибірський	в) Шілер

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО РОЗДІЛУ „ОРФОГРАФІЯ”

1. У кожному варіанті позначте слова, у яких допущені помилки. Запишіть правильний варіант.

А	Б	В
в’юнкий	павільйон	щоденний
роз’їзд	Мольер	Вінничина
Мурав’йов	дончин	Галичина
передювілейний	дьоготь	юннат
двох’ярусний	удармо	безсмерття
з’їжджений	кузьня	бовваніти
рутв’яний	бриньчати	Поволжя
об’єкт	панський	льєш
дріб’язок	шприц	спросоння
черв’як	людськість	розкішю

міжярусний
Амудар'я
ластів'ята
Р'єпін
перемир'я

смієшя
Кисельов
ніжинський
тьмянйй
сядьте

міськком
старанно
зілля
житєпис
узісья

2. *Правильно написано всі слова рядка*

- а) азимут, спікер, колібрі, тубік
- б) д'якон, кисет, фейерверк, дилогія
- в) кишлак, дециметр, авіація, єпископ
- г) ажютаж, вілла, аннотація, жасмин

3. *Орфографічну помилку допущено в рядку*

- а) позиція, журі, Сідней, імміграція
- б) вакцина, каніфоль, ад'ютант, абітурієнт
- в) шосе, Андорра, курйоз, оперета
- г) бонна, емміграція, аудієнція, Геннадій

4. *Спрощення відбувається в усіх словах рядка*

- а) зап'яс..ний, шіс..надцять, пристрас...ний
- б) учас..ник, очис..ний, щас..ливий
- в) ціліс..ний, кіс..лявий, облас..ний
- г) буревіс..ник, пес..ливий, піс..ний

5. *Правильно написано всі слова рядка*

- а) увісні, павільйон, все-таки, десь-колись
- б) деколи, на добраніч, спідтишка, сам на сам
- в) так-то, аніяк, водночас, чим дуж
- г) неначеб-то, абищо, день у день, допобачення

б. *Літеру е пишемо в усіх словах рядка*

а) пр..вілей, пр..чудовий, пр..мудрий, пр..крашати

б) пр..сісти, пр..стол, пр..добрий, пр..злий

в) пр...освященство, пр..бити, пр..звисько, пр..сильний

г) пр..чистий, пр..зирство, пр..велебний, пр..багато

ЛЕКСИКОЛОГІЯ

ІНФОРМАЦІЙНИЙ БЛОК

Лексикологія є одним з найважливіших розділів мовознавства, який вивчає словниковий склад мови. Основним об'єктом лексикології є слово.

Слово – одна з основних одиниць мови, у якій воно виконує важливі функції, зокрема:

1) називає всі пізнані людиною предмети та явища об'єктивної дійсності, суспільного життя й природи;

2) несе основну інформацію в спілкуванні між людьми;

3) допомагає людині висловлювати свої думки й почуття.

Словниковий склад є матеріальною основою мови, і значення його в мові важко переоцінити. В усіх мовах світу, а отже, і в українській, словниковий склад забезпечує людям можливість не тільки прямої номінації (називання) предметів та явищ навколишньої дійсності, а й різноманітних оцінних характеристик, які доповнюють номінацію, наприклад: *нерозумний – дурний; лінивий – ледащо – ледацюга; їсти – лопати – напихатися* тощо.

Отже, усі слова, що вживаються в будь-якій мові, утворюють її **лексику**, або словниковий склад.

§ 1. Лексика української мови з погляду походження та вживання

За походженням у лексиці української мови розрізняють споконвічно українські слова ($\approx 90\%$) та запозичення з інших мов ($\approx 10\%$).

До *споконвічно української* лексики належить лексика праїндоевропейського та праслов'янського походження: *зерно, дерево, сорок, сестра, кров* тощо.

До *власне української* – слова, що витворилися в українській мові й були засвідчені в історичних пам'ятках, художніх творах українського народу. Вони складають основу української лексики й формують національні ознаки мови: *будинок, бондар, громада, жоржина, красень, лелека, мереживо* тощо.

Значну частину слів складають *запозичення* з інших мов: *аудиторія, абітурієнт* (лат.), *алфавіт, автор, архів* (грец.), *менеджер, спонсор* (англ.) тощо.

Основа лексичного складу мови становить загальнонавживана **стилістично нейтральна лексика**, що вживається в різних жанрах усіх стилів і є стилістичним тлом для інших шарів лексики, яким притаманне певне стилістичне забарвлення. Для загальнонавживаної лексики не властиве оцінне чи емоційно-експресивне забарвлення. До неї належать слова, що називають основні поняття, речі та явища навколишньої дійсності: *нога, рука, голова, земля, хліб, сіль, писати, ходити* тощо.

До **стилістично забарвленої лексики** відносять науково-термінологічну, офіційно-ділову, професійно-виробничу, емоційно-експресивну.

Науково-термінологічна лексика обслуговує сферу науки й наукової та професійно-виробничої діяльності. У ній переважають *терміни* – слова, що вживаються в певній галузі знань для точного позначення певного поняття. Вони позбавлені емоційно-експресивного забарвлення: *синус, радіус, теорема, аксіома, фонетика, лексикологія, синтаксис, риторика, молекула, атом, ядро, клітина* тощо.

Офіційно-ділова лексика використовується в публіцистичному й офіційно-діловому стилях. Вона по суті теж є термінологічною, бо однозначна, позбавлена емоційно-експресивного забарвлення, має чітко визначену сферу використання, а часто – позицію й місце в тексті. Наприклад: *акт, ухвала, заява, наказ, звіт, протокол, контракт* тощо.

Професійно-виробнича лексика вживається при визначенні спеціальних виробничих процесів, знарядь, продуктів виробництва. Наприклад: *учитель, школа, методи, урок, семестр, таблиця, педрада* тощо.

Емоційно-експресивна лексика використовується в художньому та публіцистичному стилях, служить для інтенсивного вираження почуттів, емоцій, позитивних чи негативних оцінок, вона здатна викликати уявлення й асоціації. Наприклад: *любов, щастя, добро, щирість, мудрість, жаль, горе, сум, туга* тощо.

Лексика постійно реагує на зміни в соціально-виробничому й культурному житті нації виникненням нових і зникненням старих слів. Це зумовлює наявність у мові двох шарів лексики – активного й пасивного. До **активного шару лексики** належать слова, що часто вживаються й не мають значення давності чи новизни.

До **пасивного шару лексики** належать:

• **історизми** – назви предметів старої культури, побуту. З часом зникають окремі поняття, звичаї, предмети, а з ними перестають уживатися й слова, що їх називали: *смерд, кріпак, земство, свита, жупан* тощо;

• **архаїзми** – застарілі слова, що виходять з ужитку, але предмети, поняття, названі ними, є й мають уже інші назви: *рамена – плечі, чоло – лоб, гостинець – шлях* тощо;

• **неологізми** – слова або мовні звороти, створені для позначення нового предмета чи поняття. З'являючись у мові, кожне слово спочатку є неологізмом, згодом воно набуває широкого вжитку, входить до активного словникового складу. Розрізняють **загальномовні** (загальноновживані) та **індивідуальні** (авторські) **неологізми** або **окаціоналізми**. До перших належать, наприклад, *самітник* (той, хто бере участь у саміті), *іміджмейкер* (фахівець, який професійно працює над створенням іміджу). Індивідуальні неологізми мають конкретне авторство, наприклад: у П. Тичини – *яблуневоцвітно*, М. Рильського – *ясноводь*, І. Драча – *висонцений* тощо. **Неологізмом** вважають слово або його лексичний зміст, що на відміну від загальновідомих та узвичаєних лексичних одиниць чи їхніх традиційних значень характеризується новизною й сприймається як незвичне. У сучасній лінгвістиці виділяють такі типи неологізмів:
1) власне неологізми – слова, що характеризуються абсолютною

новизною як щодо форми, так і щодо змісту (*дефолт, сайт, політикум*); 2) новоутворення – слова, що відзначаються новизною форми (*вуглехолдинг, європейськість*); 3) трансформації – слова, у яких форма поєднується зі значенням, яке передавалося раніше іншими лексичними засобами. Власне, це синонімічні неологізми, які становлять у сучасній українській мові кількісну обмежену групу. Вони з'являються в мові здебільшого з метою надання більшої емоційності найменуванням предметів чи осіб, які мали до цього стилістично нейтральну назву, наприклад: *кравчучка* замість *візочок*; *презентація* замість *представлення*; 4) семантичні неологізми – слова, у яких нове значення передається формою, наявною в мові, наприклад: *гонконг* (один із вірусів грипу) або *канікули* (перерва в роботі когось або чогось).

Діалектизми – слова, що їх уживають на певній території. Це може бути окреме село, район, область або й регіон. Діалектизми бувають лексичні, етнографічні, семантичні та ін.

Лексичними діалектизмами вважаються слова, що називають поняття, для позначення яких у загальнонародній мові використовуються інші назви: *бараболя* – „картопля”, *когут* – „півень”, *ляскавиця* – „грім”, *нецьки* – „ночви”.

Етнографічні діалектизми є назвами місцевих реалій, невідомих або не використовуваних за межами певного говору: *гуня* – „жіноча свитка”, *колиба* – „чабанська або лісорубська хатина”, *мольфар* – „чаклун”.

Семантичні діалектизми – слова загальнонародної мови, які в місцевих говорах відрізняються значенням: *квасок* – „щавель”, *базар* – „майдан”, *струк* – „перець”.

Діалекти є невичерпним джерелом збагачення літературної мови. Проте без потреби вживати діалектну лексику не слід, оскільки невмотивовано й невдало використані діалектизми засмічують літературну мову, роблять її незрозумілою, важкою для сприймання.

§ 2. Лексичний склад української мови

Термінологічна лексика української мови складалася століттями. До термінологічної лексики належить спеціальна лексика, що використовується в певній галузі знань, сфері

діяльності. **Термін** – слово або словосполучення, що вживається для точного вираження поняття з якої-небудь галузі знання – науки, техніки, мистецтва, політики. Терміни мають визначення, вони позбавлені емоційно-експресивного забарвлення. В офіційно-діловому стилі термінологічна лексика є одним з найважливіших стилетворчих чинників офіційно-ділового стилю. Терміносистему цього стилю складають терміни юриспруденції, політології, дипломатії, фінансово-банківської, адміністративної, бухгалтерської справ тощо. Серед них виділяються загальноновживані (*розписка, паспорт, указ*) та вузькоспеціальні (*санкція, свідок, дебет, інвестиція, дифузія*).

Крім термінів, в офіційно-діловому стилі активно вживаються **канцеляризми** або власне ділова лексика (це слова, словосполучення, граматичні форми й конструкції, властиві переважно офіційно-діловому стилю): *вищезгаданий, вакансія, вилучити* тощо. Терміни офіційно-ділового стилю не мають синонімів у загальноновживаній мові, оскільки, як відомо, ділове мовлення зорієнтоване на однозначне вживання слова, на стандартизацію та термінологізацію мови. Тому укладач документа має вибрати з-поміж синонімів такий варіант, який максимально точно забезпечує практичну, а часто й правову цінність ділового папера, наприклад: із синонімічного ряду *жити* (загальнономовне), *мешкати* (художній і публіцистичний стилі) та *проживати* віддамо перевагу останньому варіантові, тому що саме він характерний для офіційно-ділового стилю мовлення. Мовні помилки, пов'язані з незнанням лексичного значення слова або сфери його вживання, спотворюють зміст повідомлення, створюють можливість варіативно тлумачити ту чи іншу фразу, що, зі свого боку, ускладнює сприймання змісту документа, наприклад: *ділянка і дільниця*; *ділянка* – це частина поверхні площі чогось, наприклад *земельна ділянка*, а *дільниця* – це адміністративно-територіальна або виробнича одиниця, наприклад *виборча дільниця, начальник дільниці*.

Близькими до термінів є **професіоналізми** (професійні слова, вузько спеціальні слова) – слова або вислови, властиві мові людей певного ремесла, фаху. Професіоналізми поділяють на науково-технічні, професійно-виробничі, просторічно-жаргонні. Основна сфера функціонування цієї лексики – усне

неофіційне мовлення людей певної професії. Уживання професіоналізмів, на відміну від термінології, характерної для ділового мовлення, у міжгалузевій кореспонденції не бажане, а в окремих випадках неприпустиме, оскільки ці слова можуть викликати непорозуміння, ускладнювати ділові стосунки, наприклад: *пересадка* – професіоналізм, *трансплантація* – термін.

Отже, точність вибору слова залежить як від рівня фахової компетентності, так і від мовної культури ділової людини.

§ 3. Омоніми. Синоніми. Антоніми. Пароніми

Омоніми – це слова, що однаково звучать, але мають різне значення. Омоніми потрібно відрізнити від багатозначних слів (між значеннями полісемантичного слова існують зв'язки, вони об'єднані спільним поняттям, а значення омонімів не пов'язані між собою).

Омоніми з'являються внаслідок:

- звукових змін у процесі розвитку мови;
- випадкового збігу звучання слова рідної мови й засвоєння з іншої мови;
- випадкового збігу звучання форм різних слів.

Наприклад: *гривня* – грошова одиниця і *гривня* – жіноча прикраса; *сон це – сонце*; *шию* (я шию) – *шию* (повернув шию).

Синоніми – це слова, які мають близьке або тотожне значення, але відрізняються звучанням, наприклад: *домовленість, змова, угода; дорогий, коштовний, цінний, недешевий, безцінний, дорогоцінний, на вагу золота*; (про почуття до людини) – *милий, любий, рідний; урожайний – родючий, плідний, дорідний*; (на якому гарно родить – про ґрунт) – *плідний, плодючий, плодовитий, дорідний*. Наведені синоніми об'єднані в **синонімічний ряд**.

Сукупність синонімів мови називається **синонімією**.

Учені розрізняють синоніми:

- лексичні – це синоніми, що належать до однієї частини мови й мають відмінності у значенні (*усувати, ліквідувати*);
- контекстуальні – такі, що лише в певному контексті

мають близьке значення. Вони властиві художнім творам.

Синоніми похваляють і урізноманітнюють текст, сприяють уникненню повторів. Синоніми використовуються для вираження емоційної насиченості.

Антоніми – це слова переважно однієї частини мови, які мають протилежне значення. Хоча в антонімічні відношення можуть вступати слова і словосполучення різних частин мови. Якщо синоніми об'єднуються в ряди, то антоніми об'єднуються в пари, наприклад: *праця – безділля; холод – спека; щедрий – скупий; сміятися – плакати.*

Антонімічні відношення ніби пронизують мову. Вони використовуються тоді, коли потрібно найкращим способом дати вичерпну характеристику явищам дійсності на основі зіставлень і порівняння.

Пароніми – це слова, подібні між собою за звучанням і частково за будовою. Наприклад: *білуха / білуга; паливо / пальне; показчик / показник; ожеледь / ожеледиця; громадський / громадянський; виконавський (дисципліна, майстерність) / виконавчий (орган, лист); приводити / призводити (до чогось небажаного).* Ці слова відрізняються переважно суфіксами, рідше префіксами та закінченнями: *економний / економічний, вникати / уникати, гривня / гривна.*

§ 4. Запозичення іншомовних слів

Запозичення іншомовних слів – це один зі шляхів поповнення лексичного складу кожної мови. Лексика сучасної української мови складається з питомих слів та іншомовних, серед яких є запозичення зі слов'янських мов, наприклад з російської – росіізми, польської – полонізми; запозичення з неслов'янських мов, наприклад з грецької – грецизми, латинської – латинізми, англійської – англізми, тюркських мов – тюркізми тощо.

З-поміж іншомовних слів виділяються інтернаціоналізми, запозичення та власне іншомовні слова. Стилiстичне забарвлення та особливості функціонування цих груп лексики неоднакові. Так, з погляду стилістики давно засвоєні слова (запозичення) нічим не відрізняються від питомих українських:

походження цих слів не впливає на їхні стилістичні можливості та функціонування. Усі вони використовуються в українській мові як загальнозживані стилістично нейтральні слова. А от інтернаціоналізми та власне іншомовні слова мають відтінок книжності. Вони активно вживаються в офіційно-діловому стилі, де, виконуючи номінативну функцію, виступають термінами. Проте перенасичувати тексти цими словами не потрібно. Надуживання іншомовної лексики породжує небажану варіативність, засмічує українську мову.

Основними причинами запозичення є:

- необхідність найменування нового предмета чи поняття: *сканер, принтер, гамбургер, чизбургер, фастфуд* тощо;
- сприйняття іншомовного слова як більш престижного: *супермаркет, офіс, візажист* тощо;
- потреба у використанні евфемізмів: *педикульоз*;
- необхідність спеціалізації понять: *експорт, імпорт* тощо.

Переважна більшість запозичень прийшли з англійської мови.

Основними сферами запозичень є:

- ринкова економіка та її складові – *бізнес, ф'ючерсні операції, блокейдж, інжиніринг, палбіситі* (менеджмент), *блю-чип* (економіка), *фінанси*;
- реклама – *брокер, холдинг, спонсор, тендер* тощо;
- політика – *спікер, істеблїшмент, саміт, рейтинг* тощо;
- масова культура, розваги, відпочинок – *шоу-бізнес, сейшн, паті, ремікс, кліпмейкер, хіт, фан* тощо;
- техніка – *пейджер, провайдер, сплітер, банкомат, картридж, модем, мультимедіа* тощо.

При вживанні слів іншомовного походження слід дотримуватися таких правил:

- в українській мові в нього не повинно бути відповідника з тим самим значенням. Тому не слід уживати запозичення типу *мер*, оскільки є слово *голова*; *парламент* – *Рада*; *анонс* – *оголошення, повідомлення*; *локальний* – *місцевий*; *скоригувати* – *узгодити*;

➤ іншомовне слово повинне вживатися правильно й точно – саме в тому значенні, з яким воно запозичене. Наприклад, слово *проблема* запозичене із значенням „коло наукових питань, що потребують досліджень”. Тому не слід говорити: *проблеми зимового утримання худоби, проблеми виробництва візочків для інвалідів*;

➤ не рекомендується в тексті вживати і запозичене, і власне українське слово, наприклад: *прогноз – передбачення, альтернатива – вибір, неефективно – непродуктивно, модифікація – оновлення*.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Становлять синонімічний ряд усі слова рядка

- а) іти, шкандибати, пересуватися
- б) мовчазний, небалакучий, мовчун
- в) сміливість, відважний, хоробрий
- г) кращий, гарний, мудрий

2. Слова *коледж – котедж, зброя – збруя* – це

- а) омоніми
- б) синоніми
- в) пароніми
- г) антоніми

3. Антоніми є в реченні

а) Скільки сягає око, хвилями перекочується, гойдається важке колосся (Д. Ткач).

б) Яким теплом і лагідним родинним затишком, якою добротою та материнською ласкою віє від тебе, рідна хато! (За І. Цюпою).

в) Праворуч застигли очерети, а попереду й ліворуч вигнутий підковою берег (За О. Глушком).

г) Хліб у народі завжди берегли, цінували, ставились як до святині (З книги).

4. Підкреслені слова у словосполученнях ядро горіха, ядро клітини, гарматне ядро – це

- а) однозначні слова
- б) багатозначні слова
- в) омоніми
- г) синоніми

5. Усі слова власне українські в рядку

- а) лелека, садиба, радіус
- б) батьківщина, паляниця, лексика
- в) очолювати, будинок, начебто
- г) безумовно, промовець, майстер

6. Усі слова інішомовного походження в реченні

- а) архів, режисер, дорога, матч
- б) інкубатор, шофер, поезія, веселка
- в) мінімум, батальйон, океан, шлях
- г) інтервал, аукціон, фарфор, фантазія

7. Префікс інішомовного походження означає „заперечення”, відсутність чогось або проникнення в щось” у рядку

- а) анти-
- б) ім-
- в) гіпо-
- г) діа-

8. Слово-діалектизм є в рядку

- а) миска, картина, ворота
- б) полин, бісектриса, картопля
- в) ребро, сіяти, жаливо
- г) свекруха, щастя, сорочка

9. Усі слова-історизми в рядку

- а) кіно, боярин, магістрант
- б) булава, намітка, гривеник
- в) лучник, бровар, груди
- г) дукат, сагайдак, граблі

10. Слова **штучний** (який існує, продається поштучно) і **штучний** (неприродний, виготовлений людиною) – це

- а) однозначні слова
- б) багатозначні слова
- в) омоніми
- г) синоніми

11. Слова *вжито в переносному значенні в рядку*

а) Освячена верба зберігалася в хаті й широко застосовувалася як лікувальний засіб чи як оберіг (З книги).

б) Навчальний курс Києво-Могилянської академії розподілявся на дві частини: вищу і нижчу (С. Плачинда).

в) Багато міг би розказати вітер,
Але у вітру голос пересох... (Л. Костенко).

г) Існує два загальних правила вітання при зустрічі: першими вітають молодші старших, чоловіки перші вітаються із жінками (М. Дороніна).

12. *Повторення голосних звуків у рядку чи строфі, що надає мові милозвучності, підсилює її музичальність* – це

- а) дисонанс
- б) асонанс
- в) алітерація
- г) лігатура

13. *Значення другого омоніма: „гриф – група хижих птахів ряду соколоподібних”; „гриф – ...” подано в рядку*

а) вид декоративного живопису, що виконується відтінками одного кольору

б) фантастична істота з головою орла й тілом лева

в) штемпельний відтиск власноручного підпису на паперах другорядного значення

г) спеціальне чи ненавмисне використання рис обличчя

14. *Синоніми до запозичених слів декадент, екскурс, канделябр подано в рядку*

- а) прихильник, знайомство, взуття
- б) послідовник, відступ, свічник
- в) зрадник, відхилення, вогонь
- г) представник, посвята, лампада

15. *Правильно дібрано відповідники до всіх запозичених слів у рядку*

- а) ембарго – заборона; еміграція – виїзд; кахель – плитка; лаконізм – стислість
- б) лакуна – пропуск; менталітет – світосприймання; норд-вест – південний захід; флірт – залищання
- в) горизонт – крайнебо; шок – удар; хна – жовто-блакитна фарба; фіаско – невдача
- г) міграція – переселення; нюанс – безглуздя, шарм – привабливість, сонорний – голосний

ФРАЗЕОЛОГІЯ

ІНФОРМАЦІЙНИЙ БЛОК

Фразеологія – це розділ мовознавства, що вивчає сталі звороти мовлення. До складу фразеології входять ідіоми, порівняння, крилаті вислови, прислів'я, приказки, стійкі формули, звороти науково-технічного характеру, афоризми, сталі вислови з виробничо-технічної сфери тощо.

Фразеологізмом називається стійке сполучення слів, граматично організованих за моделлю словосполучення або речення. Фразеологізми характеризуються семантичною злитістю компонентів, цілісністю значення й автоматичним відтворенням у мовленні: *заварити кашу; пекти раки; бити байдики; буде й на нашій вулиці свято; біла ворона.*

Ідіоми – стійкі сполучення слів, що виражають єдине поняття, вони втратили свою внутрішню форму й іншою мовою, як правило, дослівно не перекладаються: *море по коліна, скакати в гречку, вскочити в халепу, бити байдики, правити теревені.*

Порівняння – це вид простого тропа, в якому одне явище як поняття виявляється шляхом зіставлення з іншим явищем. **Фразеологізми порівняльного типу** цінні тим, що в них безпосередніше відбиваються особливості життя й побуту носіїв мови: *мов у воду опущений; як курка лапою; дивиться як баран на нові ворота; крутиться як білка в колесі (як муха в окропі)*.

Прислів'я – це виражений реченням народний вислів повчального змісту, що передає узагальнений суспільний досвід або формулює життєву закономірність: *вік живи – вік учись; не плюй у криницю, бо й самому доведеться води напиться; не кажи „гоп”, доки не перескочив*.

Приказка – це стійкий вислів, який відзначається лаконічною будовою й використанням образної виразності, але не формулює певної закономірності чи правила: *і стіни вуха мають; ні сіло ні впало; у страху очі великі*.

Крилаті вислови – часто повторювані влучні словесні формули, джерело яких може бути встановлене. До них належать вислови видатних політичних діячів та історичних осіб, цитати з творів письменників тощо: *І чужому навчайтесь, й свого не цурайтесь; Лиш боротись – значить жити; Я маю в серці те, що не вмирає*.

Афоризми виражають у стислій формі яку-небудь думку, узагальнення. Це можуть бути прислів'я, приказки, крилаті вислови, народнопоетичні формули та інші фразеологізми, які набувають афористичності в мовленні: *Я знаю, що я нічого не знаю (Сократ); Вища законність – це вище беззаконня (Цицерон)*.

Каламбур – фігура мовлення, яка полягає в гумористичному використанні багатозначності слова або звукової схожості різних слів: *на городі бузина, а в Києві дядько; На Миколи та ніколи; далеко куцою до зайця; де раки зимують*.

Професійні вислови – це стійкі сполучення слів або речення, що внаслідок переосмислення вийшли за межі мови професійних груп і набули образного звучання: *дати зелене світло; білими нитками шито; кинути якоря; упіймати на гачок; грати першу скрипку*.

Народнопоетичні включення – стійкі мовні моделі, які вживаються як зачини чи кінцівки в народній творчості у вигляді рефренів: *у добрий час сказати, а в лихий промовчати; виплакати очі; за дрібними сльозами стежечки не бачити; сльоза сльозу побиває; вічна пам'ять.*

Вислови термінологічного характеру стають фразеологізмами, коли вони виходять за межі своєї терміносистеми й набувають переносного значення: *міжнародний клімат, поставити наголос, питома вага, кінська сила.*

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

1. *Випишіть з речень фразеологізмами, визначте їхні значення.*

- 1) Не раді родичі обновам,
Чи ти об'ївся блекоти,
Що не своїм, не рідним словом
Із матір'ю говориш ти (Д. Білоус).
-
-

- 2) І сниться хлопцям – придане горою,
Комори, скрині, лантухи, вози!
А понавколо свахи ходять роєм,
А зверху Галя котить гарбузи (Л. Костенко).
-
-

- 3) Літом бабиним позолочена,
Тихне яблуна під вікном,
Натомилася, плодоносила,
А тепер забавляється сном (М. Нагнибіда).
-
-

4) Спакував у кишеню речі,
доброго костура в руки взяв –
і як говорять, ноги на плечі та й пішов,
куди знав (В. Симоненко).

5) Дівка без щастя, козак без долі.

6) Стою собі та й думаю: а дулі,
щоб ви мене круг пальця обвели... (Л. Костенко)

7) Людей накличем, зробим перепросини,
щоб знали всі, хто чеше язиком... (Л. Костенко)

2. *Доберіть до фразеологізмів їхні тлумачення.*

Зразок: зелена вулиця – вільний проїзд.

Бити байдики – _____
замести сліди – _____
собаку з'їсти – _____
стати на рушник – _____
за царя Панька – _____
як оселедців у банці – _____
золота голова – _____
камінь спотикання – _____
в одну душу – _____
заяча душа – _____
скакати в гречку – _____
як грім з ясного неба – _____
витися хмелем – _____
волам хвости крутити – _____

поставити наголос – _____
гірка пілюля – _____
собака на сні́ – _____

3. *Замініть фразеологізми прислівником.*

Тягти kota за хвіст – _____
ніде голці впасти – _____
як сніг на голову – _____
де Макар телят не пас – _____
п'яте через десяте – _____
як кіт наплакав – _____
ні світ ні зоря – _____

4. *Користуючись фразеологічними словниками, виписіть по п'ять фразеологізмів зі стрижневими словами язик, голова, рука.*

5. *Поширте прислів'я та приказки.*

Про вовка промовка _____
Око за око _____
Чужими руками _____
Грош ціна _____
Говорила-балакала _____
Хто рано підводиться _____
Хто рано встає _____

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. *Відповідник до фразеологізму „А Васька слушаєт да ест” подано в рядку*

- а) а кіт ковбасу уминає, неначе й не до нього
- б) апетит приходить під час їжі
- в) вовчий апетит
- г) в одну мить

2. *Приказка „Коли ворог утікає...” має таке продовження*

- а) нехай йому лиха година
- б) грім його скарай
- в) став йому срібні мости
- г) щоб його розірвало!

3. *Усі фразеологічні сполуки – професіоналізми в рядку*

- а) гірка пілюля; терпець увірвався; душа в душу
- б) дерево знань; море по коліна; пекти раки
- в) увійти в роль; дати зелену вулицю; брати в шори
- г) зі швидкістю звука; під стіл пішки ходити; теревені правити

4. *Серед сталих зворотів є приказка в рядку*

- а) не плюй у колодязь – доведеться води напитися
- б) вода камінь точить
- в) ні сіло ні впало
- г) чистий, як сльоза

5. *Фразеологізм є в реченні*

- а) Земля, зігріта сонцем, дихала теплом (П. Панч).
- б) Міжнародна спілка охорони природи видає Червону книгу, куди занесено рідкісні види рослин і тварин (З календаря).

в) Чи не пора, панове, з народом стать до мови (М. Лукаш).

г) Трійця, після Різдва та Великодня, вважалася в народі одним із найбільших свят (В. Скуратівський).

6. Тлумаченню „схожі між собою колом занять, світоглядом” відповідає фразеологізм

- а) одним ликом шиті
- б) взяти в шори
- в) як дві краплі води
- г) натирати мозолі

7. Антонімом до фразеологізму **як на голках** є варіант

- а) як вкопаний
- б) мов хап ухопив
- в) на всіх парусах
- г) мов з каменю вибитий

8. Усі сполучення – синонімічний ряд до фразеологізму **купатися в розкоші** в рядку

- а) жити як у Бога за дверима; битися як риба об лід; ні проїхати ні пройти
- б) жити як вареник у сметані; і свині не їдять; із заячий хвіст
- в) купатися в золоті; пташиного молока не вистачає; жити як бобер у салі
- г) жити як сир у маслі; з наперсток; хоч греблю гати

9. Усі фразеологізми мають однакове значення в рядку

- а) однієї масті; одним ликом шиті; одна нога там, друга тут
- б) як у kota сліз; наїстися від пуза; крапля в морі
- в) дерти кирпу; високо нести голову; дурити голову
- г) велике цабе; важлива птиця; птах високого польоту

10. Фразеологізм має значення „порожньо, немає нікого довкола” в рядку

- а) не спускати ока
- б) ніде оку зачепитися
- в) переконатися на власні очі
- г) прикипіти очима

ЛЕКСИКОГРАФІЯ

ІНФОРМАЦІЙНИЙ БЛОК

Розділ мовознавства, об'єктом якого є вивчення принципів систематизації слів та фразеологічних зворотів, укладання їх у словники, називається **лексикографією**.

Словникова справа в Україні має давні традиції. 1627 року в Києві було видано словник Памви Беринди, у якому слова старослов'янської мови перекладалися на тогочасну українську книжну мову.

Першим словником, що фіксував лексику нової української літературної мови, був невеличкий (до 1 тис. слів) словничок, доданий до першого видання „Енеїди” І. П. Котляревського (1798). Подібний словничок під назвою „Краткий малороссийский словарь” (1130 українських слів) було додано до першої граматики української мови О. Павловського (1819).

Визначним явищем української лексикографії був ґрунтовно підготовлений чотиритомний „Словарь української мови” (1907 – 1909), упорядкований Б. Грінченком. Цей словник було відзначено премією Російської Академії наук. У тлумачному словнику Б. Грінченка українські слова (понад 70 тис.) перекладаються й пояснюються російською мовою. Українські слова дібрано з творів українських письменників, з фольклору й діалектного мовлення. Словник Б. Грінченка не втратив свого значення й нині. Ним користуються також, коли виникає потреба з'ясувати значення слів застарілих і особливо діалектних.

Словники відображають культуру мови народу і сприяють її нормалізації. Вони є багатим джерелом її вивчення, зокрема правил написання, вимови, добору слова.

Існують спеціальні словники понятійно-довідкового характеру – *енциклопедичні* і словники власне мовні – *лінгвістичні* (або *філологічні*).

В **енциклопедичних словниках** пояснюється зміст, характер і сутність предметів, явищ. У них можна знайти лаконічні відомості про різні країни, народи, мови, визначні

події, про видатних політичних діячів, учених, письменників, митців. В таких словниках уміщують також ілюстрації (фотографії, малюнки, репродукції), хронологічні таблиці тощо.

У **лінгвістичних словниках** об'єктом розгляду є слово як одиниця мови. Вони бувають *одномовні* і *перекладні*. Одномовні поділяються на *тлумачні*, міжслівних зв'язків (*омонімічні, синонімічні, антонімічні, паронімічні*), *діалектні, історичні*, довідково-лінгвістичні (*етимологічні, фразеологічні, орфографічні, орфоепічні, словотворчі, словники труднощів*).

Крім названих, відомі й інші словники, які мають важливе теоретичне і практичне значення для вивчення лексичного й фразеологічного складу мови (*історичні, топонімічні, частотні, морфемні, власних імен і прізвищ* тощо).

У **перекладних лінгвістичних словниках** представлені переклади слів та фразеологізмів з однієї мови іншою. Найпоширеніші – двомовні перекладні словники, хоч є і багатомовні.

Серед одномовних словників найбільш вагомими є **тлумачні словники**, у яких пояснюється значення слів, подаються їхні основні мовні характеристики – граматичні ознаки, наголос, написання, розкриваються стилістичні можливості та деякі особливості сполучуваності з іншими словами. Різновидами тлумачних словників є також *словники іношомовних слів*, одномовні *термінологічні словники, словники мови письменників*.

У **словниках іношомовних слів** уміщуються слова, запозичені з різних мов. До слова подається інформація, з якої мови воно походить або які компоненти використані для його творення, та, що найголовніше, пояснюється значення цього слова.

Термінологічні словники містять визначення слова-терміна і відомості про використання його в певній системі знань.

Словники мови окремих письменників служать для систематизації й пояснення слів, уживаних письменником у його творах.

У **діалектних словниках** зібрана лексика територіальних діалектів, з'ясовується значення й характер поширення

діалектних слів.

У *словниках синонімів, антонімів, омонімів, паронімів* розкриваються змістові і стилістичні зв'язки між словами та притаманні словам певних груп і рядів своєрідні значення й відтінки значень.

Орфографічні словники подають нормативне написання слів, мають велике значення для розвитку культури писемного мовлення.

Орфоепічні словники містять інформацію про літературну вимову та наголос слів, допомагають удосконаленню усного мовлення.

В *етимологічному словнику* пояснюється походження слів, розкривається їхнє первинне значення, історичний розвиток.

Фразеологічні словники вміщують цілісні звороти (фразеологізми, крилаті вислови, ідіоми тощо). Пояснюється значення стійкого сполучення слів, особливості вживання, походження, можливості варіювання в мовленні.

Отже, словники є багатим джерелом вивчення мови, зокрема правильного написання, вимови, добору слова, вибору найточнішого слова, розуміння значення слова, розуміння значення іншомовного слова. Використання словників допомагає збагачувати й уточнювати вираження думок та почуттів, досягати більшої точності мовлення.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. *Лексичне значення слів пояснюється*

- а) в орфографічному словнику
- б) у тлумачному словнику
- в) в етимологічному словнику
- г) у фразеологічному словнику

2. *Правильну вимову подає*

- а) морфемний словник
- б) орфографічний словник
- в) орфоепічний словник
- г) тлумачний словник

3. *Етимологічний словник подає*

- а) походження слів
- б) правильну вимову слів
- в) значення слова
- г) наголос у словах

4. *Значення вислову **криве зеркало** пояснюється*

- а) в етимологічному словнику
- б) у тлумачному словнику
- в) в орфографічному словнику
- г) у фразеологічному словнику

5. *Нормативне написання слів подає*

- а) орфоепічний словник
- б) морфемний словник
- в) орфографічний словник
- г) фразеологічний словник

6. *Словникову статтю: **Ідеал**: 1. Найвища мета, до якої прагне людина та яка керує її діяльністю. 2. Взірець довершеності, досконалість, довершення, приклад. 3. розм. Вища міра досконалості – подає*

- а) тлумачний словник
- б) етимологічний словник
- в) перекладний словник
- г) орфографічний словник

7. *Словник іношомовних слів подає всі слова в рядку:*

- а) стратег, тема, морфема, мережка
- б) міграція, симпозіум, будинок, цукати
- в) оригінал, адвокат, подарунок, сеанс
- г) емоції, конгрес, космос, коментар

8. *Слова „**Не бійтесь заглядати у словник...**” належать*

- а) І. Котляревському
- б) М. Рильському
- в) А. Малишку
- г) В. Стусу

9. *Словникову статтю: Декада* (проміжок часу в десять днів), десятиденка розм. *подає*

- а) словник омонімів
- б) словник антонімів
- в) словник синонімів
- г) словник паронімів

10. *Власні назви подає*

- а) діалектний словник
- б) ономастичний словник
- в) перекладний словник
- г) словник іншомовних слів

МОРФЕМІКА. СЛОВОТВІР

ІНФОРМАЦІЙНИЙ БЛОК

Морфеміка – розділ мовознавства, що вивчає морфемну будову слова.

§ 1. Структура слова

Усі слова української мови поділяються на слова з непохідними та похідними основами. За структурою слово може бути простим, вираженим тільки одним структурним елементом (*дід, осінь, літо*), і складним, здатним членуватися на кілька структурних елементів (*дідусь, переддень, літний*). Ці структурні елементи, найменші значеннєві частини слова, називаються **морфемами**. Розрізняють морфеми кореневі й афіксальні.

Кореневі морфеми становлять лексичне ядро слова. **Коренем** слова називається неподільна морфема, спільна для всіх споріднених слів, які мають одне лексичне ядро: *вода, водний, підводник*. Кореневі морфеми існують як непохідні (*гора, квіти, поле) і як похідні (*загір'я, пралис, стінний*). Слова службових частин мови мають тільки кореневу морфему (*під, хай, не, та*).*

Афіксальні морфем надають слову додаткових значень, маючи словотворче або формотворче значення. *Словотворчі афікси* є засобом творення нових слів. *Формотворчі афікси* утворюють форми одного слова. Афіксальні морфем представлені в мові префіксами, суфіксами, інтерфіксами, постфіксами, флексіями (закінченнями).

Префікс – службова морфема, що стоїть перед коренем і творить нове слово: прамова, зібрання, розклад.

Суфікс – морфема, що стоїть після кореня і має словотворче або формотворче значення. За допомогою суфіксів утворюються нові слова різних частин мови: *калина* – *калиновий*, *малий* – *менше*, *асфальт* – *асфальтувати*.

Більшість суфіксів виконують у мові словотворчу роль, деякі утворюють форми того самого слова.

Формотворчими виступають суфікси дієслів, ступенів Порівняння прикметників та прислівників, дієприкметників: *високий* – *вищий*, *весело* – *веселіше*, *косити* – *кошений*.

Інтерфікси – сполучні морфем, що використовуються для зв'язку структурних частин у складних словах. Найважливіші інтерфікси: *е, є, о*. У складних словах може бути кілька інтерфіксів: *словотворення, водогрязелікування, краєзнавчий*.

Постфікс – службова морфема, що стоїть у кінці слова після закінчення, має словотворче або формотворче значення. До постфіксів належать частки *-сь, -ся, -будь, -небудь, -бо, -но, -то, -от, -таки, -те*: *учитися, сміятись, куди-будь, хто-небудь, ідо-бо, сідай-но, десь-то, як-от, зробила-таки, ходімте*. Постфікси *-сь, -ся, -но* можуть утворювати і форми слів: *умиватися, ходи-но*.

Флексія – службова морфема, що не входить до складу основи, стоїть після суфікса або після кореня (у непохідних словах) і виражає відношення слів одне до одного у зв'язному мовленні. Флексії виділяються тільки в змінюваних словах: *риба, веселий, працювати*.

Деякі іменники не мають вираженого звуком закінчення в називному відмінку, воно з'являється тільки в непрямих відмінках. Такі флексії називаються *нульовими* і є граматичними показниками роду, числа, відмінка: *стіл* – *столи*, *дід* – *дідом*,

ділові.

Велике значення у словотворчій структурі має основа слова, зокрема *твірна основа*, яка може бути похідною і непохідною.

Основа – це частина слова (без закінчення), що виражає його лексичне значення. Основу можуть складати або лише кореневі морфеми, або корінь разом з афіксами: лід, велич, зоря, надбудова.

Непохідна основа не членується на морфеми, не мотивується іншою основою. Це первісна основа, а не утворена за допомогою афіксів споріднених слів: море, веселий, метро.

Похідна основа – це основа, яка членується на морфеми, за значенням і формою співвідноситься зі спорідненими словами; у складі похідної основи обов'язково має бути коренева морфема та хоча б один словотворчий афікс (префікс, суфікс, інтерфікс, постфікс), який виражає відношення похідної та твірної основи: розбити, учитель, широко, легкоатлет.

§ 2. Словотвір. Способи творення в українській мові

Словотвір як розділ мовознавства вивчає структуру слів, способи їхнього творення, словотворчі значення, що виникають у процесі словотворення.

В українській мові для позначення словотвірної пари слів використовують терміни *твірне* і *похідне* слово. Твірне слово найближче за значенням до похідного. Похідне слово завжди включає твірне основу і словотворчий засіб.

Похідна і непохідна основи стають твірними у процесі словотворення. **Твірна основа** – це основа (похідна або непохідна), від якої в мові утворюються нові слова: *весна* (непохідна) – *весняний* (похідна) – *веснянка* (похідна).

В українській мові розрізняються такі способи словотворення: *морфологічний*, *морфолого-синтаксичний*, *лексико-семантичний*.

Морфологічний спосіб словотворення включає афіксацію (суфіксальний, префіксальний, префіксально-суфіксальний, постфіксальний способи), безафіксний спосіб, основоскладання, словоскладання, аббревіацію.

Суфіксальний спосіб – це творення нового слова за допомогою словотворчого суфікса:

$\overline{\text{життя}} \leftarrow \overline{\text{жити}}$; $\overline{\text{весело}} \leftarrow \overline{\text{веселий}}$.

Префіксальний спосіб – це спосіб творення нових слів за допомогою префіксів:

$\overline{\text{перелітати}} \leftarrow \overline{\text{літати}}$; $\overline{\text{нецензурний}} \leftarrow \overline{\text{цензурний}}$;

$\overline{\text{ультразвук}} \leftarrow \overline{\text{звук}}$.

Префіксально-суфіксальний спосіб – це спосіб творення похідних слів додаванням до твірної основи одночасно суфікса і префікса:

$\overline{\text{прикордонник}} \leftarrow \overline{\text{кордон}}$; $\overline{\text{вибілити}} \leftarrow \overline{\text{білий}}$;

$\overline{\text{по-нашому}} \leftarrow \overline{\text{наш}}$.

Постфіксальним спосіб – спосіб творення нових слів за допомогою постфіксів *-сь, -ся, -небудь*:

$\overline{\text{одягтися}} \leftarrow \overline{\text{одягати}}$; $\overline{\text{що-небудь}} \leftarrow \overline{\text{що}}$;

$\overline{\text{взуватись}} \leftarrow \overline{\text{взувати}}$.

Безафіксний спосіб – це спосіб творення нових слів шляхом усічення твірної основи. Цим способом створюються іменники від дієслів та прикметників:

$\overline{\text{синь } \emptyset} \leftarrow \overline{\text{синій}}$; $\overline{\text{перехід } \emptyset} \leftarrow \overline{\text{переходити (о/ї)}}$;

$\overline{\text{захист } \emptyset} \leftarrow \overline{\text{захистити}}$.

Основоскладання – спосіб утворення нових слів за допомогою інтерфіксів з двох або більше основ повнозначних слів. Цей спосіб є продуктивним для утворення іменників та прикметників: *лісостеп, землекоп, перекотиполе*. Слова, утворені способом основоскладання, можуть

супроводжуватися суфіксацією: *землезнавство, легкоатлетичний, прапорносець.*

Словоскладання. При словоскладанні слова утворюються без інтерфіксів: *пресцентр, матч-ревани, пілот-інструктор.*

Абревіація – спосіб творення слів від усічених основ.

Розрізняють кілька типів абревіатур: 1) *складний тип* – нові слова утворюються з усічених основ кількох слів: *універмаг, Донбас*; 2) *ініціальний тип* – нові слова утворюються з початкових букв або звуків-слів: *рагс* (реєстрація актів громадянського стану), *СНД; НАТО*; 3) *мішаний тип* – нові слова утворюються поєднанням усіченої основи одного слова з окремими словами: *обладміністрація, райвідділ, міськрада.*

Морфолого-синтаксичний спосіб словотворення – це спосіб творення нових слів шляхом переходу з однієї частини мови в іншу: *черговий, вартовий, шампанське, господи, набережна, коло.*

Лексико-синтаксичний спосіб словотворення – це спосіб творення нових слів унаслідок розщеплення значення слова на два самостійні значення, тобто процес утворення омонімів від багатозначного слова: *Кобзар (Тарас Шевченко), Бондар, Коваль (прізвища), бондар, коваль (назви людей за родом діяльності).*

Схеми морфемного і словотвірного розборів

Морфемний аналіз – це поділ слова на морфеми безвідносно до того, в який спосіб і за допомогою яких словотворчих засобів виникло аналізоване слово:

1. Установити лексичне значення слова.
2. Визначити частиномовну належність аналізованого слова.
3. З'ясувати, слово змінне чи незмінне.
4. Виділити закінчення, якщо воно є.
5. Визначити основу (похідна чи непохідна).
6. Знайти корінь, назвати спільнокореневі слова.
7. Виділити афікси: префікси, суфікси, постфікси.

засекретити

уночі

учитель

Словотвірний аналіз – це встановлення способу словотворення аналізованого слова, тобто визначення твірної основи та словотворчих афіксів:

1. Установити лексичне значення слова.
2. Знайти твірне слово.
3. Визначити твірну основу.
4. Назвати фонетичні зміни (чергування).
5. Назвати словотворчі засоби.
6. Назвати спосіб творення похідного слова.

прибережний ← берег (з/ж) – префіксально-суфіксальний спосіб

вихід ♂ ← виходити (о/ї) – безафіксальний спосіб творення

дорого ♂ ← дорогий – суфіксальний спосіб творення

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

1. *Витишіть з тексту виділені слова й визначте в них корені. Доберіть до цих слів однокореневі.*

Над хатою Велика Ведмедиця
Черпає воду золотим ковшем
З глибокої *подільської* криниці,
Щоб *вилитися* золотим дощем.
І робить це ретельно та *щоночі*,
Коли земля *повернеться* лицем,

Коли зірки, ясні небесні очі,
Поділля *перехрестять* промінцем.

Я. Кременський

2. Виділіть у словах основу.

Річковий, підглянути, працюючи, змагатися, пити,
радість, Донбас, ясен.

3. Вишийте із речень у дві колонки: 1) слова, які не мають закінчення; 2) слова, які мають нульове закінчення.

1. Проходить день, за ним проходить ніч:
Життєвий ритм постійний, неодмінний.
Змін ритмів щодоби опріч
З рослинами також приходять зміни
2. Все починати важко, звісно,
І перший крок завжди важкий.
3. Місяць усміхається при цьому,
Зорі золотіють угорі.
4. Ні, не просто, не просто
Вік увесь прожити.
Все відносно, все відносно
Учень і учитель (З поезій Я. Кременського).

<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>
<hr/>	<hr/>

4. Виділіть у словах префікси.

Безбарвний, недочувати, найкращий, полісинтетичний, нероба, перерозподілити, антигуманний.

5. Виконайте морфемний розбір слів.

Учитель, премудрість, удень, записатися, пробудження.

6. Підкресліть слова з непохідною основою.

Небо, зоряно, підслухати, веселий, вівторок, реле, земля, фіолетовий, холод, кохання.

7. Визначте способи словотворення.

життя ← _____

здалеку ← _____

переспів ← _____

фарбуватися ← _____

літописець ← _____

безграмотний ← _____

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. *Форми одного слова подано в рядку*

а) молодий, молода, молоденький, молодь

б) сім, семи, на сімох, семеро

в) водити, водять, воджу, водимо

г) вода, водичка, водний, у воді

2. *Усі слова мають похідну основу в рядку*

- а) вітер, кращий, шелестіти
- б) вітерець, повідомляти, білуватий
- в) вода, передмова, загадка
- г) приспів, країна, берег

3. *Усі слова утворені префіксально-суфіксальним способом у рядку*

- а) узгір'я, контратака, надвечір'я
- б) відкриття, оббивати, правнучка
- в) придворний, учительська, підголосок
- г) поновити, ультрамодний, по-українськи

4. *Усі слова мають нульове закінчення в рядку*

- а) вечір, сестер, красень
- б) біг, удень, край
- в) вигін, зародок, цікаво
- г) заступ, боєць, панно

5. *Усі слова спільнокореневі в рядку*

- а) диво, дивина, дивитися
- б) город, городити, городина
- в) допомога, допоміжний, допомагати
- г) дивитися, видивлятися, диван

6. *Усі слова змінні в рядку*

- а) мрія, добрий, сорок, високо
- б) якір, віче, велич, шість
- в) горизонт, знання, читав, таксі
- г) краєвид, широкий, пальто, сказавши

7. *Спільнокореневими до слова **воля** є всі наведені слова, окрім*

- а) звільнити
- б) вольовий
- в) воленька
- г) відволікати

8. *Усі слова мають суфікс у рядку*

- а) рідненький, височина, недруг
- б) молодість, синок, абичий
- в) доброта, дідуган, свіжість
- г) життя, учитель, прийти

9. *Усі слова мають непохідну основу в рядку*

- а) білий, голова, бігти
- б) синюватий, дощовий, сонцезахисний
- в) ходити, писати, зеленіти
- г) степ, намір, літечко

10. *Слова **вихід, даль, перехід, почин** утворені*

- а) суфіксальним способом
- б) безафіксним способом
- в) префіксально-суфіксальним способом
- г) префіксальним способом

11. *Усі слова утворено способом основоскладання в рядку*

- а) першорядний, садовод, самовиховання
- б) працелюб, однотожник, ультрафіолетовий
- в) лісонасадження, синьоокий, будь-який
- г) двоголосний, червонощокий, ніщо

12. *У заперечних займенниках уживаємо префікс*

- а) ні-
- б) де-
- в) будь-
- г) казна-

13. *Спосіб утворення всіх слів – словоскладання в рядку*

- а) хата-читальня, меломанія, архівознавство
- б) мікросвіт, інженер-економіст, гідроканал
- в) лікар-стоматолог, кіловат-година, технік-механік
- г) учитель-фізик, ракета-носій, псевдопатріот

КОНТРОЛЬНИЙ БЛОК „Перевір себе” ПІДСУМКОВІ ТЕСТИ. ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Завдання 1 – 15 мають чотири варіанти відповіді, серед яких лише один правильний. Завдання 16 – це зразки текстів для написання власного висловлення (розвиток мовлення).

ВАРІАНТ I

1. *Український відповідник до словосполучення „**бути на хорошем счету**” подано в рядку*

- а) бути на гарному рахунку
- б) мати добру репутацію
- в) мати добру славу
- г) користуватися повагою

2. *Граматичну помилку допущено в рядку*

- а) провести захід; мати добру репутацію
- б) залучати до роботи; завідувач кафедри
- в) брати участь; індивідуальність особи
- г) обіймати посаду; навколишнє середовище

3. *Слово **відносини** може сполучатися зі словом*

- а) синтаксичні
- б) майнові
- в) процентні
- г) родинні

4. *Усі слова – пароніми в рядку*

- а) коледж – колеж – котедж
- б) легіон – регіон – легінь
- в) міліграм – міліметр – мільйон
- г) братній – братський – браття

5. *Наголос в усіх словах падає на другий склад у рядку*

- а) рукопис, кілометр, квартал
- б) виразний, фартух, дванадцять
- в) каталог, шкільний, запитання
- г) портфель, дрова, кропива

6. Усі слова ілюструють чергування [o], [e] з нулем звука в рядку

- а) малюнок, водень, мудрець
- б) обов'язок, кінець, шелест
- в) мозок, будинок, кров
- г) ставок, кисень, замисел

7. Однакова кількість букв і звуків у рядку

- а) зозуля, сьомий, гармонія
- б) історія, збірка, художній
- в) творчий, щедрість, щоденник
- г) дружба, солов'ї, зброя

8. В усіх словах пишемо префікс с- у рядку

- а) ..питати, ..могти, ..клеїти
- б) ..хитрувати, ..писаний, ..тишити
- в) ..казати, ..фотографувати, ..чистити
- г) ..хотіти, ..творити, ..шити

9. Усі слова пишемо з подвоєнням у рядку

- а) лібрето..о, ман..а, фін..;
- б) прилад..я, латат..я, мадон..а;
- в) ат..естат, віл..а, Тал..ін..;
- г) піц. а, ім..іграція, конфет..і.

10. Усі слова пишемо разом у рядку

- а) в/три/дорога, що/вечора, до/побачення
- б) до/в/кола, по/під/віконня, на/добраніч
- в) на/одинці, с/покон/віку, по/тихеньку
- г) як/най/кращий, до/вподоби, аби/чий

11. В усіх словах іншомовного походження пишемо **ц** в рядку

- а) Вірдж..нія, д..зель, д..путат
- б) Кр..т, еп..скоп, акс..ома
- в) Ч..каго, м..трополит, к..парис
- г) С..ц..лія, алж..рець, к..моно

12. *Усі голосні звуки нелабіалізовані в словах рядка*

- а) мережка, медаль, район
- б) лелека, дитя, зошит
- в) краса, мужність, книга
- г) крила, стільчик, стежка

13. *Усі слова розташовані в алфавітному порядку в рядку*

- а) клімат, клітка, клинок, клуб
- б) екватор, екран, експорт, експерт
- в) магія, манжет, матерія, магістр
- г) острів, отрута, осінь, оцінка

14. *Усі слова-синоніми в рядку*

- а) вибачення, прощення, перепросини
- б) природний, натуральний, природничий
- в) рукопис, машинопис, біографія
- г) недавно, щойно, колись

15. *Усі фразеологізми мають значення „далеко” в рядку*

- а) за царя Панька; як куцо́му до хвоста; не близький світ
- б) у дідька в зубах; на краю світу; не за горами
- в) де Сидір козам рога править; де Макар телят пасе;
за тридев'ять земель
- г) де і перець не росте; у чорта на болоті; як палицею
кинути

16. *Прочитайте наведений текст.*

Поміркуйте над тим, що кличе людину до творчості: літератора – писати книги, композитора – складати пісні, співака – повертати її в новій красі людям, живописця – зафіксувати на віки мить, коли з яблуні спадає у траву білопелюстковий цвіт...

Що спонукає й надихає людину до творчості?

Викладіть ваш погляд на цю проблему.

ВАРІАНТ II

1. *Порушено принцип наголошення в рядку*

- а) гуртожиток, ясенівий, шерстяній, ознака
- б) читання, цибулячий, формений, український
- в) тюльпановий, скарбник, прісний, житловий
- г) одинадцять, кілометр, рум'янець, оптовий

2. *Усі сполучення слів уживають тільки у професійному мовленні в рядку*

- а) банківський переказ; згідно з наказом; підписати зошит
- б) відшкодувати збитки; дійти згоди; перейти дорогу
- в) бартерна угода; вжити заходи; взяти до відома
- г) витяг з протоколу; номінальна ціна; виконати завдання

3. *Пароніми подано в рядку*

- а) ускладнення – труднощі
- б) тягучий – протяжний
- в) тактовний – тактичний
- г) розвал – розпад

4. *В усіх слова є губні приголосні в рядку*

- а) батько, м'ята, Вітчизна, ключ
- б) рельєф, ювілей, бюро, черешня
- в) бджола, матуся, пам'ять, футбол
- г) сяйво, зяблик, суніця, дев'ять

5. *Допущено помилку при творенні назв жителів місцевості в рядку*

- а) луганець, будапештець, миколаївець
- б) лучанин, вавилонець, харківчанин
- в) львів'янин, сахалінець, парижанин
- г) ужгородець, сумчанин, кіпріот

6. *Укажіть варіант, що відповідає фразеологізму „хоч до рани клади”*

- а) м'який, відповідальний
- б) лагідний, добрий
- в) той, що справляє враження
- г) безвідмовний, величний

7. Усі слова записано відповідно до орфографічних правил у рядку

- а) немовбито, не дуже, не далеко, неволя
- б) нез'ясований, не до речі, не дарма, ні від кого
- в) не досить, неначебно, не тільки, нескінченний
- г) неправда, недобачати, не зважаючи на ..., незабаром

8. В усіх словах на місці крапок треба вставити букву е в рядку

- а) л..вада, кр..мінь, м..р..жка, мар..во
- б) бр..нькіт, бр..ньчати, в..л..тень, кр..сало
- в) лучн..ця, к..парис, в..с..лка, л..гінь
- г) пр..мат, ч..рвень, ш..л..стіти, пиш..мо

9. В усіх словах спрошення відбувається лише у вимові в рядку

- а) пристрас..ний, балас..ний, проїз..ний
- б) буревіс..ник, зліс..ний, гіган..ський
- в) студен..ський, жаліс..ливий, шелес..нути
- г) шіс..надцять, зап'яс..ний, тури..ський

10. Допущено помилку в написанні прикметників із суфіксами **-цьк-, -зьк-, -ськ-** у рядку

- а) прилуцький, золотоносський, кагарлицький
- б) ясинуватський, школярський, острозький
- в) парубоцький, меккський, вояцький
- г) винницький, кременчукський, народицький

11. У написанні власних назв допущено помилку в рядку

а) Новий рік, Будинок учителя, День Незалежності України

б) Свято Перемоги, Рада Безпеки, завод „Прогрес”

в) Національні збори, Кабінет Міністрів України, Республіка Білорусь

г) Закарпаття, Королівство Нідерландів, Міжнародна асоціація українців

12. *Усі слова пишемо з апострофом у рядку*

- а) черв..як, об..їжджати, миш..як, сурм..яний
- б) пів..їдальні, полум..яніти, вітр..як, об..ємний
- в) переджнив..я, слов..яни, Св..ятослав, між..ярусний
- г) перед..ювілейний, рутв..яний, матір..ю, львів..янин

13. *Усі прислівники написано відповідно до норм правопису в рядку*

- а) до смаку, на-гора, день у день, довкола
- б) хоч-нехоч, зранку, надвоє, один-по-одному
- в) наскрізь, по-молодецькому, не охайно, допобачення
- г) назустріч, кінець-кінцем, сам на сам, хоч-не-хоч

14. *Правильно подано пояснення до написання слів **життя-буття, щастя-доля** в рядку*

- а) з дефісом пишемо близькі за змістом поняття
- б) з дефісом пишемо прикладки
- в) з дефісом пишемо протилежні за змістом поняття
- г) з дефісом пишемо іменники, утворені за допомогою сполучних голосних

15. *Складні прикметники **різко/окреслений, абсолютно/сухий** пишемо*

- а) разом
- б) окремо
- в) з дефісом
- г) перше слово – разом, друге – окремо

16. *Прочитайте наведений текст.*

У буденному житті українців важливе місце належить святам і урочистостям, у яких втілюється душа народу, національні особливості і традиції. Вони урізноманітнюють і пожвавлюють будні, дають можливість відпочити, набратися духовної та творчої наснаги.

Перевагу яким святам (державні, релігійні, професійні, народні, сімейно-побутові тощо) ви (ваша родина) віддаєте? Чому?

Викладіть ваш погляд на цю проблему.

ВАРІАНТ III

1. *Допущено помилку при поділі слів на склади в рядку*

- а) пів'я-щи-ка, свя-то, о-лень, на-зби-ра-ти
- б) люб-лю, ріж-ки, рі-здвя-ний, ко-ло-сся
- в) зай-чик, за-кри-ча-ти, о-сінь, зна-йо-мий
- г) дав-но, лов-лю, чай-ник, ди-тин-ство

2. *Букви **я, ю, є** позначають один звук у всіх словах рядка*

- а) нюанс, свято, Репін, кохання
- б) дюшес, м'ятний, авеню, заняття
- в) юрист, ряска, буряк, любов
- г) рябий, рюмсати, пюре, миш'як

3. *У перекладі українською мовою пишемо о після шиплячих у всіх словах рядка*

- а) желтый, четыре, шест, пчела
- б) чернила, желудь, шестой, черника
- в) жесткий, шлем, честный, желч
- г) четырнадцать, шелк, черт, челюсть

4. *Наголошуємо третій склад у всіх словах рядка*

- а) вестибюль, полотно, хатинка
- б) малюють, педагог, гарячий
- в) запитання, абонентський, захисний
- г) обласний, пацієнт, рукопис

5. *НЕ становлять антонімічної пари слова рядка*

- а) знаменитий – безславний
- б) спочатку – насамперед
- в) природний – штучний
- г) сприяти – перешкоджати

6. *НЕ є синонімом до слова **ніжний** варіант*

- а) ласкавий
- б) мудрий
- в) оксамитовий
- г) лагідний

7. Слово **покажчик** може сполучатися зі словом рядка

- а) культури
- б) зрілості
- в) даних
- г) дороги

8. Український відповідник до слова іношомовного походження **бонна** подано в рядку

- а) вихователька-іноземка
- б) друкарський шрифт
- в) холодний вітер
- г) грошові знаки

9. Не потребує редагування речення

- а) Учора я одержав повідомлення про грошовий перевод.
- б) Не дивлячись на погані погодні умови, змагання з мініфутболу відбулися.
- в) Будьте так добрі, скажіть, як попасти на Театральну площу?
- г) Передплату на газети та журнали можна оформити в будь-якому поштовому відділенні.

10. З префіксом **пре-** пишемо всі слова рядка

- а) пр..соромити, пр..чудовий, пр..злий
- б) пр..завзятий, пр..освященство, пр..чистий
- в) пр..сягати, пр..кумедний, пр..щедрий
- г) пр.. подобність, пр..звище, пр..красний

11. Згідно з орфографічними правилами написані всі слова рядка

- а) Нобелівська премія, Києво-Печерська лавра, будинок мод
- б) Далекий Схід, донецькі степи, набережна лейтенанта Шмідта
- в) Світова війна, Аскольдова могила, Ангел-хранитель
- г) Софійський собор, мис Доброї Надії, Патріарх Православної Церкви

12. *Допущено помилку в написанні слова іношомовного походження в рядку*

- а) ад'ютант, порт'єра, мюзикл, О'Генрі
- б) сюрреалізм, унтерофіцер, інтермецо, попурі
- в) бароко, еміграція, гюрза, кімоно
- г) меридіан, інновація, імміграція, Чікаго

13. *НЕ можна поділити на склади всі слова рядка*

- а) матч, соя, круг, ім'я
- б) душ, ківш, джміль, борщ
- в) овоч, дім, сім'я, лід
- г) тюль, емаль, круг, гриб

14. *Чергування о, е з і відбувається в усіх словах рядка*

- а) дзвонити, летіти, змогти, дробовий
- б) гора, брести, пироги, урок
- в) нога, мести, дрова, вести
- г) небога, бродити, боковий, вербовий

15. *Є прикладка в усіх словах рядка*

- а) хлопець-богатир, вересень-місяць, батько-мати
- б) гриб-паразит, сосни-близнюки, штабскапітан
- в) дівчина-красуня, учитель-біолог, Ока-ріка
- г) дуб-велетень, вовк-жадняга, щастя-доля

16. *Прочитайте наведений текст.*

Серед епітетів, що найчастіше додають до назви нашої країни, перше місце, безперечно, належить слову „мальовнича”. Саме так називають у світі Україну за красу її природи. Вона приваблює зеленим вбранням гаїв, садів, чарує блакитним оксамитом повноводних річок, вражає своїми безмежними степовими просторами...

Чи потребує природа нашого захисту?

Викладіть ваш погляд на цю проблему.

ВАРІАНТ IV

1. *Утворені одним способом усі слова рядка*

- а) запасний, ідейний, насправді
- б) вижити, перейти, записати
- в) простудитися, прислухатися, одягатися
- г) широко, далечінь, перехід

2. *Літеру г пишемо в усіх словах рядка*

- а) ..удзик, ..роно, ..анок, ..ринджоли
- б) ..азда, а..рус, ..рамота, ..руша
- в) дзи..а, ..рунт, о..ірок, ..ава
- г) ..уля, ..едзь, ..речний, ..усячий

3. *Синонімами до слова **Богородиця** є всі слова рядка*

- а) Божа Мати, Пречиста, Всевишній
- б) Владичиця, Господь, дана Богом
- в) Богоматір, Пречиста Діва, Діва Марія
- г) Мадонна, Сотворитель, ангел-хранитель

4. *Утворено шляхом осново- чи словоскладанням усі слова рядка*

- а) архівознавство, льон-довгунець, баба-яга
- б) перекотиполе, чорнобривий, прапорonosець
- в) хлібороб, Дунай-ріка, пароплав
- г) Лисичка-Сестричка, землекоп, ультрафіолетовий

5. *Прийменник **в** уживаємо в усіх словах рядка*

- а) зустрітися ... магазині; дерева ... снігу; стрибати ... воду
- б) знайти ... архіві, поїхати ... Стамбул; працювати ... офісі
- в) зайти ... кімнату; перепочити ... готелі; розрахуватися ... ошадбанку
- г) спуститися ... метро; приїхати ... Сочі; зайти ... вагон

6. *Знак м'якшення пишемо в усх словах рядка*

- а) спіл..ник, бояз..кість, дон..чин
- б) виход..те, тон..ший, різ..бяр
- в) нян..чити, Н..ютон, бракон..єр
- г) ін..єкція, с..огодні, брин..чати

7. Префікс **при-** пишемо в усіх словах рядка

- а) пр..чепити, пр..крашати, пр..святити
- б) пр..вести, пр..стол, пр..мудрість
- в) пр..вокзальний, пр..бій, пр..світлий
- г) пр..світити, пр..шити, пр..красний

8. Закриті склади в усіх словах рядка

- а) восьмий, сніг, сядьте
- б) чесний, якість, масний
- в) Харків, брязкіт, оббити
- г) Львів, менший, відділ

9. Утворені безафіксним способом усі слова рядка

- а) шелест, крик, переклад
- б) перебіг, заспів, задоволення
- в) переказ, заява, засушений
- г) перелаз, забіг, небувалий

10. Суфікс **-ок** мають усі іменники рядка

- а) димок, гурток, урок, моток
- б) кілок, куток, знаток, строк
- в) лісок, листок, волосок, пилок
- г) стрибок, зубок, ставок, крок

11. З дефісом пишемо всі слова рядка

- а) що/небудь, красуня/квітка, аби/чий, бізнес/ланч
- б) прес/аташе, пап'є/маше, Ла/Манш, біло/сніжний
- в) сніжно/білий, Сан/Франциско, з/поміж, на/гора
- г) із/за, тишком/нишком, чин/чином, будь/що

12. Записано правильно всі слова рядка

- а) Єлісеєв, Аксьонов, Мольєр, Білов
- б) Любченко, Соловйов, Баби́чев, Крамський
- в) Великанов, Хрустальов, Слепцов, Щипачов
- г) Лютиков, Кондратьєв, Демьянов, Гущин

13. *Має таку будову: префікс, корінь, суфікс – слово рядка*

- а) прамісто
- б) звечора
- в) невеликий
- г) підгір'я

14. *Правильний варіант закінчення приказки „Ось тобі бабо, і...” в рядку*

- а) бубликів в'язка
- б) Юріїв день
- в) свята неділя
- г) Великдень

15. *Антонімічні фразеологізми подано в рядку*

- а) влипнути в історію – попасти на слизьке
- б) ні обійти ні об'їхати – ходячий мрець
- в) знімати стружку – милити шию
- г) заходитися сміхом – скалити зуби

16. *Прочитайте наведений текст.*

Незламним символом національної свідомості для українців завжди був і залишається Тарас Шевченко. Він уособлював у своїй поезії й духовність народу, і його соціальні сподівання. Ще одним символом історичної долі народу є Богдан Хмельницький. З його постаттю пов'язана драматичність національно-визвольної боротьби. Пізніше гасло національних сподівань було підхоплено Михайлом Грушевським.

Кого ви вважаєте символом національної самосвідомості?

Викладіть ваш погляд на цю проблему.

ВАРІАНТ V

1. *Кількість звуків і букв однакова в усіх словах рядка*

- а) кохання, каштан, вітрюган
- б) знайомство, бійка, ялинка
- в) надія, суниця, стрімкий
- г) манжет, безвідмовний, львів'янин

2. *Приголосні дзвінки в усіх словах рядка*

- а) газда, озеро, доброта
- б) лебідь, намисто, добробут
- в) земля, роздолля, дзига
- г) кобзар, доля, Україна

3. *Приголосні подовжені в усіх словах рядка*

- а) ріл..я, жовч..ю, об..ити
- б) чут..я, л..ється, затиш..я
- в) ключ..я, Поліс..я, швидкіст..ю
- г) ніч..ю, шален..ий, обертан..я

4. *Чергування НЕ відбувається в усіх словах рядка*

- а) Гродно, яхта, очерет
- б) дух, шелест, година
- в) вечір, сніг, хліб
- г) шепіт, човен, Вісла

5. *Наголос падає на другий склад в усіх словах рядка*

- а) читання, кропива, олень
- б) верба, фартух, вітчим
- в) циган, босий, в'язкий
- г) чадний, дихання, живопис

6. *Апостроф пишемо в усіх словах рядка*

- а) перед..ювілейний, пів..ящика, мавп..ячий
- б) з..єднати, моркв..яний, м..ясний
- в) між..яр..я, верб..я, черв..як
- г) роз..ятрити, тьм..яний, солов..їний

7. Знак м'якшення НЕ пишемо в усіх словах рядка

- а) промін..чик, нян..чити, вар..єте
- б) лос..йон, смієш..ся, в'єт..ся
- в) камін..чик, куз..ня, мен..ший
- г) ніжинс..кий, буквар.., Н..ютон

8. НЕ допущено помилок в усіх словах рядка

- а) дзига, шприц, Х'юстон
- б) марево, вариво, вінегрет
- в) палево, печиво, підйом
- г) мереживо, фейсверк, гедзь

9. Префікс **пре-** пишемо в усіх словах рядка

- а) пр..великий, пр..бережний, пр..злий
- б) пр..спокійний, пр..красний, пр..зирливий
- в) пр..милий, пр..глушити, пр..стол
- г) пр..освященство, пр..ярок, пр..багато

10. Суфікс **-зьк-** при творенні прикметників пишемо в усіх словах рядка

- а) Бахмач, Золотоноша, Чикаго
- б) Куп'янськ, Онега, чех
- в) Краків, Рига, Кавказ
- г) Норвегія, Запоріжжя, Кривий Ріг

11. Допущена помилка в написанні великої літери в рядку

- а) Мала Ведмедиця, Центральна рада, країни західної Європи
- б) Білий налив (яблуня), сузір'я Великого Пса, станція „Контрактова”
- в) Карл Великий, Президент України, громадянська війна
- г) фабрика „Стиль”, Слобожанщина, Нобелівська премія

12. З дефісом пишемо всі слова рядка

- а) міні/маркет, віце/прем'єр, контр/атака
- б) десь/інде, де/інде, великий/превеликий
- в) норд/ост, кисло/солодкий, на/гора
- г) пів/Європи, віч/на/віч, дарма/що

13. *Допущена помилка в написанні слів іношомовного походження в рядку*

- а) інтермецо, імміграція, Крит
- б) Лейпціг, кореляція, Сицилія
- в) анотація, Ренесанс, бравісимо
- г) форпостний, фос, Голландія

14. *Правильно записані всі прізвища рядка*

- а) Єршов, Кузнєцов, Белінський
- б) Горпинич, Ільїн, Писарєв
- в) Пом'яловський, Зверєв, Грубецький
- г) Тюменєв, Андрєєв, Акімов

15. *Правильно утворені всі імена по батькові в рядку*

- а) Олексійович, Ілліч, Андрійовна
- б) Іллівна, Кузьмич, Юрійович
- в) Аркадієвич, Микитівна, Лаврентійович
- г) Геннадіївна, Олегівна, Арсентьович

16. *Прочитайте наведений текст.*

Українська література... Сьогодні ми начебто заново знайомимося з нею. І вчимося любити й шанувати спадщину, якої мало не позбулися. А ще вчимося вбачати велике в єдиному перлинному слові, цінувати духовні здобутки минулих поколінь і сьогодення.

Творчість яких українських письменників впливає на стан сучасного літературного процесу?

Викладіть ваш погляд на цю проблему.

ВАРІАНТ VI

1. *Усі приголосні глухі в словах рядка*

- а) жага, джміль, щастя
- б) чари, сотка, фігура
- в) чуття, кохати, стукати
- г) природа, хурделиця, закон

2. *Кількість звуків і букв різна в словах рядка*

- а) ніжність, дзеркальний, чуттєвість
- б) щирість, чуття, поезія
- в) стаття, джерело, людина
- г) чаєчка, радість, український

3. *Спрощення відбувається в усіх словах рядка*

- а) ненависть, диригент, брязкіт
- б) випуск, масть, радість
- в) злість, піст, тиждень
- г) область, баласт, честь

4. *Можливе чергування початкових звуків у всіх словах рядка*

- а) іспити, вписати, Іспанія
- б) ігрек, Ізюм, ймення
- в) уривок, івасі, урізнобіч
- г) іти, вдова, уцілілий

5. *Слово, у якому відбулися дисиміляційні процеси, є в реченні рядка*

а) Кругом садочки, біленькі хати, І соловейка в гаю чувати (Леся Українка).

б) Тільки тобою серце кричить моє, Тільки тобою сили мені дає... (В. Стус).

в) Він світить нам, немов маяк у морі, не погасє в маминих очах (М. Гринюк).

г) Земля не любить, коли просять, Але не сіють і не косять... (Л. Забашта).

6. *Наголос падає на третій склад в усіх словах рядка*

- а) молодецький, кряжистий, люб'язний
- б) коромисло, горошина, живопис
- в) український, дзеленьчати, кропива
- г) джерельний, переможний, болотистий

7. *Апостроф НЕ пишемо в усіх словах рядка*

- а) Р..єпін, бракон..єр, мад..яр
- б) прив..язати, модел..єр, ін..єкція
- в) Х..юстон, Вороб..йов, між..ярусний
- г) ад..ютант, миш..як, Заполяр..я

8. *Допущено помилку у слові в рядку*

- а) прем'єр, мільярдний, Наталчин
- б) бренькіт, різьб'яр, Лук'ян
- в) напівзів'ялий, В'ячеслав, тьохкати
- г) тонший, торф'яний, баский

9. *Префікс при- пишемо в усіх словах рядка*

- а) пр..ступити, пр..чал, пр..суворий
- б) пр..дорожний, пр..смажений, пр..рва
- в) пр..щеплення, пр..нада, Пр..карпаття
- г) пр..бити, пр..крашати, пр..подобний

10. *Суфікс -ськ- при творенні прикметників пишемо в усіх словах рядка*

- а) Верховина, Лейпциг, Відень
- б) Урал, Чикаго, Сватове
- в) Цюрих, Полісся, Одеса
- г) Новоайдар, Сиваш, Кременчук

11. *Велику літеру пишемо в усіх словах рядка*

- а) (З,з)бройні (С,с)или (У,у)країни, (Р,р)еспубліка (П,п)ольща, (В,в)елика (В,в)едмедиця
- б) (О,о)рганізація (О,о)б'єднаних (Н,н)ацій, (Я,я)рослав (М,м)удрий, (Д,д)ень (У,у)чителя
- в) (Б,б)ілий (Б,б)ім (Ч,ч)орне (В,в)ухо, (Т,т)еплого (О,о)лекси, (П,п)речиста (Д,д)іва (М,м)арія
- г) (Д,д)ень (К,к)онституції, (Н,н)естор (Л,л)ітописець, (У,у)олл-(С,с)трит

12. *Окремо пишемо всі слова рядка*

- а) *всесвітньо/відомий, сам/на/сам, хіба/що*
- б) *на/світанку, до/побачення, на/двоє*
- в) *свіжо/зрубаний, до/речі, на/жаль*
- г) *до/схочу, день/у/день, не/з/руки*

13. *Правильно записані всі слова іношомовного походження в рядку*

- а) *метрополит, Чикаго, кают-компанія*
- б) *марсельеза, зигзаг, мад'яр*
- в) *бонна, транс'європейський, філе*
- г) *віньєтка, ва-банк, ін'єкція*

14. *НЕ відмінюється чоловіче прізвище в рядку*

- а) *Бугайов, Ягич, Непийвода*
- б) *Клименко, Федотов, Швець*
- в) *Лісняк, Живаго, Коломієць*
- г) *Крохмаль, Ковалів, Васюта*

15. *Допущена помилка у творенні імен по батькові в рядку*

- а) *Катерина Іллівна, Юрій Миколайович, Варвара Василівна*
- б) *Петро Андрійович, В'ячеслав Ігорович, Олеся Макарівна*
- в) *Михайло Микитович, Назар Геннадійович, Алла Володимирівна*
- г) *Марія Аркадійовна, Євген Петрович, Світлана Семенівна*

16. *Прочитайте наведений текст.*

Вишивка – це один з найулюбленіших та найбільш поширених видів народного мистецтва. Вишивкою прикрашали традиційний український одяг. З давнини йому надавали магічного значення – вона була оберегом.

Чим є вишивка для вас – оберегом, даниною моді чи символом патріотизму?

Викладіть ваш погляд на цю проблему.

ВАРІАНТ VII

1. Букву *г* уживаємо в усіх словах рядка

- а) ..уля, ..ордість, ..рунт
- б) ..ирли..а, ..валт, ..е..емон
- в) ..ел..отіти, а..рус, ..усінь
- г) ..ава, ..анок, ..валт

2. Буквосполучення *дж* і *дз* позначають один звук у всіх словах рядка

- а) кукурудза, дзига, підживити
- б) народжувати, відзвук, охолоджувати
- в) джем, попереджений, саджу
- г) джміль, віддзеркалення, сиджу

3. Порушені засоби милозвучності в реченні

- а) Надія народилась і виросла в Києві.
- б) Вона часто ходила на Володимирську гірку й малувала краєвиди.
- в) Батьки здивувалися, коли Надія успішно склала екзамени і вступила до театрального інституту.
- г) Вона говорила тихо, але у залі усі чули молоду артистку, бо в її словах було багато почуття й хвилювання.

4. Склади закриті в усіх словах рядка

- а) рідний, прийшов, перстень
- б) крайній, брат, футбол
- в) вільний, бульвар, інженер
- г) словник, батьківський, одяг

5. Допущено помилку у вживанні паронімів у рядку

- а) На зборах трудового колективу було розподілено громадські доручення.
- б) Лист від адресанта надійшов вчасно.
- в) Було нагороджено дипломантів конкурсу „Молоді виконавці сучасної української пісні”.
- г) Коледж Луганського національного університету імені Тараса Шевченка успішно пройшов акредитацію.

6. *НЕ* утворює синонімічний ряд варіант

- а) бідний – убогий – злиденний
- б) бігти – мчатися – нестися
- в) дружити – приятелювати – любити
- г) зразковий – взірцевий – показовий

7. Префікс іношомовного походження передає значення „вихід за межі чого-небудь” у рядку

- а) біатлон, біном
- б) антимонопольний, антиген
- в) епілог, епіцентр
- г) екстрасенс, екстраверсія

8. З дефісом пишемо слово в рядку

- а) перекоти/поле, гран/прі, інфра/структура
- б) теле/екран, міні/маркет, Анти/Дюринг
- в) гео/політика, інтер/пол, унтер/офіцер
- г) мікро/економіка, сюр/реалізм, ультра/модний

9. Правильно записані всі прізвища в рядку

- а) Пешковський, Кондратьєв, Єрохін
- б) Дем'янов, Воробйов, Юрьєв
- в) Благов, Алексєєв, Рошин
- г) Слепцов, Ніколаєв, Лісков

10. Допущена помилка в написанні **не** в реченні

а) На обрії старий вітряк здіймає в небо крила. Злетіти хоче, неборак, – піднятися не сила (М. Луків).

б) І така невимовна на світі краса – не любити цю землю, їй-богу, не можна (М. Луків).

в) Люблю свого я милого, в коханні незрадливого – за душу молоду (О. Гончар).

г) У маминому саду червоніли незірвані ще яблука (Я. Круп'янку).

11. Букву **и** пишемо в усіх словах рядка

- а) матр..ця, пр..вілей, м..нталітет
- б) пред..кативність, К..пр, С..р..я
- в) д..с..дент, Сан-Франц..ско, інд..катор
- г) Флор..да, рез..денція, д..аспора

12. Дві **и** пишемо в усіх словах рядка

- а) глибин..ість, віддан..ість, старан..ість
- б) числен..ість, обізнан..ість, пісен..ість
- в) туман..ість, невблаган..ість, нездійснен..ість
- г) вихован..ість, цін..ість, незбагнен..ість

13. Формула ввічливості помилкова в рядку

- а) Добридень! Бувайте здорові; До зустрічі
- б) Бажаю здоров'я; Прошу Вас; У добру путь!
- в) Дозвольте порадити Вам...; Я вибачаюсь; Бажаю здоров'я!
- г) Добраніч! Щасливої дороги; Будьте люб'язні...

14. Окремо пишемо виділене слово в реченні

- а) Насміявшись *в/волю*, Христина попрощалася з хазяйкою і вийшла (І. Нечуй-Левицький).
- б) Молодята про щось розмовляли *у/двох* (О. Гончар).
- в) Не знаєш, *на/що* й дивитися: чи на Дніпро, чи на Київ?... (О. Стороженко).
- г) І *на/що* чоловік живе? Пощо у світ родиться (Марко Вовчок).

15. Орфографічна помилка допущена в реченні

- а) У сучасному Парижі розташовані штаб-квартири 270 міжнародних організацій, у тому числі ЮНЕСКО.
- б) У центрі Києва, на площі Богдана Хмельницького, височить пам'ятка давньоруського мистецтва – славетний Софійський Собор.
- в) Великий київський князь Володимир Мономах змалку був навчений багатьох мов і премудростей (За П. Загребельним).
- г) Слава про Софію поширилася далеко за межі Київської Русі.

16. Прочитайте наведений текст.

Самобутність, душевність, щирість виконання музичних творів, що завжди були притаманні українському народу, покладені в основу сучасних творчих досягнень українських композиторів, музикантів і співаків. Ще М. Гоголь писав: „Це народна історія, жива, яскрава, сповнена барв, істина, історія, яка розкриває все життя народу...”.

Яке ваше ставлення до сучасної української пісні?

Викладіть ваш погляд на цю проблему.

ВАРІАНТ VIII

1. Лабіалізовані всі голосні рядка

- а) сорока, молоко, вузький
- б) базар, короб, вуйко
- в) ворон, бурундук, покров
- г) колос, потік, долоня

2. Усі приголосні тверді в словах рядка

- а) екзамен, спокуса, знайомий
- б) листопад, веселка, велич
- в) краса, знання, шестеро
- г) огорожа, стежечка, край

3. Чергування приголосних відбувається в усіх словах рядка

- а) нести, небо, високий
- б) голубка, женити, ромашка
- в) любити, книжка, рука
- г) нога, пливти, човен

4. Асиміляція за м'якістю відбувається в усіх словах рядка

- а) пісня, щирість, свято
- б) юність, життя, земля
- в) осінній, сьогодні, схід
- г) майбутнє, кузня, череда

5. Усі слова і сполучення слів належать до офіційно-ділового стилю в рядку

- а) пояснювальна записка, поліс, байт
- б) протокол, словотвір, рішення
- в) поручитель, декларація, оголошення
- г) постанова, трансфер, реєстрація

6. НЕ належить до іношмовних слово в рядку

- а) футбол, сенсація, брифінг
- б) канон, облік, інтелектуал
- в) панно, комюніке, філігранний
- г) толерантний, стимул, коледж

7. Усі слова в рядку утворені способом словоскладання

- а) ліворуч, ракета-носій, фільм-опера
- б) агропром, часто-густо, матч-реванш
- в) салон-перукарня, місто-герой, школа-інтернат
- г) пілот-інструктор, стінгазета, ледь-ледь

8. На другий склад падає наголос в усіх словах рядка

- а) арахіс, жаданий, чорнозем
- б) середина, форзац, цінник
- в) мережа, горошина, оцет
- г) вибоїна, всередині, донька

9. Глухі приголосні перед дзвінкими у вимові змінюються на дзвінки в усіх словах рядка

- а) молотьба, різкий, легко
- б) вокзал, просьба, косьба
- в) ходьба, змогти, дядько
- г) боротьба, хоч би, підшефний

10. Літеру е пишемо у слові рядка

- а) плет..во, брат..к, земл..ця
- б) пряд..во, мар..во, дід..ще
- в) печ..во, хлопч..сько, повод..р
- г) хлібч..к, дал..на, мереж..во

11. З малої літери пишемо всі слова рядка

- а) (З,з)аслужений (П,п)рацівник (К,к)ультури, (Є,є)пископ, (Д,д)екларация (П,п)рав (Л,л)юдини
- б) (Б,б)оги, (К,к)иївські (П,п)арки, (В,в)еликий (П,п)іст
- в) (Д,д)екан, (А,а)хіллесо́ва (П,п)’ята, (Д,д)ніпровські (К,к)ручі
- г) (П,п)рокрусто́ве (Л,л)оже, (Ш,ш)евченкова (Л,л)ірика, (Л,л)ьодове (П,п)обоїще

12. Нульове закінчення мають усі слова рядка

- а) ясен, високо, постать
- б) край, відповідь, дощик
- в) земель, садок, кіно
- г) весен, ходив, поспішаючи

13. Дзвінки приголосні в кінці складу і слова не втрачають дзвінкості в усіх словах рядка

- а) сте**ж**ка, гри**б**, лег**к**ий
- б) буд**к**а, гад**к**а, вог**к**ий
- в) домі**г**ся, зуб**б**, ка**з**ка
- г) хлі**б**, кі**г**ті, дуб**б**

14. Допущено помилку в написанні слова в рядку

- а) з розгону, з-посеред, немовби-то
- б) від ранку до вечора, таким чином, по-латині
- в) анітрохи, до ладу, любо-дорого
- г) казна-відколи, глухонімий, учотирьох

15. Формами одного слова є всі слова рядка

- а) зоряний, зоряне, зірка
- б) земля, на землі, земляний
- в) говорю, говоримо, говори
- г) горобина, горобини, горобинний

16. Прочитайте наведений текст.

Сенс людського життя – у досягненні краси, гармонії, у самовираженні. Якщо кожен з нас щодня робитиме щось досконаліше, ніж учора, і робитиме це свідомо, то це його зосередження неминуче відобразиться в його свідомості, змінить його поведінку на краще.

Як ви розумієте поняття „екологія душі”?

Викладіть ваш погляд на цю проблему.

ВАРІАНТ ІХ

1. Букви **я, ю, є** позначають два звуки в усіх словах рядка

- а) м'який, тьмянний, юність
- б) моя, рельєф, ін'єкція
- в) об'єкт, зброя, шуре
- г) пам'ять, цвях, бюро

2. Сонорні всі приголосні рядка

- а) манера, лілея, крайній
- б) вільний, явір, реалізм
- в) реальний, юний, мінерал
- г) новина, любов, ранній

3. Чергування приголосних відбувається в усіх словах рядка

- а) носити, палець, варіант
- б) берег, красивий, кордон
- в) чесати, свист, жолудь
- г) пестити, любити, в'язаний

4. Нульове закінчення мають усі слова рядка

- а) красень, сокіл, швидкість
- б) молодість, весен, удень
- в) широчінь, весло, край
- г) байкар, медальйон, потихеньку

5. *Правильно утворено синонімічний ряд у варіанті*

- а) захисник – оборонець – обирати
- б) випадок – подія – випадковий
- в) межа – кордон – лінія
- г) тремтіти – дрижати – зігріватися

6. *Правильно дібрано відповідник до іншомовного слова **постулат** у рядку*

- а) припущення
- б) заборона
- в) поєднання
- г) вимога

7. *Виділене слово вжите в невластивому йому значенні в рядку*

- а) Директор школи **перебуває** у відрадженні.
- б) Наукова бібліотека **розташована** на другому поверсі.
- в) Анталію **вважають** одним з найпопулярніших курортів.
- г) Узимку фрукти й овочі дуже **корисливі** для організму.

8. *Префікс іншомовного походження передає значення „зверхність, верховенство” в рядку*

- а) абіогенез, анахромат
- б) девальвація, дегазатор
- в) архіпелаг, архієпископ
- г) аналогія, анахронізм

9. *Допущена помилка в написанні **не** в рядку*

а) **не**долік даних визначень, **не**широкий слід, **не**завершена робота

б) робота **не** завершена, **не**дійсний документ, **не**адекватне сприйняття

в) **не**видимі сліди; **не** високий, а низький; **не**доцільно виділяти

г) **не** варто припускати, **не** своєчасне звернення, **не**з’ясовані причини

10. *Разом пишемо виділені слова в реченні*

а) *У/двох* місцях у натовпі рухалися люди (А. Головка).

б) Вершник сонно хитався в сідлі *з/боку* на бік (К. Малькова).

в) *Як/би* був я астрологом, відкрив би на твою честь нову зірку (С. Осипенко).

г) Вона тільки про те й думала та журилася, *як/би* та *як/би* розважитися й розбагатіти (Марко Вовчок).

11. *Допущено помилку в перекладі в рядку*

а) быть високого мнения – бути високої думки, частная переписка – приватне листування, благоприятный – сприятливий

б) вероятность – імовірність, частное лицо – приватна особа, изысканность – вишуканість

в) черта характера – риса характеру, применяют на практике – приміняти на практиці, внештатный – позаштатний

г) бархат – оксамит, четкий почерк – розбірливий почерк, быть в опасности – бути в небезпеці

12. *Допущено помилку в етикетних формулах в рядку*

а) Прошу! Моє шанування; На все добре

б) Прости мені, друже! Радий Вас бачити; Привіт!

в) Дуже вдячний за Вашу турботу; Щасливого путі

г) Будь ласка; З Богом; Як здоров'я?

13. *Без апострофа пишемо всі слова рядка*

а) черв..як, св..ято, тьм..яний

б) Св..ятослав, дзв..якнути, медв..яний

в) рутв..яний, верб..я, р..ябий

г) бур..яний, р..юмсати, торф..яний

14. *З дефісом пишемо всі слова рядка*

а) молочно/білий, по/совісті, хоч/не/хоч

б) куди/небудь, по/перше, раз/у/раз

в) пліч/о/пліч, десь/інколи, по/бойовому

г) день/від/дня, по/латині, десь/колись

15. *Подвоєні приголосні пишемо в усіх словах рядка*

- а) Мек..а, ван..а, лібрет..о
- б) ім..іграція, Гол..андія, бон..а
- в) ем..іграція, нет..о, Марок..о
- г) Ніц..а, беладон..а, шас..і

16. *Прочитайте наведений текст.*

Споконвіків у суспільстві цінували різні людські якості: у тривожні часи – мужність, хоробрість, готовність до ризику, у мирні – працьовитість, виваженість, здатність до компромісів тощо. І нині одні прагнуть романтики, інші – віддають перевагу прагматизму.

А як уважаєте ви: які людські якості найбільше потрібні молоді в сучасному світі?

Викладіть ваш погляд на цю проблему.

ВАРІАНТ X

1. *Напівном'якишені приголосні є в кожному слові рядка*

- а) чітко, місяць, зірка
- б) гість, вітер, кінець
- в) піти, дядько, кігті
- г) бігти, фільм, лінія

2. *Спрощення відбувається в усіх словах рядка*

- а) якість, ремісник, лестощі
- б) радість, честь, інтелігент
- в) щастя, тиск, гігант
- г) сонце, хустка, агент

3. *Голосні нескладові в усіх словах рядка*

- а) зайчик, правда, сідай
- б) йду, ходив, інститут
- в) приймав, знав, уривок
- г) край, іспити, вдень

4. *Склади відкриті в усіх словах рядка*

- а) мудрість, зимовий, весело
- б) приїхати, школа, сестра
- в) розрісся, зайчик, гляньте
- г) крайній, дівчина, горобина

5. *Чергування голосних з нулем звука відбувається в усіх словах рядка*

- а) пень, кріт, огорожа
- б) долоня, палець, хлопець
- в) день, пісок, червень
- г) борона, липень, воля

6. *Подвійний нормативний наголос мають усі слова рядка*

- а) відповісти, квартал, Батьківщина
- б) верба, атлас, український
- в) бюлетень, завжди, дочка
- г) договір, весняний, апостроф

7. *Пароніми є у рядку*

- а) актуальний репортаж – активний стан
- б) водяна пара – пара чобіт
- в) столовий сервіз – налагоджений сервіс
- г) не чіпайте мене – мине час

8. *НЕ утворює синонімічного ряду варіант*

- а) гарний – красивий, вродливий, миловидний
- б) хата – будинок, хатина, халупа
- в) відомий – видатний, знаменитий, маловідомий
- г) говорити – казати, балакати, щебетати

9. *Знак м'якшення пишемо в усіх словах рядка*

- а) конферанс..є, сяд..те, бан..щик
- б) павіл..йон, кін..чик, дон..чин
- в) порад..те, рел..єф, нен..чин
- г) міл..йон, зустрічаєт..ся, чотир..ма

10. *Допущена помилка у вживанні апострофа в рядку*

- а) Лук'ян, бязь, двох'ярусний
- б) без'ядерний, ряжанка, роз'їзд
- в) верб'я, міжяр'я, духмяний
- г) рюмсати, дит'ясла, голуб'ята

11. *З дефісом пишемо всі слова рядка*

- а) напів/сон, блок/схема, генерал/майор
- б) льон/довгунець, Дунай/ріка, трава/спориш
- в) 50/кілометровий, по/сусідськи, коли/не/коли
- г) звіробій/трава, суспільно/корисний, будь/що

12. *Утворені безафіксним способом усі слова рядка*

- а) даль, захід, привіт
- б) рань, вихід, стілець
- в) запис, перехід, прилітати
- г) збір, біг, всюдихід

13. *Допущена помилка у вживанні великої літери в рядку*

- а) Леонардо да Вінчі, Дон Жуан, Хо Ші Мін
- б) Сократ, Сан-Мартін, Д'Артаньян
- в) Дон Кіхот, О'Генрі, дон Педро
- г) Людвіг ван Бетховен, Дон Хосе, Х'юстон

14. *Суфікс -ов- пишемо в усіх словах рядка*

- а) грош..ий, груш..ий, казк..ий
- б) гай..ий, дощ..ий, житт..ий
- в) край..ий, нуль..ий, плащ..ий
- г) куль..ий, стиль..ий, насінн..ий

15. *Допущена помилка в написанні слова в рядку*

- а) зроду-віку, священний, інтермецо
- б) анотація, Стрілецький степ, мати-й-мачуха
- в) митрополит, країни Сходу, журі
- г) Чумацький шлях, вілла, премудрий

16. Прочитайте наведений текст.

Спілкування – невід’ємна риса високого професіоналізму в будь-якій сфері діяльності. Антуан де Сент-Екзюпері назвав спілкування „найбільшою розкішшю”.

*Що значить спілкування для вашої майбутньої професії?
Викладіть ваш погляд на цю проблему.*

ВАРІАНТ XI

1. Букв більше, ніж звуків у словах рядка

- а) їжачок, насіння, дружба
- б) джміль, з’їсти, красуня
- в) щільність, гідність, в’ється
- г) крайній, дощовий, яблуна

2. Усі приголосні сонорні в словах рядка

- а) раціон, німий, надія
- б) вольовий, номер, мідь
- в) манера, легкий, ліворуч
- г) мирний, нерівний, мінераловий

3. Усі приголосні м’які в словах рядка

- а) міць, вільність, польовий
- б) юність, зілля, ціль
- в) дядько, рідкість, п’ять
- г) шість, біль, м’якість

4. Засоби милозвучності порушено в рядку

- а) Залишити в квартирі, сісти в вагон, зсочити з коня
- б) дивитися у вікно, зірвати квітку, Іван і Матвій
- в) Ольга і Оксана, вітати зі святом, приїхати в Київ
- г) виїхати зі Львова, мешкати в гуртожитку, день і ніч

5. Зміна приголосних при словотворенні відбувається в усіх словах рядка

- а) ткач, Кролевець, запуск
- б) Острог, птах, товариш
- в) чумақ, убогий, випуск
- г) Полісся, німець, тюрки

6. *Правильно побудований синонімічний ряд у варіанті*

- а) доброта – щедрість, сердечність, складність
- б) поверхово – неглибоко, негрунтовно, недостойно
- в) важкий – складний, тернистий, легкий
- г) назвати – наректи, найменувати, відрекомендувати

7. *Власне українськими є всі слова рядка*

- а) хустина, намисто, ратуша
- б) повітря, чарівний, годувати
- в) щогодини, мазурка, жнива
- г) слуга, коханий, повидло

8. *Історизмами є всі слова рядка*

- а) рать, жупан, перст
- б) оброк, вуста, половці
- в) ремісник, Царгород, плебей
- г) варяги, Почайна, крамола

9. *Апостроф пишемо в усіх словах рядка*

- а) миш..як, моркв..яний, між..ярусний
- б) в..юнкій, мавп..ячий, ін..екція
- в) кав..ярня, черв..як, перед..ювілейний
- г) пів..яблука, з..їжджений, тьм..яний

10. *Допущена помилка у вживанні знака м'якшення в рядку*

- а) слизько, безхатько, п'ятдесятьма
- б) безжально, менше, оскольський
- в) перевірте, ніжинський, тьмянний
- г) ірпінський, кінчик, різьбяр

11. *Префікс -с- пишемо в усіх словах рядка*

- а) ..хотіти, ..коротити, ..шити
- б) ..хитрувати, ..тесати, ..бирати
- в) ..фотографувати, ..хитрувати, ..повідити
- г) ..питати, ..фокусувати, ..чесати

12. *Пишемо разом усі слова рядка*

- а) на/бік, на/жаль, попід/тинню
- б) з/малечку, по/маленьку, до/речі
- в) у/трюх, з/далеку, на/гора
- г) на/двоє, по/тихеньку, на/вічно

13. *Усі слова з **не** пишемо окремо в рядку*

- а) не/ворог, а друг; не/злічені кілометри, не/до/смаку
- б) не/до/речі, не/тільки, не/озорий
- в) не/до/ладу, не/лише, розмова не/закінчена
- г) не/сказаний, не/до/вподоби, не/схожий на мене

14. *Букву **є** пишемо в усіх прізвищах рядка*

- а) Серг..єв, Б..дний, С..нкевич
- б) С..ченєв, Благо..єв, Матв..єв
- в) Василь..єв, Писар..єв, Л..рмонтов
- г) Іса..єв, Сл..щєв, Звер..єв

15. *Перше слово пишемо з великої літери в усіх словах рядка*

- а) (П,п)івденно-(З,з)ахідна (З,з)алізняця, (Б,б)арон (М,м)юнхгаузен, (М,м)іжнародне (Т,т)овариство (Ф,ф)ілологів
- б) (М,м)айдан (Н,н)езалежності, (К,к)оролівство (Б,б)ельгія, (Г,г)олова (В,в)ерховної (Р,р)ади
- в) (Т,т)овариство (Ч,ч)ервоного (Х,х)реста, (І,і)мператор (Я,я)понії, (Г,г)олосіївський (П,п)арк
- г) (Б,б)іловезька (П,п)уща, (П,п)алац (К,к)ультури, (Д,д)єсятинна (Ц,ц)ерква

16. *Прочитайте наведений текст.*

Не дивіться на Україну, як на землю своїх батьків. Дивіться на неї, як на землю своїх дітей. І тоді прийдуть зміни..(С. Вакарчук).

Про які зміни в країні мрієте ви?

Викладіть ваш погляд на цю проблему.

ВАРІАНТ XII

1. *Середньоязиковий приголосний є в усіх словах рядка*

- а) лісовий, байка, земляк
- б) звіробій, м'ята, живий
- в) край, земля, високий
- г) гречаний, крила, знайти

2. *Дж, дз позначають один звук в усіх словах рядка*

- а) віддзеркалювати, підживити, джерсі
- б) джунглі, узгодження, передзахист
- в) кукурудза, джерело пробудження
- г) бджола, джміль, відзвучати

3. *Усі приголосні м'які в словах рядка*

- а) тінь, вільний, щільність
- б) узлісся, мідь, сім'я
- в) сіль, зілля, діяльність
- г) рябий, трьома, місяць

4. *Усі склади відкриті в словах рядка*

- а) їжачок, олія, любити
- б) милуватися, сорока, допомога
- в) дитинство, весело, ніченька
- г) сміятися, серце, волошка

5. *До професійної лексики НЕ належить слово в рядку*

- а) учитель, новатор, ін'єкція
- б) стипендія, фермерське господарство, роботяга
- в) боронування, амбулаторія, директор
- г) вугільний пласт, семінар, штатний розклад

6. *Архаїзмами є всі слова рядка*

- а) зигзиця, ланіти, перст
- б) дубельтівка, воєвода, нарком
- в) віщій, волость, піїт
- г) ректи, глас, кріпак

7. Наголос на першому складі мають усі слова рядка

- а) вільха, вибоїна, учення
- б) донька, фольга, цемент
- в) ринковий, танок, циган
- г) випадок, олень, ваги

8. До емоційно забарвленої лексики належать усі слова рядка

- а) вікопомний, знамено, виставка
- б) благословенний, супутник, матусенька
- в) писака, вітрище, телефон
- г) благодатний, хлопчисько, здоровенний

9. Літеру **и** пишемо в усіх словах рядка

- а) щ..міти, ч..рновий, ж..реб'ятко
- б) щ..бінь, ч..твірка, ш..лудивий
- в) ж..ртовний, увеч..рі, щ..тина
- г) ш..стиденний, ш..вковиця, ж..рдина

10. Суфіксальним способом утворені всі слова рядка

- а) слухач, пралісок, продавець
- б) душевно, учителювати, веселун
- в) фарбувати, говоріння, фотомонтаж
- г) денний, блакить, морський

11. Непохідну основу мають усі слова рядка

- а) сонце, дитина, вголос
- б) сад, метро, ходити
- в) стіл, сестра, ранок
- г) тихий, весна, панно

12. Усі слова – прикладки в рядку

- а) місто Старобільськ, м'ясо-молочний, банк „Київ”
- б) Дунай-ріка, дуб-велет, навчально-виховний
- в) генерал-майор, село Чмирівка, лірико-драматичний
- г) чебрець-зілля, ресторан „Зустріч”, інженер-дослідник

13. *Допущена помилка в написанні **не** в рядку*

а) Але де ж вона, твоя ще не виспівана пісня? (О. Гончр).

б) Не дарма я так прагнув у гори. Це казка.

в) Незабаром настане весна.

г) Мені твоя ідея не до вподоби.

14. *З малої літери пишемо всі слова рядка*

а) (Ц,ц)ентральний (С,с)тадіон, (З,з)оряна (С,с)истема, (К,к)онгрес (У,у)країністів

б) (К,к)озаччина, (Д,д)екларація (П,п)рав (Л,л)юдини, (П,п)івдень

в) (Г,г)айдамаччина, (Н,н)орд-(О,о)ст, (К,к)иївські (П,п)арки

г) (К,к)олізей, (Г,г)ромадянська (В,в)ійна, (Г,г)оловна (Р,р)едакція

15. *Літеру **ц** пишемо в усіх словах рядка*

а) р..торика, іш..мія, бенз..н

б) Ч..каго, т..тан, акс..ома

в) С..рія, Тиц..ан, граф..н

г) Вав..лон, еп..скоп, к..парис

16. *Прочитайте наведений текст.*

З усіх видів руйнівної зброї, яку здатна придумати людина, найжахливіша й найсильніша – слово. Кинджали і списи залишають сліди крові, стріли видно на відстані. Отруту можна вчасно виявити й уникнути смерті. Слово ж руйнує непомітно (П. Коельо).

У чому виявляється магічна сила слова?

Викладіть ваш погляд на цю проблему.

ВАРІАНТ XIII

1. *Нелабіалізованими є всі голосні в словах рядка*

а) широкий, велич, краса

б) материнський, щедрий, знаки

в) хмари, вітрюган, вишняк

г) земля, кобзар, черемха

2. *Зубними є всі приголосні в словах рядка*

- а) льон, заєць, насіння
- б) титан, цемент, буря
- в) дизель, засидітися, ціна
- г) людина, тест, в'ється

3. *Засоби милозвучності НЕ порушено в рядку*

- а) покласти в шухляду, журавлі в небі, ішов в школу
- б) був і буде, ввижатися уві сні, їдила в Охтирку
- в) вийняв зі скрині, переклав в портфель, війна і мир
- г) він і вона, стрибати в хвилі, ти зі мною

4. *Дисиміляція приголосних відбувається в усіх словах рядка*

- а) верблюд, мести, пісня
- б) торішній, вище, хто
- в) ближчий, нігті, веселка
- г) тарілка, прясти, свято

5. *Правильно дібрані антонімічні пари в рядку*

- а) заплітати – розплітати, усе – багато
- б) захищати – звинувачувати, над хмарами – під хмарами
- в) світло – пільма, коло столу – біля столу
- г) корисний – шкідливий, вперед – убік

6. *Авторський неологізм вжито в реченні*

а) Одне крило – моя любов, на другому – моя ненависть
(М. Сингаївський).

б) У вирій відлітали журавлі... Із вирію верталися лелеки
(І. Низовий).

в) Згадавсь чомусь Іван Франко і вічнодумна
Леся Українка (П. Тичина).

г) Новорічна ніч летить над землею на розгойданих білих
парусах заметілі (І. Цюпа).

7. *Діалектизм ужито в рядку*

- а) операція, динаміка, експорт
- б) інтуїція, октава, аперцепція
- в) лакмус, інспекція, пательня
- г) плазун, матерія, морфологія

8. *До конфесійного стилю належить речення*

а) Я хотів би, як ти, прожити, Щоб не тліти, а завжди горіть.

б) Податки – одна з найважливіших фінансових категорій.

в) Не може родить добре дерево плоду лихого, ані дерево зле плодів добрих родити.

г) Вихована людина... Якщо про вас скажуть таке, вважайте, що удостоїлися похвали.

9. *Інтернаціоналізмами є всі слова рядка*

- а) тенор, аналіз, жнива
- б) бібліотека, театр, хустина
- в) мікроскоп, режисер, мітинг
- г) демонстрація, сніданок, трамвай

10. *Мають наголос на другому складі всі слова рядка*

- а) квартал, індустрія, зручний
- б) котрий, пуловер, чорнослив
- в) український, отаман, тризуб
- г) іржавіти, житло, статуя

11. *Префіксальним способом утворені НЕ всі слова рядка*

- а) переддень, донині, відбір
- б) досвіт, вигук, перебудова
- в) надзвичайний, прадід, прибережний
- г) недоля, підзаголовок, інтерспорт

12. *Допущена помилка в написанні складних слів у рядку*

- а) лісостеп, абиякий, не сьогодні-завтра
- б) перекотиполе, до речі, день від дня
- в) тишком-нишком, чин-чином, допізна
- г) з діда-прадіда, на жаль, східноєвропейський

13. Утворені префіксально-суфіксальним способом усі слова рядка

- а) придворний, премудрість, одвірок
- б) безмежний, поновити, возвеличити
- в) знову, по-українськи, ультрамодний
- г) прабатьківський, перечитати, папоротник

14. Допущена помилка у вживанні великої літери в рядку

- а) Європейський Союз, Андріївський узвіз, Великдень
- б) Збройні сили України, Ренесанс, баба-яга
- в) туманність Андромеди, День Учителя, Мін'юст
- г) хліб „Успенський”, Укрпромбанк, Національна наукова бібліотека імені В. І. Вернадського

15. Подвоєння приголосних відбувається в усіх словах рядка

- а) акаде(мм,м)істечко, безневи(нн,н)о, вітря(нн,н)о
- б) ро(зз,з)броїти, місь(кк,к)ом, підні(жж,ж)я
- в) на(лл,л)єте, зако(нн,н)о, негада(нн,н)о
- г) спресо(нн,н)я, розрі(сс,с)я, скля(нн,н)ий

16. Прочитайте наведений текст.

„Наша дума, наша пісня не вмре, не загине...”, – так писав Великий Кобзар. І таки не загинула.

Сьогодні ми знову знайомимося з геніальною спадщиною українських майстрів – письменників, скульпторів, музикантів, філософів і діячів науки. Нам дійсно є чим пишатися, чим захоплюватися, шукаючи відповіді на запитання, якими ще в сиву давнину переймався автор „Велесової книги”: *хто ми, куди йдемо?*

Викладіть ваш погляд на цю проблему.

Рекомендована література

1. Авраменко О. М. Українська мова та література : Довідник. Завдання в тестовій формі: 1 ч. / О. М. Авраменко, М. Б. Блажко. – 7-е вид., доп. – К. : Грамота, 2017. – 568 с.
2. Блик О. П. Фонетика. Орфоєпія. Графіка. Орфографія / О. П. Блик. – К. : Вища шк., 1988. – 128 с.
3. Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2003. – 896 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2005. – 1728 с.
5. Головащук С. І. Словник наголосів / С. І. Головащук. – К. : Довіра, 2003. – 320 с.
6. Гринчишин Д. Г. Словник паронімів української мови / Д. Г. Гринчишин, О. А. Сербенська. – К. : Довіра, 1986. – 220 с.
7. Дудик П. С. Сучасна українська мова: Завдання і вправи : навч. посіб. / П. С. Дудик, В. М. Литовченко. – К. : ВЦ „Академія”, 2007. – 264 с.
8. Калашник В. С. Словник фразеологічних антонімів української мови / В. С. Калашник, Ж. В. Колоїз. – 4-е вид. – К. : Довіра, 2008. – 349 с.
9. Кочерган М. П. Словник російсько-українських міжмовних омонімів / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 1997. – 399 с.
10. Лазарчук Л. Ю. Українська мова : збірник тестових завдань для підготовки абітурієнтів до незалежного тестування / Л. Ю. Лазарчук. – Тернопіль, 2008. – 368 с.
11. Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова : збірник вправ : навч. посіб. / М. Я. Плющ, О. О. Леута, Н. П. Гальона. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Вища шк., 2003. – 287 с.
12. Пономарів Олександр. Культура слова. Мовностилістичні поради : навч. посіб. / Олександр Пономарів. – 2-ге вид. – К. : Либідь, 2004. – 240 с.

13. Практикум з української мови : система навч. вправ (10 – 11 кл.) / З. С. Сікорська, В. О. Шевцова, О. М. Горошкіна. – Луганськ : Знання, 2000. – 286 с.
14. Сербенська О. Я. Культура усного мовлення. Практикум : навч. посіб. / О. Я. Сербенська. – К. : ЦНЛ, 2004. – 216 с.
15. Сікорська З. С. Українсько-російський словотворчий словник / З. С. Сікорська. – К. : Рад. шк., 1985. – 188 с.
16. Скрипник Л. Г. Власні імена людей : Словник-довідник / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська. – К. : Наук. думка, 1996. – 336 с.
17. Сучасна українська мова : підручник / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін. – 3-тє вид., перероб. – К. : Либідь, 2005. – 488 с.
18. Сучасний словник іншомовних слів : близько 20 тис. слів і словосполучень / укл. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К. : Довіра, 2006. – 789 с.
19. Ужченко В. Д. Народження і життя фразеологізму / В. Д. Ужченко. – К. : Рад. школа, 1988.
20. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – Луганськ, 2002.
21. Українська мова. Енциклопедія / За ред. І. В. Муромцева. – К. : Майстер-клас, 2001. – 400 с.
22. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні, Ін-т укр. мови [ред. Є. І. Мазніченко та ін.]. – К. : Наук. думка, 2015. – 286 с.
23. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні, Ін-т укр. мови [ред. Є. І. Мазніченко та ін.]. – К. : Наук. думка НАН України, 2019. – 297 с.

УДК 811.161.2 (076.1)

ББК 81.2Укр-9

Б 39

Рецензенти:

- Пінчук Т. С.* – кандидат філологічних наук, професор кафедри української літератури, декан факультету української філології та соціальних комунікацій ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”.
- Глуховцева І. Я.* – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології та журналістики Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Б 39 Безгодова Н. С., Найрулін А. О. Українська мова. Практикум для абітурієнтів: навч. посіб. Ч. I. / Н. С. Безгодова, А. О. Найрулін ; Держ. закл. „Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка”. – Старобільськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2019. – 192 с.

У першій частині навчального посібника з української мови для абітурієнтів подано теоретичний і практичний матеріал, що охоплює такі розділи: „Фонетика. Графіка. Орфоепія. Орфографія”, „Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія”, „Морфеміка (будова слова). Словотвір”, а також тестові завдання й завдання творчого характеру. Система подачі матеріалу підпорядкована принципу виділення основного й необхідного, переведення його в міцні знання.

Призначений для абітурієнтів, учителів шкіл, викладачів закладів вищої освіти та всіх тих, хто бажає підвищити свій загальний рівень.

УДК 811.161.2. (076.1)

ББК 81.2 Укр-9

*Рекомендовано до друку вченою радою
ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”
(протокол № 5 від 24 грудня 2019 року)*

© Безгодова Н. С., Найрулін А. О., 2019

© ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2019

Навчальне видання

УКРАЇНСЬКА МОВА

Практикум

для абітурієнтів

Частина I

Упорядники:

БЕЗГОДОВА Надія Семенівна

НАЙРУЛІН Анатолій Олександрович

Відповідальний за випуск – Найрулін А. О.

Комп'ютерне макетування – Безгодова Н. С., Сухаревська К.

Редактор і коректор – Карлова Н. М.

Здано до складання 22.11.2019 р. Підписано до друку 24.12.2019 р.

Формат 80×64 ¹/₁₆. Папір офсет. Гарнітура Times New Roman.

Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 7,19. Наклад 100 прим. Зам. № 46.

Видавець і виготовлювач

Видавництво Державного закладу

„Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”

пл. Гоголя, 1, м. Старобільськ, 9. т/ф (06461) 2-40-61.

e-mail: mail@luguniv.edu.ua

Свідомство суб'єкта видавничої справи ДК № 3459 від 09.04.2009 р.

